

Kata Taikina-aho

VENÄJÄ JA HISTORIAN OPETUKSEN MONOPOLI

Historioitsijat historian oppikirjoista

Johtamisen ja talouden tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Tammikuu 2023

TIIVISTELMÄ

Kata Taikina-aho: Venäjä ja historian opetuksen monopoli. Historioitsijat historian oppikirjoista.

Pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Politiikan tutkimuksen tutkinto-ohjelma, valtio-opin suuntaus

Tammikuu 2023

Tämä tutkielma on laadullinen vertaileva tutkimus, jossa tarkoitus on tarkastella sitä, miten venäläiset historioitsijat suhtautuvat valtiojohtoisesti tuotettuihin historian oppikirjoihin ja niiden sisältämiin virallisiin historiallisiin narratiiveihin. Tarkasteluni lähtökohtana on se, että Venäjä on ei-demokraattinen valtio, jossa kuitenkin yhä on jonkinlainen sananvapaus. Tutkielmassa vertaillaan kahdesta eri historian oppikirjasta esitettyjä kommentteja. Oppikirjoista ensimmäinen on vuodelta 2007, ja toinen vuodelta 2021.

Aineistona tutkielmassa on venäläisten historian tutkijoiden kommentit historian oppikirjoista *Noveišaja istorija Rossii 1945–2006: Kniga dlja učitelja eli Uusi Venäjän historia 1945–2006: kirja opettajalle* sekä *Istorija Rossii 10 eli Venäjän historia 10*. Tutkielman aineisto kerättiin Yandex-hakupalvelun ja Integrum-tietokannan avulla. Aineiston keräyskriteerinä oli se, että kommentoija, tekstin kirjoittaja tai haastateltu on venäläinen historioitsija, joka kommentoi jompaakumpaa historian oppikirjaa omalla nimellään. Oppikirjoista molemmilla on sidos Venäjän valtioon. Vuonna 2007 julkaistu *Uusi Venäjän historia 1945–2006: kirja opettajalle* julkaistiin Vladimir Putinin hallinnon tilauksesta. Vuonna 2021 julkaistua oppikirjaa taas oli tekemässä Venäjän sotahistoriallinen seura (*Rossijskoe voenno-istoritšeskoe obštšestvo, RVIO*), joka perustettiin Putinin aloitteesta vuonna 2012 ja jonka puheenjohtaja Vladimir Medinski on toiminut Putinin hallinnon kulttuuriministerinä vuosina 2012–2020 ja Putinin neuvonantajana vuodesta 2020 alkaen.

Tutkimustehtävänä tutkielmassa on tarkastella sitä, miten venäläiset historioitsijat suhtautuvat näihin historian oppikirjoihin ja niiden sisältämään viralliseen historialliseen narratiiviin. Historia, kollektiivinen muisti ja historiallinen narratiivi ovat valtiolle tärkeitä, sillä ne määrittävät kansallista identiteettiä. Muisti ja identiteetti eivät ole pysyviä, vaan jatkuvasti muuttuvia prosesseja. Tutkielmani kohteena oleva historioitsijoiden keskustelu oppikirjoista ja niiden virallisesta historiallisesta narratiivista on merkityksellistä, koska se liittyy jatkuvaan muistin ja identiteetin määrittelykamppailuun.

Tutkimusaineisto analysoitiin teoriaohjaavan sisällönanalyysin avulla siten, että laajana kehikkona toimi historiapolitiikan käsite. Kehikon kautta aineistoa teemoiteltiin kolmeen pääkategoriaan. Ensimmäinen kategoria käsittelee sitä, miten historioitsijat kommentoivat oppikirjojen asiasisältöjä. Toisen teeman kautta tarkasteltiin sitä, mikä historian opetuksen tarkoitus valtiojohtoisesti tehdyissä oppikirjoissa on ja mikä sen toisaalta historioitsijoiden mielestä pitäisi olla.

Tutkielmassa tunnistettiin sekä myötäileviä että kriittisiä suhtautumistapoja historian oppikirjojen sisältämään viralliseen historialliseen narratiiviin. Molempia oppikirjoja kritisoitiin esimerkiksi valtiokeskeisyydestä, tavallisen kansan unohtamisesta ja Stalinin ajan rikosten vähättelystä ja vääristelystä. Valtaosa historioitsijoista tulkitsi, että valtion harjoittama historiallisen narratiivin haltuun ottaminen on osa laajempaa konservatiivista käännettä Venäjällä, ja katsoi

oppikirjan olevan keino kasvattaa oppilaita kansalaisuuteen ja patriotismiin. Erimielisyyksiä historioitsijoiden parissa esiintyi kuitenkin siitä, mitä patriotismi on ja tuleeko siihen kasvattaa – ainakaan historian avulla.

Avainsanat: historiapolitiikka, historian oppikirja

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1.Johdanto	3
2.Venäjän 2000-luvun yhteiskunnallinen kehitys	5
2.1. Poliittisen järjestelmän muutos 2000-luvulla.....	5
2.2. Historian (opetuksen) politisoituminen.....	8
3.Näkökulmana historiapolitiikka.....	17
3.1.Miksi valtiot haluavat kontrolloida historiaa?	17
3.2. Aiempi Venäjän historiapolitiikan tutkimus	22
4.Tutkimusmenetelmä, -aineisto ja -kysymykset.....	30
4.1.Teoriaohjaava sisällönanalyysi	30
4.2.Aineisto	30
4.2.1.Oppikirja vuodelta 2007 ja siitä käyty keskustelu	33
4.2.2.Oppikirja vuodelta 2021 ja siitä käyty keskustelu	37
4.3.Tutkimustehtävän täsmennys ja analyysiprosessin kuvaus	38
5.Analyysiluvut.....	41
5.1.Filippovin oppikirjasta käydyn keskustelun analyysi	41
5.1.1. ”Salakavala oppikirja”	41
5.1.2. ”Rokotus revansionismia vastaan vai paluu neuvostojärjestelmään?”	45
5.1.3. Kremlin tornien taisto ja historyayhteisön rooli	46
5.2.Medinskin oppikirjasta käydyn keskustelun analyysi.....	49
5.2.1.”Medinskin lempimyytti” ja muita valheita lapsille	50
5.2.2.Medinski – poliitikko vai hovihistorioitsija?	52
5.2.3.Patriootiksi ei synnytä, vaan kasvatetaan.....	53
5.3.Yhteenveto ja vertailu	56
6. Johtopäätökset.....	58
Lähdeluettelo.....	60

1. JOHDANTO

Historioitsija Pierre Nora on todennut, että kasvaneella kiinnostuksella kollektiivisen muistin tutkimukseen on ollut kaksi suurta seurausta. Menneisyyttä ensinnäkin hyödynnetään yhä enemmän poliittisiin ja myös kaupallisiin tarkoituksiin. Toinen seuraus on ollut se, että historioitsijat ovat menettäneet monopoliasemansa menneisyyden tulkitsemiseen.¹ Venäjällä nämä molemmat seuraukset ovat olleet vahvasti näkyvissä koko 2000-luvun. Venäjä on historian läpäisemä yhteiskunta, jossa menneisyys elää vahvana ja jossa historiaa ja sen opetusta pidetään arkaluontoisena oppiaineena.

Tässä tutkielmassa tarkastelen kahdesta venäläisestä historian oppikirjasta käytyä historiapolitiista keskustelua. Tarkastelen, miten koulutetut venäläiset historioitsijat kommentoivat kahta eri historian oppikirjaa, joista ensimmäinen on vuodelta 2007 ja toinen vuodelta 2021. Tutkielmani pääkysymys on se, miten historioitsijat kommentoivat oppikirjojen sisältöä ja oppikirjojen poliittista tilausta, ja miten näiden kahden oppikirjan sisällöstä ja poliittisesta tilauksesta esitetyt puheenvuorot eroavat toisistaan. Vuonna 2007 julkaistu *Noveišaja istorija Rossii 1945–2006: Kniga dlja utšitelja* eli *Uudistettu Venäjän historia 1945–2006: kirja opettajalle* herätti paljon keskustelua ja kritiikkiä sekä Venäjällä että Venäjän rajojen ulkopuolella, sillä se julkaistiin presidentti Vladimir Putinin hallinnon tilauksesta. Toinen oppikirja on vuonna 2021 julkaistu *Istorija Rossii 10* eli *Venäjän historia 10*. Myös tällä oppikirjalla on sidos valtaeliittiin, sillä kirjaa oli tekemässä Venäjän sotahistoriallinen seura (*Rossijskoe voenno-istoričeskoe obščestvo*, RVIO), joka perustettiin Putinin aloitteesta vuonna 2012, ja jonka puheenjohtaja Vladimir Medinski on toiminut Putinin hallinnon kulttuuriministerinä vuosina 2012–2020 sekä Putinin neuvonantajana vuodesta 2020 alkaen. Historiapolitiikan ajankohtaisuudesta ja merkityksestä valtion johdossa kertoo myös se, että Medinski on keväällä 2022 toiminut aseleponeuvottelijana Venäjän aloitettua sodan Ukrainassa.

Venäjän ja Neuvostoliiton historian oppikirjoja on tutkittu paljon, oppikirjoista käytyä keskustelua sen sijaan vähemmän. Oppikirjoista käydyn keskustelun analyysi on relevanttia, sillä vaikka Venäjä tämän hetken määritelmän mukaan onkin autoritaarinen valtio, on jonkinlainen sananvapaus ollut 2000-luvulla olemassa – kritiikkiä valtaeliitin masinoimia oppikirjoja kohtaan on voinut esittää. Valtaeliitti kykenee tuottamiaan haluamansalaisia historian oppikirja ja sanelemaan virallisen historiallisen narratiivin, mutta tutkielmassani olen kiinnostunut siitä, miten tätä valtaa kenties haastetaan.

¹ Pierre Nora (2005); Kasamarian & Sorokinan mukaan (2015) s. 138.

Tutkielmani on laadullinen vertaileva tutkimus, jonka tarkoitus on kartoittaa ja kuvailla, miten venäläiset historioitsijat ovat kommentoineet näitä kahta Venäjän valtionjohtoon kiinteästi sidoksissa olevaa niin kutsuttua virallista historiallista narratiivia edustavaa historian oppikirjaa. Olen kiinnostunut siitä, mistä keskustellaan ja miten, sekä miten vuoden 2007 keskustelu kenties eroaa vuoden 2021 keskustelusta.

Historian opetus Venäjällä on 2000-luvulla politisoitunut ja jopa turvallisettu, ja samaan aikaan Venäjän poliittinen järjestelmä on muuttunut ”illiberaalista hybridimallista” ei-demokraattiseksi, manipuloituihin vaaleihin perustuvaksi autoritääriseksi järjestelmäksi. Nämä kaksi asiaa, poliittisen järjestelmän muutos ja historian tulkintojen kontrollointi, kulkevat käsi kädessä, minkä vuoksi tarkastelen historiapolitiittisen keskustelun muutosta, jota taustoitin Venäjän poliittisen järjestelmän muutoksen ja historian opetuksen politisoitumisen kuvauksella luvussa kaksi. Luvussa kolme esittelen teoreettisen viitekehyksen, ydinkäsitteet ja aiempaa relevanttia Venäjän historiapolitiikan tutkimusta. Neljännessä luvussa esittelen tutkielmani aineiston ja hyödyntämäni menetelmän. Tätä seuraa analyysiluku sekä johtopäätökset.

Kaikki suomennotokset venäjältä suomeen ja englannista suomeen ovat omiani. Venäjänkieliset nimet ja termit on translitteroitu kyrillisistä kirjaimista suomenkieleen SFS 4900 -standardin mukaan.

2. VENÄJÄN 2000-LUVUN YHTEISKUNNALLINEN KEHITYS

Venäjän valtio ja poliittinen järjestelmä on ollut muutoksessa 2000-luvulla. Historian opetuksen ja oppikirjojen politisoituminen ovat osa tätä suurempaa kokonaisuutta, johon liittyy tieteen vapauden ja kansalaisyhteiskunnan rajoittaminen sekä median omistajuuden keskittyminen.

Tämän luvun tarkoitus on taustoittaa Venäjän historiapolitiista keskustelua. Näkökulma on valtiotason historiapolitiikassa. Ensimmäisessä alaluvussa taustoitan Venäjällä tapahtunutta muutosta 2000-luvulla poliittisen järjestelmän, median, kansalaisyhteiskunnan rajoittamisen sekä tieteen vapauden näkökulmasta. Toisessa alaluvussa keskityn tarkastelemaan historiapolitiikan sektoria.

2.1. Poliittisen järjestelmän muutos 2000-luvulla

Venäjällä 1990-luvusta puhutaan sekasorron aikana. Objektiiivisestikin arvioiden ja kauniisti ilmaistuna Venäjän 90-luku oli muutosten aikaa, mutta 90-luvusta puhuminen ”sekasorron aikana” on ollut yksi keino legitimoida presidentti Vladimir Putinin hallintoa². Autoritaariseksi kehittynyt järjestelmä esitetään siis vakaana ja turvallisena rinnastamalla se 90-lukuun.

Venäjä oli jo vuonna 1993 säädetyin perustuslakinsa mukaan ”superpresidentillinen” järjestelmä, ja tämä on perustuslain muutosten myötä vain korostunut. Vuonna 2008 perustuslakia muutettiin niin, että presidentin toimikausi piteni neljästä vuodesta kuuteen. Toisen kerran perustuslakia muutettiin vuonna 2020. Muutoksiin sisältyi muun muassa avioliiton rajaaminen miehen ja naisen välille, Venäjän perustuslain asettaminen kansainvälisen oikeiden edelle, minkä lisäksi presidentin toimikausien enimmäismäärän rajoitus poistettiin. Kesällä 2020 perustuslainmuutoksesta järjestettiin kansanäänestys, jossa muutoksia puolsi 78,5 % ja 21 % vastusti. Äänestysprosentiksi raportoitiin 68 %. Itsenäistä vaalitarkkailua tekevä kansalaisjärjestö Golos raportoi äänestysviikolle 580 erilaista häirintä- ja vilppitapausta eri puolilta Venäjää³. Järjestön tilastointi perustuu kansalaisten ilmoituksiin, joten kattava listaus vaalivilpistä se ei ole.

Presidentin vallan kasvattaminen ja vaalivilppi on vain yksi Venäjän demokratiakehitystä sotkeneista ongelmista. Venään 2000-luvun alussa demokratiakehitys oli monien arvioiden mukaan vielä lupaavaa. Polity Projectin demokratiaindeksi arvioi Venäjän vuosina 2000–2006 demokraattiseksi. Vuonna 2007 indeksi Venäjän osalta laskee ei-demokraattiseksi, mutta pysyy kuitenkin

² Malinova 2021b.

³ Kartanarusheniy 2020. Päivämääräksi asetettu 24.6.2020–4.7.2020 ja otettu mukaan kaikki tapaukset.

itseisarvoltaan positiivisena. Polity Projectin indeksissä arvo +6 on demokratia, -6 on autokratia. Esimerkiksi Neuvostoliitto aikavälillä 1955–1985 arvioitiin indeksissä arvoon -7.⁴ Polity Projectin indeksissä arvot -6 ja +6 välillä ovat tavallaan välitiloja siinä, että niitä ei tarkemmin määritellä. Vaikeasti määriteltävissä on ollut myös Venäjän poliittinen järjestelmä. Sitä on kutsuttu hybridimalliksi ja demokatuuraksi⁵. V-Demin vuoden 2017 raportissa todetaan, että viimeisen vuosikymmenen aikana hallinnon autoritaarisuus on lisääntynyt. Hallinto rajoitti kansalaisyhteiskunnan toimintamahdollisuuksia ja pääsyä vaihtoehtoisille tietolähteille. Talvella 2011–2012 venäläiset osoittivat mieltään Vladimir Putinin kolmatta presidenttikautta ja vaalivilppiä vastaan, mihin hallinto vastasi hiljentämällä kriittisiä toimittajia ja tukahduttamalla protestointia.⁶

Vuonna 2021 Venäjä on kuitenkin jo autoritaarinen valtio. FreedomHousen demokratia-indeksin mukaan Venäjän hallintomuoto vuonna 2021 oli *consolidated authoritarian regime*, vakiintunut autoritaarinen hallintojärjestelmä. V-Dem taas luokitteli Venäjän vaaliautokratiaksi, *electoral autocracy*⁷. FreedomHousen poliittisia oikeuksia ja kansalaisvapauksia samana vuonna tarkastelevan indeksin mukaan Venäjä oli ei-vapaa valtio⁸. Myös internet arvioitiin ei-vapaaksi.⁹

Vuonna 2008 perustettiin Roskomnadzor, valvontaviranomainen, joka on Kremlin tärkein työväline median kontrollointiin. Sen rooli ja työntekijämäärä ovat kasvaneet valtavasti: vuonna 2012 työntekijöitä oli 12, vuonna 2020 jo 2700. Toimintansa ensimmäisinä vuosina se saattoi esittää satunnaisia näpytyksiä medioille, mutta 2020-luvulle tultaessa (ja viimeistään Ukrainaan hyökkäyksen jälkeen 24.2.2022) siitä on kehittynyt 24/7 valvontatyötä tekevä sensuuriviranomainen. Esimerkiksi vuonna 2019 poistettiin yli 530 000 kappaletta erilaista aineistoa. Poistetussa aineistossa on Roskomnadzorin oman raportointinsa mukaan esimerkiksi lasten hyväksikäyttöä esittävää materiaalia, huumeisiin ja ekstremismiin liittyvää aineistoa. Viraston johtajan Andrei Lipovin mukaan miltei puolet poistetusta materiaalista oli terrorismiin ja ekstremismiin liittyvää.¹⁰ Määritelmä näille voi kuitenkin olla lavea.

Aikavälillä 2007–2021 venäläisten korkeakoulujen riippumattomuus vallanpitäjistä on heikentynyt radikaalisti. Tämä käy ilmi DOXA:n ja tutkivaa journalismia harjoittavan riippumattoman Proektmedian yhdessä toteuttamasta selvityksestä.¹¹ DOXA on valtiosta riippumaton internetpohjainen

⁴ 2011.

⁵ Smith, 2008, 41.

⁶ 2017, 15.

⁷ 2022, 45.

⁸ FreedomHouse 2021 Vapaus-indeksi.

⁹ FreedomHouse 2021 Internetin vapaus-indeksi.

¹⁰ Staalesen (Barents Observer 2021 Repression by Law -raportti), 13.

¹¹ 2021.

yliopistopolitiikkaan keskittyvä opiskelijajulkaisu. Selvityksessä käytiin läpi Forbesin listaaman 100 parhaan venäläisen korkeakoulun johtajistossa työskentelevien taustat, yhteensä 559 henkilöstä. Valtaosalla korkeakoulujen johtohenkilöistä oli yhteys Yhtenäinen Venäjä -puolueeseen. Mitä ylempänä korkeakoulun hierarkiassa on, sitä todennäköisemmin yhteys puolueeseen oli olemassa: rehtoreista 74 % oli jollakin tavalla läheinen vallanpitäjiin, 47 % suoraan Yhtenäinen Venäjä -puolueeseen. Keskeinen selittävä tekijä poliittiselle lojaaliudelle on selvityksen tekijöiden mukaan raha. Forbesin 100 parhaan venäläisen korkeakoulun listalla ainoastaan yksi ei ole valtion omistama, kaikkien muiden listan yliopistojen rahoitus tulee valtiolta. Venäjän korkeakoulujen rehtorit asettuivat Putinin puolelle 4.3.2022 julkaistussa kannanotossaan Ukrainan sodasta¹². Kannanotto noudattelee valtaeliitin hyväksymää linjaa, jossa Ukrainaa ollaan demilitarisoimassa ja pelastamassa natseilta. Yliopistojen tehtäväksi todetaan paitsi valtion intellektuaalisen pääoman kasvattaminen, myös nuorten kasvattaminen patriotismiin ja palvelemaan isänmaata.

DOXAn ja Proektin selvitys listaa myös 2007–2021 aikaväliltä tapauksia, joissa opettavaa henkilökuntaa irtisanottiin tai opiskelijoihin kohdistettiin kurinpitotoimenpiteitä heidän poliittisen aktiivisuutensa tai kannanottojensa vuoksi. Muutamassa tapauksessa henkilökunnan jäsen on irtisanoutunut itse. Aikavälillä 2007–2016 esimerkkitapauksia on yhteensä 15, vuosittain 0–3. Vuoden 2017 ja vuoden 2021 huhtikuun välillä esimerkkitapauksia on jo yhteensä 75, vuosittain 9–22. Usein mainittuja syitä irtisanomisille ja kurinpitotoimenpiteille ovat olleet osallistuminen mielenosoitukseen tai protesteihin sekä seksuaalivähemmistöjen oikeuksien avoin kannattaminen. Varsinkin Aleksei Navalnyin kannattamisesta on rangaistu aktiivisesti. Selvityksessä mainitaan vuosien 2011–2012 vilpillisten duumanvaalien jälkeiset mielenosoitukset käännekohtana yliopistoille.

Talven 2011–2012 mielenosoitukset voidaan nähdä vedenjakajana koko Venäjän valtiolle ja yhteiskunnalle, sillä niitä seurasi kiristynyt kontrolli sekä kansalaisyhteiskuntaan että mediaan. Lupien saantia mielenosoitukseen on vaikeutettu ja luvattomiin protesteihin osallistumisesta annettavia rangaistuksia on kovennettu.¹³ Rajoitukset ulottuivat myös mediaan, sillä mielenosoitusten yhteydessä myös Venäjän mediassa esitettiin avointa kritiikkiä vallitsevaa järjestelmää kohtaan.¹⁴ Vuonna 2019 julkaistun Voiman Venäjä -raportin mukaan vuodesta 2012 alkaen Venäjän hallinnon ote mediasta on kiristynyt. Vuonna 2019 joukkoviestimistä 90 % sai rahoituksensa suoraan tai välillisesti valtiolta. Yksityisistä joukkoviestimistä taas suurin osa on hallinnolle lojaalien oligarkkien

¹² Rossijskii sojuz rektorov 2022.

¹³ Voiman Venäjä 2019, 117.

¹⁴ FIIA 2021, 3.

omistuksessa.¹⁵ Mielenosoitusten seurauksena säädettiin laki ”ulkomaisista agenteista” rajaamaan ulkomailta rahoitusta saavia toimijoita.

Ulkomaisia agenteja säätelevää lakia on vuoden 2012 jälkeen laajennettu monta kertaa. Vuonna 2017 sitä laajennettiin koskemaan ulkomailta rahoitusta saavia mediayhtiöitä. Vuonna 2019 laki ulotettiin ulkomailta rahoitusta saaviin yksityishenkilöihin, joilla nähtiin olevan laajan some-näkyvyytensä vuoksi mediaa vastaava rooli. Vuonna 2021 lakia laajennettiin niin, että some-näkyvyyttä ei enää edes vaadita: riittää, että on poliittisesti aktiivinen ja saanut jotain rahoitusta ulkomailta. Laki edellyttää tällaisen toimijan rekisteröityvän ulkomaiseksi agentiksi ja selostavan rahoituksen alkuperän sakon tai vankeusrangaistuksen uhalla. Toimijan pitää myös esimerkiksi nettisivullaan ja kaikissa julkaisuissaan ilmaista olevansa ulkomainen agentti. Kuten Venäjällä yleensäkin, lain soveltaminen on valikoivaa, eli sen käyttö voidaan kohdentaa haluttuihin kohteisiin.¹⁶ FIIA:n raportin kirjoitushetkellä vuonna 2019 ulkomaiseksi agentiksi oli rekisteröity 88 toimijaa, joista 56 oli yksityishenkilöitä¹⁷.

Venäjällä hallitusvalta on periaatteissa vaaleilla valituilla edustajilla, mutta hallintoa on 2000-luvulla keskitetty. 2010-luvun puolella oikeutta asettua ehdokkaaksi on rajoitettu eikä vaaleja voi kutsua vapaiksi ja reiluiksi. Presidentin, käytännössä Putinin, asemaa on vahvistettu. Talven 2011–2012 mielenosoitukset olivat käännekohta: vaalivilppiä ja Putinin kolmatta kautta vastustaneet mielenosoitukset tukahdutettiin väkivaltaisesti, ja kansalaisyhteiskunnan sekä median vapautta rajoitettiin. Rajoitukset ovat myös vuosien myötä laajentuneet, vaikka esimerkiksi lakia ulkomaalaisista agenteista sovelletaan valikoivasti. Vuonna 2008 perustetun valvontaviranomaisen Roskomnadzorin toimivalta on kasvanut niin, että vuonna 2022 voidaan puhua jo sensuuriviranomaisesta. Tukahduttavat toimet ulottuvat myös korkeakoulujen rehtoreihin ja hallintoon – sotasensuurin myötä jopa sotaa vastustaviin mielenosoituksiin osallistuvia opiskelijoita uhataan oppilaitoksesta erottamisella.

2.2. Historian (opetuksen) politisoituminen

Tässä luvussa taustoitan Venäjän historiapolitiikan piirteitä ja teemoja 2000-luvulla. Kuten todettua, historiapolitiikka ei ole vain politiikan kapea ja erillinen sektori, vaan koko yhteiskunnan monin tavoin läpäisevä ilmiö. Historiapoliitiikan ytimessä ovat narratiivit, joiden kehittämisessä ja

¹⁵ Voiman Venäjä 2019, 117.

¹⁶ FIIA 2021, 4.

¹⁷ 2021, 5.

levittämisessä valtaeliitti on resurssiensa vuoksi historiapolitiikan toimijoista vaikutusvaltaisin. Tämänkin luvun näkökulma on siksi valtiokeskeinen.

90-luvun kehystäminen sekasorron ajaksi on ulotettu myös historian opetukseen ja oppikirjoihin. Presidentti Vladimir Putin on jo ensimmäisestä presidenttikaudestaan asti ottanut aktiivisesti kantaa historian oppikirjoihin ja opetukseen. Hän on kommentoinut oppikirjojen sisältöä ja lukumäärää sekasortoiseksi sekä vaatinut, että historian oppikirjoihin 90-luvulta kertynyt roska on välttämätöntä puhdistaa¹⁸. Lukuisat kannanotot historian opetuksesta ja oppikirjoista voi tiivistää niin, että Putinin mukaan historian oppikirjojen ja opetuksen tulisi vahvistaa nuorten isänmaallisuutta ja tätä kautta Venäjän valtiota. ”Vääristellyille” tulkinnoille Venäjän tai muiden valtioiden historiasta ei opetuksessa tule olla tilaa. Historian oppikirjoja ja historian opetusta Venäjällä tutkinut Joseph Zajda toteaa, että vuoden 2003 jälkeen havaittavissa oli selkeä siirtymä valikoivaan historian tulkintaan ja hyödyntämiseen, jossa historian oppikirjoista tuli keskeinen väline kansallisen identiteetin terävöittämiseen ja patriotismin luomiseen¹⁹. Vuonna 2017 julkaistun Zajdan tutkimuksen mukaan tilanne Venäjällä muistuttaa jo Neuvostoliitossa harjoitettua *Homo Sovieticuksen* rakentamista koulutuksen avulla. Viimeistään ”värivallankumoukset” toimivat katalyyttinä ennaltaehkäisevälle vastavallankumoukselle, jolla alettiin luoda ideologista yhtenäisyyttä ja tuottaa historian oppikirjoihin isänmaallista sisältöä²⁰.

Venäjän 2000-luvun historiapolitiikkaa ja historian opetusta tarkastelevissa artikkeleissa käytetään usein termiä politisoituminen²¹. Politisoituminen viittaa siihen, että jostain ilmiöstä tulee julkisen keskustelun kohde, ongelma, jota ratkaistaan poliittisesti. Historian politisoitumista Venäjällä 2000-luvulla taustoittaa kansainväliset historiakiistat tai -sodat, joilla tarkoitetaan valtioiden välisiä tulkintaeroja historiallisista tapahtumista. Esimerkiksi vuonna 2006 Venäjän ja Ukrainan välejä kiristi Ukrainan holodomorin nimeäminen kansanmurhaksi ja sen kieltämisen kriminalisoiminen. Vuonna 2007 taas Venäjä provosoitui, kun Viro päätti siirtää Tallinnassa sijaitsevan Pronssisoturi-patsaan. Suuren linjan historiallinen tulkintaero Venäjän ja lännen välillä on käsitys toisen maailmansodan syytymisestä ja sodan aloittajista. Venäjän näkökulma on se, että natsi-Saksa yksin on syyppää toisen maailmansodan syttymiseen. Lännessä yleinen sodan syytymissyyski esitetty asia on Molotov-Ribbentrop -sopimus eli niin kutsuttu hyökkäämättömyyssopimus ja sen salainen lisäpöytäkirja. Venäjän näkökulmasta tämä on väärää historiantulkintaa, historian falsifikaatiota.

¹⁸ Putin 2003; Fedorin mukaan 2021, 110.

¹⁹ 2012b.

²⁰ Horvath 2011; Fedorin mukaan 2021, 110.

²¹ Zajda 2012a ja 2012b; Fedor 2021; Soroka & Krawatzek 2021.

Historian falsifikaatio tai historiallinen falsifikaatio ilmaantui Venäjän poliittiseen retoriikkaan vuonna 2005. Alun perin käsitteen tavoite oli erottaa politiikka historiasta eli estää historian politisoituminen, mutta kävi juuri päinvastoin. Käsitettä tarkastelleen Julie Fedorin mukaan historiallisen falsifikaation diskurssi on pohjimmiltaan salaliittomaista: esitetään, että on olemassa Venäjälle vihamielisiä voimia, joiden tavoitteena on tuhota ja vääristää venäläinen historiallinen totuus, aivopestä nuori sukupolvi ja tätä kautta mädättää ja tuhota Venäjän valtio. Myös Venäjällä käydyyn kansallisen julkisen historiakeskustelun esitetään olevan ulkoisen vaikuttamisen kohteena. Fedor toteaa, että toisinaan historian falsifioijat nimetään suoraan tietyiksi valtioiksi tai toimijoiksi, mutta useimmiten heistä puhutaan vain epäsuoraan – samaan tapaan kuin Venäjä puhuu ”epäystävällisistä valtioista”.²²

Historian falsifikaation uhkaan vastaamaan perustettiin presidentti Dmitri Medvedevin aloitteesta vuonna 2009 komitea, jonka tavoitteet olivat sekä kansallisia että kansainvälisiä: toisaalta omiin kansalaisiin vaikuttaminen, toisaalta kansainvälinen keskustelu naapurivaltioiden kanssa. Myös historian opettajat ja historian opetus värvättiin komitean eturintamaan suojelemaan kansallista turvallisuutta historiallista falsifikaatiota vastaan²³. Komitean kokoonpanoon ei kuulunut historioitsijoita, vaan se oli eri ministeriöiden edustajista, presidentin hallinnon edustajasta ja turvallisuuspalvelu FSB:n edustajista koostunut elin²⁴. Komitean saavutukset jäivät vähäisiksi ja se lakkautettiin vähin äänin jo vuonna 2012, mutta komitean perustaminen voidaan nähdä valtiojohtoisena pyrkimyksenä rajoittaa julkista historiapolitiittista keskustelua.²⁵

Koulussa opetettavaa historiaa Venäjä kontrolloi opetussuunnitelmien ja oppikirjojen avulla. Neuvostoliiton romahdettua 90-luvulla oppikirjojen julkaisun monopoli murtui, ja kirjoja ryöpsähti markkinoille. Tuolloin oppikirjat käsitelivät aiemmin vaiettuja aiheita eri näkökulmista. Wertsch toteaa, että uuden Venäjän oppikirjat sisälsivät 90-luvulla aineistoa, joka olisi pari vuosikymmentä aiemmin vienyt kirjoittajansa vankilaan tai menettämään asemansa vielä neuvostoajan lopullakin.²⁶

2000-luvun alussa historian oppikirjojen määrään ja sisältöön alettiin Putinin johdolla kiinnittää huomiota. Oppikirjat tulee Venäjällä hyväksyttävä opetusministeriössä, jossa ne voivat saada leiman ”hyväksytty” tai ”suositeltu”. Oppikirjoja voidaan myös hylätä. Esimerkiksi vuonna 2002 julkaistulta Igor Dolutskin toimittamalta historian oppikirjalta *Isänmaallinen historia: 20. vuosisata* vedettiin vuotta myöhemmin pois opetusministeriön myöntämä hyväksyntä. Syynä oli se, että kirja korosti

²² 2021.

²³ Fedor 2021.

²⁴ FIDH 2021, 48.

²⁵ Malinova 2019, 97.

²⁶ 2008, 149.

neuvostojärjestelmän tekemiä rikoksia kansalaisiaan kohtaan. Esiin nostettiin myös kirjassa olleet tehtävät, jotka kehottivat oppilaita pohtimaan, voiko Putinin johtamistyyliä kuvata autoritaariseksi diktatuuriksi, ja onko Venäjältä tulossa poliisivaltio. Skandaalin seurauksena myös monet muut viimeisen vuosiluokan historian oppikirjat joutuivat höykytyksen kohteeksi, ja presidentti Putin määräsi Venäläisen tiedeakatemian (Rossijskaja Akademiija Nauk, RAN) tarkistamaan kaikki historian oppikirjat. Syynä tähän olivat ”lukuisat” toisen maailmansodan veteraanien²⁷ valitukset historian oppikirjoista.²⁸ Vuonna 2016 taas kiellettiin kolme historian oppikirjaa, jotka esittelivät Stalinin rikoksia ja Neuvostoliiton liittoutumista natsi-Saksan kanssa²⁹. Patrioottisessa kasvatuksessa ja arvomaailman siirtämisessä toinen maailmansota keskeistä on juuri toisen maailmansodan historia³⁰.

Oppikirjojen julkaisuun Venäjällä on 2000-luvulla kehittynyt monopoli. Tällä hetkellä historian oppikirjoja julkaisee enää yksi kustantamo, Prosveštšenie. Prosveštšenie on Arkadi Rotenbergin omistama kustantamo, joka on viimeisen 10 vuoden aikana saavuttanut monopoliaseman oppikirjojen julkaisijana Venäjällä³¹. Itse Arkadi Rotenberg taas on EU:n pakotteiden kohteena osittain juuri kustantamonsa vuoksi, sillä Prosveštšenie on julkaissut paljon propagandaa Krimin annekstaation puolesta.

Vuonna 2007 julkaistiin *Novejšaja Istorija Rossii: 1945–2006 Kniga dlja yštitelja* Putinin hallinnon tilauksesta. Kirja on opettajan opas, jossa ei kuitenkaan ole minkäänlaista opettajan oppaalle tyypillistä metodista käsitteistöä, vaan se on ”poliittisesti korrekti” historian oppikirja, jonka mukaan opettajien haluttiin Venäjän historiaa opettavan. Putin suositteli tätä kirjaa historianopettajille pidetyssä konferenssissa vuonna 2007. Historian opettajille vuosittain järjestettävät konferenssit ovat yksi Kremlin keino saada parempi ote historianopetuksesta.³²

Pääministerikaudellaan vuonna 2010 Putin esitti idean, että jokaiselle koulun 6–11 -vuosiluokalle tulisi olla tarjolla vain yksi historian oppikirja. Putinin perusteluissa historian oppikirjojen yhtenäistämiseksi toistuu se, että historian opetuksen pitäisi tarjota opiskelijoille ristiriidaton ja tulkinnosta vapaa kanoninen kertomus, joka saisi tuntemaan ylpeyttä kaikista Venäjän historian ajanjaksoista. Hän on kritisoinut läntistä historian opetuksen mallia, josta Putinin mukaan puuttuu näkemyksellisyys, ja joka keskittyy liikaa ikäviin asioihin. Oppikirjahanketta perusteltiin myös sillä,

²⁷ Venäjällä toisen maailmansodan veteraaneiksi ei kutsuta pelkästään rintamalla palvelleita vaan koko sodan kokenutta sukupolvea.

²⁸ Zajda & Zajda 2012, 73.

²⁹ Kaunismaa 2022, 50–51.

³⁰ Lebedkov 2004, 1; Zajdan mukaan 2012, 72.

³¹ Meduza 2019.

³² Kaunismaa 2022, 44.

että nuoria pitää suojella väärältä informaatiolta Venäjän menneisyydestä³³. Yhtenäistä oppikirjaa suunniteltiin ”historiayhteisön” kanssa monta vuotta, mutta lopulta projekti kuopattiin. Historioitsijat totesivat yhden yhtenäisen oppikirjan laatimisen olevan mahdoton tehtävä, ja kouluissa on vuodesta 2016 alkaen voitu valita kolmen eri oppikirjasarjan väliltä,³⁴ joista jokaista on ollut toimittamassa RIO.

Filippovin opettajanoppaasta ja yhtenäisestä oppikirjaprojektista huolimatta Joseph Zajda vuonna 2012 julkaistussa artikkelissaan kuvaa uuden Venäjän oppikirjojen demonstroivan ideologista siirtymää neuvostojärjestelmästä kohti pluralistista ja demokraattista Venäjää. Historian opetuksessa marxismi-leninismiin perustuvan oikeaoppisen historian tulkinnan on Zajdan mukaan korvannut pluralismi ja kriittisyys: opiskelijat laitetaan kohtaamaan menneisyyden ajanjaksoja kyseenalaistavaan ja analyttiseen tapaan.³⁵ Zajda kuvaa tuolloin käynnissä olleen historian ”kirkkaihin kohtiin” keskittyvän kansakunnan ja kansallisen identiteetin rakentamisen, joka kuitenkin on monitulkintaista eikä yksinäistä.³⁶

Oppikirjahankkeen yhtenä seurauksena voi kuitenkin nähdä kahden keskeisen historiajärjestön muodostumisen. Järjestöistä kumpikaan ei kuitenkaan ole mikään akateeminen historiantutkijoiden spontaani järjestäytyminen, vaan ne voidaan nähdä Kremlin organisoimina valtion historiapolitiikkaa tukevana näennäisesti itsenäisinä järjestöinä. Venäläinen historiallinen yhdistys (Rossijskoe istoritšeskoe obštšestvo, jatkossa RIO) koki Putinin 2012 uudelleenvalinnan jälkeen uudistuksen, jonka yhteydessä järjestön puheenjohtajaksi nimettiin Sergei Naryškin. Naryškin on entinen KGB:n työntekijä, joka vuonna 2012 oli duuman puhemies. Vuodesta 2016 hän on ollut SVR:n eli Venäjän ulkomaantiedustelun johtaja. Vuonna 2012 perustettiin Putinin aloitteesta myös venäläinen sotahistoriallinen yhdistys (Rossijskoe voenno-istoritšeskoe obštšestvo, jatkossa RVIO), jonka puheenjohtajaksi nimettiin silloinen kulttuuriministeri Vladimir Medinski, joka nykyisin toimii Putinin neuvonantajana. Keväällä 2022 Putin teki Medinskistä myös pääneuvottelijan Ukrainan kanssa käytyihin rauhanneuvotteluihin. Fedor toteaa, että Medinskin ja Naryškinin johtoasema näissä kahdessa järjestössä osoittaa sen paineen, jonka alaisena tiedeyhteisö Venäjällä joutuu toimimaan, minkä lisäksi nämä järjestöt ja henkilöt järjestöjen johdossa sumentavat valtion ja kansalaisyhteiskunnan välistä rajaa³⁷. Järjestökentän haltuun ottamisella pyritään kenties luomaan illuusiota kansalaisyhteisyydestä ja moniäänisyydestä. Järjestöt myös keskittyvät Venäjän historian

³³ Fedor 2021, 108.

³⁴ Kaunistmaa 2022, 47.

³⁵ 2012, 69.

³⁶ 76.

³⁷ 2021, 111.

niin kutsuttuihin kirkkaisiin kohtiin. Ihmisoikeusjärjestö Memorialin kaltaisia neuvostoajan ikäviin asioihin keskittyviä järjestöjä ei kaivata. Karjalasta Stalinin vainojen aikaisia teloituspaiikkoja paikantanut Memorialin nimiin työskennellyt historioitsija Juri Dmitrijev esimerkiksi tuomittiin heiveröisillä perusteilla vankilaan vuonna 2016.

Talven 2011–2012 mielenosoitusten ja Putinin kolmannen kauden alku on vedenjakajana myös historiapolitiikassa. Vuonna 2012 voimaan astui uusi VF:n laki koulutuksesta, joka ujutti historian opetukseen ”ennennäkemättömän” määrän patriotismia, ja joka oli selkeä askel pois päin aiemmasta globaalista demokraattisen kansalaisuuden painotuksesta kohti kulttuurista ja kansallista ylemmydentuntoa³⁸. Vuonna 2013 taas julkaistiin konsepti, jolla historian opetusta haluttiin kehittää ja yhtenäistää ideologisesti³⁹. Vuonna 2017 julkaistiin ohjelma VF:n patrioottisesta kasvatuksesta. VF:n laki koulutuksesta määrittelee kasvatuksen olevan toimintaa, jonka tavoitteena on opiskelijan persoonan kehittäminen. Kasvatuksessa oppilaitoksen pitää luoda olosuhteet, joissa opiskelija sosiaalistuu venäläisen yhteiskunnan henkisiin arvoihin ja normeihin kunnioittaen sekä perheen, yhteiskunnan että valtion intressejä. Tavoitteena on myös ”—opiskelijan isänmaallisuuden tunteen, kansalaisuuden, isänmaan puolustajien ja isänmaan sankareiden urotöiden muistin kunnioituksen muotoutuminen --.”⁴⁰

Historian opetuksen tärkein tehtävä Venäjällä on istuttaa tiedon ohella nuoreen sukupolveen ylpeyttä isänmaasta ja sen saavutuksista. Putin perustelee historiallisten kysymysten ja historian opetuksen keskeisyyttä sillä, että historian tulkinnoista riippuu se, miten yhteiskunta suhtautuu siihen, mitä Venäjä tekee nyt ja tulevaisuudessa.⁴¹ Presidenttinä Putin on vaikutusvaltainen historiapolitiikan toimija, jonka maailmankatsomuksessa historian määrittely on keskeistä nykyisyyden ja tulevaisuuden kannalta.

Historiapolitiikkaa Venäjällä on rajattu myös muistilaein. Muistilaeiksi kutsutaan lakeja, jotka sanan ja/tai ilmaisunvapautta rajoittamalla pyrkivät vakiinnuttamaan tietyn narratiivin tai näkemyksen menneisyydestä. Vuonna 2014 säädetty muistilaki *reabilitatsija natsizma*, natsismin rehabilitointi -lain sisältö on laveasti muotoiltu. Laki sanktioi tietoisien väärän tiedon levittämisen SNTL:n toisen maailmansodan aikaisista toimista sekä suuren isänmaallisen sodan veteraaneista. Rangaistuksena on joko sakko, suuruudeltaan korkeintaan 3 miljoonaa ruplaa tai korkeintaan kolmen vuoden vapauden menetys.⁴²

³⁸ Tsyrlina-Spady & Lovorn 2015, 42; Krawatzekin mukaan 2020, 2.

³⁹ Krawatzek 2020, 2.

⁴⁰ VF laki koulutuksesta, artikla 2.

⁴¹ Kremlin.ru 2014.

⁴² VF rikoslaki 354-1.

Keväällä 2020 taas tehtiin lakimuutosaloite, jolla vaadittiin kriminalisoitavaksi toisen maailmansodan syihin ja seurauksiin liittyvien historiallisten faktojen falsifikaatiota.⁴³ Lakimuutosaloitteessa vaadittiin sanktioitavaksi kolmea asiaa: SNTL:n esittäminen vastuullisena toisen maailmansodan aloittamisesta (natsi-Saksan rinnalla), SNTL:n roolin kieltäminen toisessa maailmassa natseja vastaan saadussa voitossa, ja SNTL:n valtion ideologian rinnastaminen natsismin kanssa samankaltaisina. Lakialoitteen taustatekstissä lain tarpeellisuutta perusteltiin sillä, että länsimaat käyvät Venäjää vastaan kiihtyvää informaatiokampanjaa, joka vääristelee toisen maailmansodan syitä ja seurauksia, ja jonka tavoitteena on asettaa SNTL natsi-Saksan rinnalla vastuuseen toisen maailmansodan syyttymisestä. Lännen informaatiokampanjan nähdään myös vähättelevän SNTL:n roolia toisen maailmansodan voittajana. Lain välttämättömyyttä perustellaan muun muassa tarpeella estää [George] sorosilaisen⁴⁴ ideologian leviäminen.

Huomionarvoista Venäjän muistilaeissa on se, että niissä käytetään rinnakkain termejä *toinen maailmansota* ja *suuri isänmaallinen sota*. Venäläisille toinen maailmansota ja suuri isänmaallinen sota ovat kaksi erillistä sotaa. Suuri isänmaallinen sota on puolustussota, joka alkaa operaatio Barbarossasta juhannuksena 1941 Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon. Toinen maailmansota taas Venäjän tulkinnan mukaan alkoi Saksan hyökättyä Puolaan 1.9.1939.

Muistilain taustatekstistä on luettavissa se, että Venäjän johto näkee toimivansa ainoastaan reaktiivisesti ja puolustautuvansa informaatiovaikuttamista vastaan lännen aloittamassa hybridisodassa. Lännen informaatiovaikuttamisen todetaan jo kantaneen hedelmää: alle 35-vuotiaiden venäläisten historiatietoisuuden esitetään olevan kehno, ja [George] sorosilaisia oppikirjoja lukeneet ovat jo aivopestyjä läntiseen, vääristyneeseen historiantulkintaan.⁴⁵

Venäjän tulkintaa lännen harjoittamasta informaatiovaikuttamisesta historian rintamalla sävyttää niin kutsuttu kulttuurimarxismi-salaliitto. Lakialoitteessa ja Venäjän valtionjohdon patrioottisen historian opetuksen ajamisessa esiintyy usein juuri George Soros ja lännen harjoittama ”uuden maailmanjärjestyksen rakentaminen”. Kulttuurimarxismi-salaliittoon liittyy myös uskomus siitä, että länsimaissa vallalla oleva historiantutkimus vääristää menneisyyttä keskittyessään tarkastelemaan menneisyyttä rasismien ja uhriutumisen kautta.

Todettakoon, että Venäjä ei ole ainoita maita, joissa on säädetty sananvapautta rajoittavia muistilakeja. Suuri osa Euroopan maista on kriminalisoinut holokaustin kieltämisen. Ukraina taas

⁴³ Lakialoite 963440-7.

⁴⁴ George Soros on unkarilaissyntyinen miljardööri, joka on perustanut korkeakouluja moniin entisiin neuvostotasavaltoihin ja pyrkinyt näin tukemaan demokratiakehitystä.

⁴⁵ Lakialoite 963440-7.

sääti vuonna 2006 lain, joka määritteli vuosien 1932–1933 nälänhädän (holodomor) Neuvostoliiton aiheuttamaksi kansanmurhaksi, ja kriminalisoi sen kieltämisen⁴⁶. Sananvapauden rajoittaminen muistilakien muodossa ja kansanmurhien kieltämisen kriminalisoivat muistilait Euroopan maissakin ovat eettisesti kyseenalaisia ja toimivat tavoitettaan vastaan, mutta Venäjän muistilait ovat spesifiydessään ja aiheessaan kyseenalaisempia: Euroopassa muistilaeilla suojellaan uhrien muistoa, kun taas Venäjällä suojellaan voittajien kunniaa.

Kesäkuussa 1941 alkanut puolustussota natsi-Saksaa vastaan on venäläisille pyhä. Venäjällä yllä mainittujen muistilakien tavoitteena pohjimmiltaan on eliminoida rinnakkaiset narratiivit toisesta maailmansodasta ja lujittaa yksi oikeana pidetty narratiivi. Muistilakien ohella historiaa on lujitettu muissakin Venäjän virallisissa dokumenteissa. Tuoreimmassa kansallisen turvallisuuden strategiassa vuodelta 2021 historia mainitaan 29 kertaa, muisti 10 kertaa⁴⁷. Myös perustuslain muutoksessa vuonna 2020 historian merkitys korostui: artiklaan 67.1 lisättiin vaatimus isänmaan puolustajien kunnioittamisesta ja historiallisen totuuden suojelusta⁴⁸.

Historia on yksi informaatio sodan rintama, jolla taistelua käydään sekä kansainvälisellä että kansallisella tasolla. Ideologisesti sävyttynyt historian opetus on keskeinen osa nyky-Venäjää, mutta virallista historiallista narratiivia edistetään valtiojohtoisesti myös esimerkiksi historiapuistojen ja internetpohjaisten muistosivustojen avulla. *Russija – moja istoria* eli Venäjä – minun tarinani/historiani -multimediapuistoja on tällä hetkellä 23 kappaletta eri puolilla Venäjää⁴⁹. Valtion rahoittamia internetpohjaisia toisen maailmansodan muistosivustoja on lukuisia⁵⁰. Toisen maailmansodan merkitys ilmenee myös 2000-luvulla paisuneina voitonpäivän paraateina⁵¹. Venäjällä erityisesti toiseen maailmansotaan liittyvä ”historiallisten faktojen falsifikaatio” koetaan ontologisena turvallisuusuhkana. Valtion ote historiapolitiikkaan ja historian opetukseen ei ainakaan tämän kirjoitushetkellä ole laantumassa. Keväällä 2022 sotasensuurin vallitessa historian opetus on yhä tiukemman sääntelyn kourissa. Esimerkiksi maaliskuun 1. päivä istorija.ru -sivustolla julkaistiin eri ikäisille oppilaille suunnatut materiaalit, joiden tarkoitus on käytännössä legitimoida Venäjän hyökkäystä Ukraina⁵². Jopa korkeakouluihin on kaavailtu pakollista historian kurssia, jonka sisältö on tarkoitus säädellä yhtäläiseksi koko maassa. Kremliin kytköksissä oleva historiajärjestö RIO on ottamassa vastuun yhtenäisen oppikirjan suunnittelusta.⁵³ Huhtikuussa 2022 julkaistussa Venäjän

⁴⁶ Segert 2020, 56.

⁴⁷ Sorokan & Krawatzekin mukaan 2021, 362.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Myhistorypark, tarkistettu 16.6.2022.

⁵⁰ Esim. mypomnim.ru; podvignaroda.ru; pamyat-naroda.ru.

⁵¹ Gessen 2018, 376–377.

⁵² Federalnyi portal Istorii Rossii 2022.

⁵³ Vedomosti 2022.

opetus- ja tiedeministeriön tiedotteessa raportoidaan korkeakouluihin suunnatun yhtenäisen historian opetushankkeen etenemisestä. Lisäksi tiedotteessa pyydetään sähköpostitse ilmiantamaan korkeakouluissa käytetyissä oppikirjoissa kohdattua historiallista falsifikaatiota. Tiedotteessa todetaan, että kokeneet asiantuntijat arvioivat ilmiannot ja määrittelevät ne tapaukset, joissa ”punainen viiva” ylittyy.⁵⁴

Tämä luku ei ole kaiken kattava kuvaus Venäjän 2000-luvun historiapolitiikasta. Pyrin kuvaamaan sitä, miten Venäjän johto on pyrkinyt palaamaan keskusjohtoiseen patrioottiseen kasvatukseen ja historiallisen narratiivin kontrollointiin muistilakien, historian oppikirjojen sääntelyn ja historyyhdistysten haltuun ottamisen avulla. Kaunismaan mukaan Kremlin projekti ei kuitenkaan ole onnistunut, ”—koska nykyinen tiedonvälitys ja itsenäisten historianopettajien toiminta mahdollistavat pluralististen näkemysten tuonnin historian opetukseen.⁵⁵”

⁵⁴ Minobrнауки 2022.

⁵⁵ Kaunismaa 2022, 52.

3. NÄKÖKULMANA HISTORIAPOLITIikka

Tässä luvussa esittelen tutkielmani teoriapohjan ja ydinkäsitteet. Laajana näkökulmana tutkielmassani on historiapolitiikka, ja keskeisinä käsitteinä virallinen historiallinen narratiivi ja historiatietoisuus. Esittelen myös sitä, miksi ja miten valtiot pyrkivät kontrolloimaan historiaa, sekä sitä, mikä on historian suhde demokratiakehitykseen.

Esittelen myös aiempaa tutkimusta siitä, miten Venäjän historiapolitiikkaa on tarkasteltu.

3.1. Miksi valtiot haluavat kontrolloida historiaa?

Benedict Andersonin kuuluisan määritelmän mukaan kansakunnat ovat kuviteltuja poliittisia yhteisöjä. Kansakunta on kuviteltu yhteisö siinä mielessä, että sen jäseniä yhdistää kokemus yhteisöllisyydestä, vaikka pienimmässäkään kansakunnassa jäsenet eivät voi tuntea tai tavata kaikkia kansajäseniään.⁵⁶ Onnistuneessa kansakunnan kuvittelemisessa historia ja myytit ovat keskeisiä, sillä valtioiden ja kansakuntien olemassaolo perustuu yhteisesti jaettuihin tarinoihin ja historiaan. Yuval Noah Harari toteaa, että ”[s]uurikin määrä toisilleen vieraita ihmisiä voi tehdä menestyksellistä yhteistyötä, jos kaikki uskovat yhteisiin myytteihin⁵⁷.” Historialla ja muistilla on siten läheinen side valtion kansalliseen identiteettiin, olemassaolon legitimaatioon ja poliittisten toimien oikeuttamiseen. Nykyhetkeä tulkitaan ja tulevaisuutta suunnitellaan aina joistain lähtökohdista käsin, jossa keskeistä on käsitys menneisyydestä ja historiallisten tapahtumien tulkitseminen.

Dieter Segert määrittelee, että *historiapoliitiikan* ytimessä ovat narratiivit, joita poliitikot, historioitsijat, toimittajat ja taiteilijat kehittävät. Historiapoliitiikka ei kuitenkaan ole vain politiikan kapea sektori, vaan median ja koulutuksen kautta se vaikuttaa koko yhteiskuntaan.⁵⁸ Historiapoliitiikan ja muistin politiikan toimijoina valtiolla on eniten valtaa: valtiolla ja poliittisilla johtajilla on pääsy mediaan, minkä lisäksi valtiojohto vaikuttaa myös opetussuunnitelmiin, tutkimusrahoitukseen ja muistopäiviin. Lainsäädännön avulla taas voidaan säätää erityisiä muistilakeja. Valtio voi myös rajoittaa muiden historiapolitiikan ja muistin politiikan toimijoiden toimintamahdollisuuksia.⁵⁹

Muistin politiikka pitää sisällään lukuisten erilaisten sosiaalisten instituutioiden julkisen toiminnan ja toimijat, joiden tavoite on edistää tiettyä käsitystä kollektiivisesta menneisyydestä ja pystyttää sitä

⁵⁶ 2017, 39.

⁵⁷ 2016, 40.

⁵⁸ 2020, 60.

⁵⁹ Malinova 2017; Wertsch 2002, 68.

tukeva muistin infrastruktuuri.⁶⁰ Olga Malinovan määritelmän mukaan muistin politiikka käsittää virallisten puheiden ja tekstien lisäksi kaiken, mikä voidaan lukea muistin infrastruktuurin luomiseen ja ylläpitämiseen: historiallisten hahmojen ja tapahtumien hyödyntäminen ja esittämisen museoissa, näyttelyissä, muistomerkeissä, populaarikulttuurissa, muistopäivissä, koulun historian opetus suunnitelmissa, lainsäädännössä. Muistin politiikan toimijat voivat olla yksilöitä, järjestöjä tai virallisia instituutioita, mutta kuten historiapolitiikassakin, valtiollisilla toimijoilla on asemansa vuoksi eniten vaikutusvaltaa resurssiensa vuoksi.⁶¹

Historiapolitiikan ja muistin politiikan eroa voidaan havainnollistaa käsitteiden *historia ja muisti* eroilla. James Wertschin luokittelun mukaan historia pyrkii olemaan objektiivista, se on itsetietoista ja kriittistä, tunnistaa moniselitteisyyden ja moninäkökulmaisuuuden, erottaa menneisyyden nykyhetkestä. Muisti taas on Wertschin mukaan subjektiivista ja edustaa tietyn ryhmän näkökulmaa, pyrkii yksiselitteisyyteen ja sitoo menneisyyden nykyisyyteen.⁶² Yhteisön, kuten kansallisvaltion, tasolla puhutaan usein *sosiaalisesta muistista tai kollektiivisesta muistista*, joka on osa kansallista muistia ja joka osaltaan määrittelee sen, keitä olemme ja miten haluamme nähdä itsemme ja muut⁶³. Kollektiivinen muisti on sinänsä abstraktio, jota ei käytännössä ole, vaan on vain jokaisen yksilön muisti, joka kuitenkin on luonteeltaan aina sosiaalista – kukaan ei muistele menneisyyttä tyhjiössä. Muisti ei myöskään ole sisällöltään pysyvä, vaan dynaaminen prosessi. Prosessiluonteensa vuoksi muisti on altis median, historioitsijoiden ja poliitikkojen vaikutteille. Varsinkin johtavien poliitikkojen puheet ja symboliset eleet vaikuttavat vahvasti muistiin⁶⁴.

Wertschin esittämä historia ja muisti -käsitteiden erottelu on havainnollistava ja sellaisenaan hyödyllinen yksinkertaistus. Historia ja sen opetus tai tutkimus ei kuitenkaan aina ole objektiivista, itsetietoista tai moninäkökulmaista. Aleksei Miller toteaa, että historiapolitiikka, historian politisoituminen ja muistin politiikka ovat olleet erottamaton osa yhteisöllistä elämää jo heimoyhteisöistä alkaen. Historian politisoituminen on Millerin mukaan väistämätön asia, joka juontuu yksilötasolta jokaisen yksilön omista lähtökohdista, taustatiedoista ja oletuksista. Historian tutkimus menee eteenpäin juuri erilaisten näkökulmien, uusien tulkintojen ja uusien lähteiden hyödyntämisen myötä.⁶⁵ Historiapolitiikasta tulisi Millerin mukaan kuitenkin puhua vain pluralismin sallivien demokraattisten yhteiskuntien kontekstissa, mikäli politiikka ymmärretään erilaisten poliittisten toimijoiden, puolueiden ja aatteiden välisenä kilpailuna. Neuvostoliitossa esimerkiksi oli

⁶⁰ Malinova 2021a, 997.

⁶¹ Malinova 2019a, 104.

⁶² 2008, 150.

⁶³ Gaufman 2016, 32.

⁶⁴ Müller 2002, 21.

⁶⁵ Miller 2009.

ideologinen monopoli, jossa kilpailu ei historian tulkinnoissakaan ollut sallittua vaan oli olemassa yksi virallinen historiallinen narratiivi, jota historioitsijoiden oletettiin tukevan ja puolustavan ”porvarillista historian vääristelyä vastaan”.⁶⁶

Valtioiden harjoittamassa historian kontrolloinnissa kietoutuvat siis yhteen historia, (virallinen) historiallinen narratiivi ja muisti – historiallisen narratiivin avulla pyritään vaikuttamaan muistiin. Ei-demokraattisessa valtiossa narratiivin kontrolloiminen voi olla teknisesti helppoa, mutta toisaalta mikään määrä resursseja ei välttämättä riitä siihen, että yleisö omaksuu valtion propagoiman narratiivin. Esimerkiksi Neuvostoliiton kontekstista on tuttu *kaksoistodellisuuden* ilmiö, jossa ihminen hyväksyy kaksi samanaikaisesti täysin vastakkaista asiaa⁶⁷.

Historian kontrollointi on valtioille tärkeää paitsi kansallisvaltion identiteetin myös sen poliittisen järjestelmän legitimaation kannalta. Historian avulla tuotetaan tunne siitä, että vallitseva poliittinen järjestelmä instituutioineen ja vallanjakoineen on tietylle yhteisölle paras mahdollinen.⁶⁸ Kaikki valtiot ja poliittiset järjestelmät hyödyntävät historiaa ja historiallisia myyttejä legitimaation välineenä, mutta demokraattiset ja ei-demokraattiset järjestelmät hyödyntävät historiaa eri tavoin. Modernit ei-demokraattiset järjestelmät ovat Sherlockin mukaan demokraattisia järjestelmiä riippuvaisempia historiasta ja historiallisista myyteistä, sillä ei-demokraattinen järjestelmä tarvitsee myyttistä historiaa säilyttääkseen vallan ja julkisen tuen järjestelmälleen, kun taas demokraattinen järjestelmä saa legitimaationsa oikeudenmukaisista instituutioista ja toimintatavoista. Järjestelmää legitimoivat historian ohella muutkin tekijät, kuten hallinnon tehokkuus ja responsiivisuus suhteessa kansalaisten arvoihin, hyvinvoinnin tuottaminen ja järjestelmän pitkäikäisyys. Myös järjestelmän selättämät haasteet kuten luonnonkatastrofit, sodat ja muut pienemmät konfliktit luovat ja ylläpitävät tunnetta yhteenkuuluvuudesta ja hallinnon legitimiudesta.⁶⁹ Toisaalta näistä voitetuista haasteista kerrotaan nimenomaan myyttien ja historiallisen narratiivin avulla.

Historiallisen myytin ylläpitäminen on ei-demokraattiselle järjestelmälle kustannustehokas tapa pitää väestö mobilisaatiovalmiudessa levottomuuksien tai sotilaallisen uhan varalta.⁷⁰ Demokraattisen järjestelmän ei vastaavalla tavalla tarvitse vedota myytteihin kansalaisten myöntömyyden ja lojaaliuden varmistamiseksi. Pohjimmiltaan demokraattisten ja ei-demokraattisten järjestelmien erilaisen historian hyödyntämisen taustalla on juuri legitimaatio ja järjestelmän vakaus. Demokraattisessa järjestelmässä legitimeetti ja vakaus pohjaavat reiluihin ja läpinäkyviin

⁶⁶ Miller 2009; Wertsch 2002, 74–76.

⁶⁷ Gessen 2018.

⁶⁸ Sherlock 2007, 4.

⁶⁹ Mt. 6–7 & 9–10.

⁷⁰ Mt. 10.

instituutioihin ja toimintatapoihin, kun taas esimerkiksi totalitaarinen järjestelmä on kuin korttitalo, joka on vaarassa romahtaa, jos yksikään kortti kaatuu. Kun kaikesta vastuussa oleva totalitaarinen tai autoritaarinen järjestelmä kohtaa vastoinkäymisiä millä tahansa sektorilla, myös sen historia ja myytit voidaan kyseenalaistaa⁷¹.

Historian ja muistin sekä valtion olemassaolon legitimaation ja kansallisen identiteetin välisen kiinteän linkin lisäksi historiapolitiikka ja muistin politiikka ovat tärkeitä demokratian kannalta. Historioitsija Seppo Hentilän mukaan esimerkiksi vaikean natsimenneisyyden avoin ja perusteellinen käsittely on ollut Saksassa yksi demokratian juurtumisen keskeisiä edellytyksiä. Kyky sietää erimielisyyksiä ja käsitellä vaikeita asioita väkivallattomasti on osoitus demokratian lujudesta.⁷² Duncan Bell taas toteaa, että onnistuneet siirtymät demokraattiseen hallintojärjestelmään ovat juuri onnistuneet muistin politiikan ansiota. Nykyhetkeä ja tulevaisuutta Bellin mukaan ikään kuin peilataan menneeseen, ja demokratiaan siirrytään käsittelemällä menneisyyttä ja tiedostamalla aiemman järjestelmän epälegitiimiys.⁷³

Hentilän ja Bellin mukaan siis menneisyyden käsittely on keskeistä demokratian juurtumisen kannalta. Neuvottelemalla menneisyydestä neuvotellaan myös tulevaisuudesta. Toisaalta, kumpi edeltää kumpaa: demokratia menneisyyden käsittelyä vai menneisyyden käsittely demokratiaa? Miller esittää, että valtion demokratisoituessa myös historia ja muistin politiikan mekanismit muuttuvat yhteiskunnan vapautuessa⁷⁴. Mitä lähemmäs taas diktatuuria mennään, sitä vahvemmin valtaa pitävä eliitti pyrkii kontrolloimaan historian tulkintoja ja historiallista narratiivia, mikä on nähtävissä myös nyky-Venäjällä. Oma lähtökohtani tutkielmaani on se, että demokratiakehitys vaatii menneisyyden avointa käsittelyä ja menneisyyden käsittely edeltää demokratiakehitystä. Menneisyyden käsittely voi siis olla askel pois autoritaarisuudesta. Toisaalta menneisyyden avoin käsittely vaatii esimerkiksi sananvapautta ja lehdistönvapautta, jotka Venäjällä tällä hetkellä ovat sotasensuurin vuoksi rajattuja. Demokratioilla sananvapauden ja lehdistönvapauden vuoksi harvoin on vain yksi dominoiva narratiivi, vaan useita näkökulmia ja narratiiveja jopa odotetaan⁷⁵.

Yksi keino kontrolloida historiaa ja historiallista narratiivia on historian opetuksen ja oppikirjojen kontrollointi. Historian oppikirjojen tekeminen ja julkaiseminen on kussakin valtiossa jokseenkin säänneltyä ja kontrolloitua toimintaa.⁷⁶ Historian oppikirja poikkeaa muista kirjoista tai tieteellisistä

⁷¹ Sherlock 2007, 11.

⁷² 2001, 38 & 44–48; Kaunismaan mukaan 2009, 16.

⁷³ 2006, 20.

⁷⁴ 2009.

⁷⁵ Wang 2018, 69.

⁷⁶ Mt. 84.

julkaisuista siten, että sen odotetaan olevan harmoninen tarina menneisyydestä. Sillä on myös enemmän painoarvoa *historiatietoisuuden* luomisessa kuin muilla yksittäisillä julkaisuilla.⁷⁷ Historiatietoisuudella tarkoitetaan yksilö- tai yhteisötason käsitystä siitä, miten (kollektiivinen) muisti, historian kirjoitus ja muut kuvaukset menneisyydestä esimerkiksi populaarikulttuurissa kietoutuvat kokonaisuudeksi.⁷⁸ Oppikirjat ovat myös ainoita kirjoja, jotka jokaisen on pakko lukea. Historian oppikirja on keino siirtää haluttuja näkemyksiä menneisyydestä ja tulevaisuudesta vaikutuksille alttiissa iässä olevalle kohdeyleisölle. Historian ja kollektiivisen muistin välinen yhteys tulee kirkkaasti esiin juuri kouluopetuksessa, joka on keskeinen instituutio välittämään kansallista narratiivia ja rakentamaan kollektiivista muistia, joka on olennainen osa kansakunnan rakentamista⁷⁹. Ernest Gellnerin mukaan legitiimin koulutuksen monopoli on valtioille jopa tärkeämpää kuin väkivallan monopoli.⁸⁰ Erityisesti historian opetus on tärkeää, koska se linkittyy kollektiivisen muistin, jaetun identiteetin ja kansallisvaltion rakentamiseen ja ylläpitämiseen. Historian oppikirjat ovat keskeinen sosialisointiinstrumentti, jonka avulla nuorista kasvatetaan yhteiskunnan arvoihin mukautuvia lojaaleja kansalaisia, joilla on yhteinen jaettu kansallinen identiteetti⁸¹. Kerrottavaksi valitut tai keksityt tarinat menneestä ovat aina luonteeltaan preskriptiivisiä, eli niillä pyritään ohjaamaan ihmisten ajattelua ja toimintaa sekä määritetään toimijoiden paikka maailmassa suhteessa muihin⁸². Kertomus menneisyydestä on aina myös valintojen tekoa: mitä kerrotaan ja mistä näkökulmasta, mitä taas jätetään kertomatta. Näin ollen myös *virallinen historiallinen narratiivi*, jota historian oppikirjat edustavat, on poliittisten päätösten tuotos. Lina Klymenko kiteyttää, että ”[h]istorian oppikirja voidaan määritellä poliittiseksi dokumentiksi, jonka historioitsijat ovat tuottaneet valtion puolesta⁸³.”

Historia on siis politiikkaa menneisyydestä, ja sellaisenaan kenties kaikista tieteistä poliittisin. Venäjällä historiaa ja historian opetusta pidetään arkaluonteisena oppiaineena. Historiapoliitiikan osalta Venäjällä on 2000-luvulla käyty ideologista ja tietoteoreettista keskustelua siitä, miten historiaa pitäisi tutkia ja opettaa.⁸⁴ Pohjimmiltaan kyseessä on kiista siitä, mikä on historian opetuksen tarkoitus: onko tarkoitus edistää kriittistä ajattelua ja opettaa tulkitsemaan historiaa analyttisesti, vai istuttaa nuoriin valtion hyväksymä narratiivi kansalaisuskonnon tapaan⁸⁵. Kummassakin tapauksessa

⁷⁷ Wang 2018, 80 & 82.

⁷⁸ Mt. 59.

⁷⁹ Podeh 2000, 66.

⁸⁰ 1983, 34; Wertschin mukaan 2002, 68.

⁸¹ Podeh 2000, 66.

⁸² Wang 2018, 44.

⁸³ “A school history textbook can be conceptualized as a policy document that is produced by historians on behalf of the state.” 2016, 39.

⁸⁴ Ahonen 2016.

⁸⁵ Tyack 1999; Wertschin mukaan 2002, 70–71.

tavoitteena on kuitenkin kasvattaa nuorista koululaisista ja opiskelijoista tiedon avulla lojaaleja kansallisvaltion jäseniä⁸⁶.

3.2. Aiempi Venäjän historiapolitiikan tutkimus

Tutkielmani kannalta relevantti aiempi Venäjän historiapolitiikan tutkimus voidaan jakaa kahteen luokkaan lähestymistavan perusteella. Kiinnostuksen kohteena on usein ollut ”tarjontapuoli”: poliittisen eliitin tuottama virallinen historiallinen narratiivi, jota myös historian oppikirjat edustavat. Toisaalta paljon on tutkittu myös ”vastaanottajapuolta” eli muistia - käytännössä siis sitä, miten virallinen historiallinen narratiivi suodattuu kohdeyleisöönsä. Virallisen historiallisen narratiivin tarjontapuolta tutkittaessa aineistona on siis käytetty esimerkiksi historian oppikirjoja, muistilakeja ja poliitikkojen puheita. Sitä, miten virallisen historiallisen narratiivin yleisö on omaksunut narratiivin ja miten se on kenties muotoutunut historialliseksi muistiksi, on tutkittu esimerkiksi erilaisten kyselytutkimusten avulla.

Toisaalta historiapolitiittisen puheen tutkimuksen voi jakaa myös tasoihin tai hierarkioihin. Poliittisten päättäjien historiapuheet ja kannanotot edustavat eliitin tai yläluokan tasoa, kansalaisten käsitykset taas populaaria tasoa. Eliittitason ja populaaritason välillä taas on erilaisia ryhmiä, jotka sekä kuluttavat että tuottavat eliitin tuottamia narratiiveja. Oman tutkielmani kannalta aineistoni historioitsijat asemoituvat tähän eliitin ja populaaritason väliin.

Virallinen historiallinen narratiivi

Olga Malinova on tutkinut *virallista historiallista narratiivia* Venäjällä, kilpailevia narratiiveja, narratiivien kehittymistä sekä avaintoimijoita niiden kehittymisen kannalta. Taustatekijänä on se, että Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen virallinen historiallinen narratiivi oli rakennettava uudestaan. Malinova on keskittynyt tarkastelemaan valtiotason ja poliittisen eliittitason toimijoiden artikuloimia narratiiveja. Valtion päämiesten lisäksi hän on analysoinut Venäjän ortodoksisen kirkon ja eri puolueiden esittämiä historiallisia narratiiveja.

Virallinen historiallinen narratiivi on Malinovan mukaan pääasiassa valtaeliitin, mutta myös Venäjän ortodoksisen kirkon ja poliittisten puolueiden rakentamaa. Virallisen historiallisen narratiivin avulla toimijat pyrkivät saavuttamaan poliittisia tavoitteitaan, mobilisoimaan kannattajiaan ja legitimoimaan valtaansa. Malinova on tarkastellut virallista historiallista narratiivia pääasiassa valtaeliitin puheista, mutta myös historian oppikirjat edustavat virallista historiallista narratiivia.

⁸⁶ Wertsch 2002, 70.

Oppikirjojen tutkimus

Venäjän ja Neuvostoliiton historian oppikirjoja on tutkittu paljon sekä historian, poliittisen historian että politiikan tutkimuksen oppialoilla. Niitä on tutkittu laadullisesti muun muassa sisällönanalyysin, diskurssi- ja narratiivianalyysin avulla. Tutkimukset ovat usein vertailevia niin, että vertaillaan keskenään joko entisten neuvostovaltioiden historian oppikirjoja tai yhden valtion historian oppikirjoja eri aikakausilta. Kiinnostuksen kohteena on ollut muun muassa toiseuttamisen mekanismit, arvojärjestelmien siirtäminen oppikirjojen avulla ja kansakunnan rakentaminen. Neuvostoliiton ja Venäjän historian oppikirjojen sisältöä ja teemoja eri aikakausilta vertailevaa tutkimusta Suomessa ovat tehneet muun muassa Kari Kaunismaa poliittisen historian väitöskirjassaan *Punatähdestä kaksoiskotkaan – Neuvostoliiton romahtamisen vaikutus venäläisen keskikoulun historian oppikirjoihin*⁸⁷ sekä Eliisa Vähä yleisen historian liseniaatintyössään *Patrioottien tuotantoa – sankarit ja antisankarit neuvostoliittolaisen ja venäläisen identiteetin rakentajina historian oppikirjoissa 1951–1995*⁸⁸. Molemmissa tutkimuksissa tarkastellaan vertailun avulla erityisesti sitä, miten poliittisen järjestelmän muutos vaikutti historian oppikirjojen sisältöön.

Joseph Zajda on tutkinut paitsi venäläisiä oppikirjoja, myös niistä käytyä mediakeskustelua. Zajdan tutkimuksissa lähtökohtana on toiminut ideologian, valtion ja historian avulla kansakunnan välinen nexus. Artikkelissaan vuodelta 2014 Zajda tekee katsauksen historiapolitiittisen keskustelun teemoihin aikavälillä 2007–2013. Zajda raportoi venäläisten medioiden ja eräiden henkilöiden lisäksi myös joidenkin läntisten, lähinnä Yhdysvaltojen ja Iso-Britannian, medioiden esittämiä kommentteja. Zajda taustoittaa artikkeleissaan, että vuodesta 2007 alkaen havaittavissa ollut uuskonservatiivinen käänne kohti nationalismia on ollut keskeinen taustatekijä myös historian opetuksen ja oppikirjojen politisoitumiselle. Zajdan mukaan kolme keskeisintä teemaa Venäjän poliittisesti korrektion historiallisen narratiivin uudelleen määrittelyssä ja kansakunnan rakentamisessa ovat patriotismi, kansallinen identiteetti ja preferred images of the past, jonka voisi suomentaa menneisyyden valikoivaksi käytöksi.⁸⁹

Muisti ja historiatietoisuus

”Vastaanottajapuolen” tutkimuksessa taas tarkastellaan ihmisten muistia tai historiatietoisuutta. Muistiin ja historiatietoisuuteen vaikuttavat virallisen historiallisen narratiivin ja kouluopetuksen lisäksi myös monet muut asiat kuten populaarikulttuuri, media ja omat kokemukset, joten ”vastaanottajapuolesta” puhuminen tässä yhteydessä on käytännöllinen yksinkertaistus. Muistia ja

⁸⁷ 2009.

⁸⁸ 2006.

⁸⁹ 2012b, 76.

historiatietoisuutta tutkitaan erilaisten kyselytutkimusten avulla. Venäjällä esimerkiksi Levada-keskus tekee vuosittain erilaisia kyselytutkimuksia kansalaisten historiakäsityksiin kuten neuvostonostalgiiaan liittyen. Tieteellistä tutkimusta ovat tehneet muun muassa Felix Krawatzek sekä Valeria Kasamara ja Anna Sorokina⁹⁰.

Krawatzek tarkastelee vuonna 2020 julkaistussa artikkelissaan sitä, missä määrin 16–34 -vuotiaat Venäjän kansalaiset toistavat Venäjän poliittisen eliitin tuottamia historiallisia narratiiveja. Krawatzekin kyselytutkimuksen aineisto kerättiin netin kautta vuonna 2018. Tutkimuksen tuloksena Krawatzek tuo esiin sen, että vastaajien käsitykset heijastivat vahvasti eliitin tuottamia narratiiveja, mutta suhtautuminen emotionaalisesti vähemmän merkittäviin historiallisiin tapahtumiin kuten 1917 vallankumoukseen vaihteli. Krawatzekin aineistossa vastaajat valitsivat perustellen kaksi mielestään merkittävintä historiallista tapahtumaa. Valmista listaa historiallisista tapahtumista ei vastaajille tarjottu. Neljä useimmiten mainittua historiallista tapahtumaa olivat toinen maailmansota, Neuvostoliiton hajoaminen, Krim 2014 eri sanakäntein (palauttaminen, liittäminen, anneksaatio) sekä 1917 vallankumous. Näistä suhtautuminen toiseen maailmansotaan ja Krimiin oli positiivisinta, Neuvostoliiton romahtamiseen taas negatiivista. 1917 vallankumoukseen suhtautuminen oli ambivalenttia.

Krawatzek mainitsee myös sen, että muistin tutkiminen kyselytutkimusten avulla on haastavaa. Levada-keskuksen tyyppisissä kyselytutkimuksissa on se hyvä puoli, että ne toistetaan vuosittain kutakuinkin samanlaisina. Toisaalta niissä saatetaan usein tarjota vastaajille valmis lista vaihtoehtoista eikä vastaajien anneta sanallistaa asioita itse. Autoritaarisen valtion ja nyky-Venäjän kontekstissa kyselytutkimusten luotettavuus voidaan myös kyseenalaistaa, sillä vastaajat eivät välttämättä vastaa rehellisesti. Vastaajat voivat vastata niin kuin heidän odotetaan vastaavan tai jättää kokonaan vastaamatta.

Myös Kasamaran ja Sorokinan tutkimuksen kohteena on venäläisten nuorten kollektiivinen muisti. Tarkennettuna vuonna 2015 julkaistun tutkimuksen vastaajajoukkona oli 100 eliittinuorta, jotka opiskelivat arvostetuissa korkeakouluissa. Vastaajien valikointia perustellaan sillä, että iso osa Venäjän poliittisesti eliitistä ja valtio johdosta on opiskellut juuri näissä korkeakouluissa. Nuorten vastaajien joukosta siis valikoituu myös tulevaisuuden Venäjän poliittinen eliitti. Haastattelututkimus tehtiin syksyllä 2012. Keskeisenä tuloksena ilmeni se, että nuorilla oli erittäin ruusuinen ja nostalginen mutta toisaalta hyvin hatara käsitys neuvostoajoista, ja toisaalta erittäin negatiivinen käsitys nyky-Venäjästä ja Venäjän tulevaisuudesta. Nuorten mukaan Neuvostoliitossa vallitsi

⁹⁰ Esim. Krawatzek 2021, 2022a ja 2022b; Kasamara & Sorokina 2015 ja 2017.

kansojen välinen ystävyys, lämmin ja avulias ilmapiiri, ihmisillä oli varmat turvaverkot, minkä lisäksi Neuvostoliitto oli kulttuurisesti ja teknologisesti ylivoimainen suurvalta. Nyky-Venäjältä taas vastaajien mukaan puuttuu kansallinen idea ja suunta, vallitsee epäluottamuksen ja vihan ilmapiiri, kulttuurin tuotteet ovat pelkkää lännen kopiointia, turvaverkkoja ei ole ja Venäjä on maailmanpolitiikassa heikko ja korruptoitunut toimija. Vastaajien joukossa ilmeni ymmärrystä autoritaariselle ja totalitaarisellekin hallinnolle, jos sen avulla voidaan vahvistaa valtiota ja sen asemaa maailman areenalla.

Historian opettajien tutkimus

Zajda on Venäjän historian oppikirjojen lisäksi tutkinut venäläisten historian opettajien näkemyksiä venäläisistä historian oppikirjoista. Vuonna 2013 julkaistun tutkimuksen aineistona on kyselytutkimus, johon vastasi noin 200 venäläistä historian opettajaa. Kyselytutkimuksen avulla tarkasteltiin historian opettajien asenteita käyttämiinsä historian oppikirjoihin, niiden sisältöön ja narratiiveihin. Vastaajista 190 oli tutkinto historiasta, 9 vastaajalla oli koulutus in history pedagogy [tarkista tämä, mikä vastaava suomeksi?], yhdellä oli tohtorin tutkinto. Kyselylomakkeessa kysyttiin ensin vastaajien taustat: montako vuotta toiminut historian opettajana, minkä ikäisiä opettaa, mitä oppikirjaa käyttää. Tämän jälkeen esitettiin oppikirjoihin ja niiden sisältöön liittyviä väittämiä, joihin saattoi vastata 5-portaisella asteikolla (täysin samaa mieltä – täysin eri mieltä). Oman tutkielmani kannalta kiinnostavia ovat oppikirjojen merkitykseen, narratiivien tasapuolisuuteen ja valtiojohtoiseen kansakunnan rakentamiseen liittyvät väitelauseet.

Zajdan ja Smithin kyselytutkimuksen mukaan oppikirjoja historian opetuksen kannalta erittäin tärkeitä piti 96,4 % vastaajista. Vastaajista 73,7 % katsoi, että käyttämänsä historian oppikirjan/-kirjojen sisältö on oikeellista. Historian oppikirjojen sisällön oikeellisuuden ja narratiivien tasapuolisuuden suhteen havaittiin kuitenkin tilastollisesti merkitsevää vaihtelua: Moskovan alueella vastaajista keskiarvoa suurempi prosentti (83,0 %) piti oppikirjoja oikeellisina ja tiettyjä narratiiveja tasapuolisempina kuin muiden alueiden vastaajat.⁹¹

Historian opettajilta kysyttiin myös historian ”uudelleen kirjoittamisesta”. Väitteen ”[v]iimeisen 10 vuoden aikana (2001–2011) olen nähnyt merkittäviä muutoksia siinä, miten oppikirjan narratiiveja Venäjän historiasta on kirjoitettu” kanssa ilmoitti olevansa samaa mieltä 89,9 % vastaajista. Nämä uudet narratiivit myös keskittyivät vastaajien mukaan Venäjän historian ”kirkkaisiin kohtiin”: 67,1 % vastaajista oli tätä mieltä.⁹²

⁹¹ 2013, 50–51.

⁹² 2013, 51.

Vastaajilta kysyttiin myös heidän kokemustaan painostuksesta opettaa historiaa tietyllä tavalla. Vastaajista 66,3 % katsoi, että historian opettajat nyky-Venäjällä eivät koe painostusta opettaa historiaa tietyllä tavalla. Moskovan ja muiden alueiden välillä on kuitenkin tilastollisesti merkitsevä ero. Moskovan alueen vastaajista 46,9 % katsoi, ettei painostusta ole, kun taas Arkangelin, Khabarovskin ja Jekaterinburgin alueilla vastaajista noin 87 % katsoi painostuksen puuttuvan. Moskovan alueella siis koettiin jonkin asteista painostusta opettaa historiaa tietyllä tavalla.⁹³

Zajdan & Smithin artikkelin esittelemistä tuloksista kiinnostavia ovat juuri alueelliset erot. Venäjä on pinta-alaltaan maailman suurin valtio, mikä näkyy myös historian opetuksessa.

Historian opettajien roolia narratiivin välittäjänä tutkinut Karina Korostelina tarkastelee 2013 julkaistussa artikkelissaan sitä, miten historian opettajat tuottavat kansallista identiteettiä luokkahuoneissa eri puolilla Ukrainaa. Korostelina tutki opettajien roolia puolistrukturoitujen haastattelujen avulla sekä havainnoimalla historian oppitunteja. Vaikka Korostelina tutki ukrainalaisia historian opettajia, ei venäläisiä, hänen tutkimusasetelmansa ja -menetelmänsä sekä tutkimustulokset on silti hyödyllistä nostaa esiin. Luokkahuoneessa opettajalla on valta poiketa oppikirjoista ja opetussuunnitelmasta, ja näin poiketa virallisesta historiallisesta narratiivista. Korostelina hyödynsi aineistoonsa temaattista analyysiä, jonka tuloksena hän eritteli kolme erilaista historian opettajien ilmentämää narratiivia: etnistä ukrainalaisuutta kannattava narratiivi, etnistä venäläisyyttä kannattava narratiivi ja monikulttuurinen narratiivi.⁹⁴

Historioitsijoiden tutkimus

Venäjän virallista historiallista narratiivia kuten historian oppikirjoja ja valtion päämiesten puheita sekä historian opettajien roolia on siis tutkittu aiemminkin. Historioitsijoiden roolia sen sijaan on tutkittu vähemmän. Omaa tutkimuksen asettelua lähimpänä on Tuula Stöckellin poliittisen historian pro gradu -tutkielma *Teoksen Istorija Rossii XX vek Venäjällä herättämä keskustelu toisesta maailmansodasta ja Neuvostoliitosta*⁹⁵. Stöckell analysoi teoksesta *Istorija Rossii XX vek* lehdistössä ja internetalustoilla käytyä historiografista keskustelua, eli Stöckell keskittyy juuri historioitsijoiden käymään keskusteluun ja kommentointiin. Teos ei ole historian oppikirja, vaikka siitä sellaista aluksi kaavailtiin, vaan Andrei Zubovin vuonna 2009 toimittama Venäjän 1900-lukua käsittelevä teos, joka edustaa niin kutsuttua liberaalia historiantutkimusta pyrkiessään haastamaan Venäjän virallisia historiallisia narratiiveja 1900-luvun tapahtumista. Teos herätti kiivasta keskustelua, mikä tekijöiden

⁹³ 2013, 52.

⁹⁴ 2013.

⁹⁵ 2015.

mukaan oli tarkoituskin. Teos oli selkeästi antikommunistinen, ja siinä korostuu tavallisten ihmisten arjen historia valtiollisen poliittisen historian sijaan.⁹⁶

Tutkielmani kannalta Zubovin teos sekä siitä käyty keskustelu on kiinnostavaa, sillä useiden arvioiden mukaan Zubovin teos on tarkoitettu vastineeksi vuonna 2007 julkaistulle Filippovin teokselle *Noveišaja istorija Rossii*,⁹⁷ josta käytyyn keskusteluun keskityn omassa analyysissäni. Zubovin teos pyrki tarkoituksellisesti kyseenalaistamaan suuren isänmaallisen sodan myyttiä ja tapaa puhua Neuvostoliitosta. Näihin teemoihin Stöckell keskittyy analysoidessaan historioitsijoiden käymää keskustelua.

Stöckellin mukaan Zubovin teosta kritisoitiin moralisoivuuden, subjektiivisuuden sekä suuren isänmaallisen sodan nimen muuttamisen lisäksi yleisestä neuvostovastaisuudesta. Keskustelun kriittisin ääripää ei arkailut esittänyt henkilökohtaisuuksiin menevää kritiikkiä Zubovia kohtaan, vaan pyrki kyseenalaistamaan hänen uskottavuutensa erilaisten syytösten avulla. Zubovin teos herätti ristiriitaisia tunteita keskustelijoiden välillä, mutta joskus myös keskustelijoissa itsessään. Positiivisia kommentteja esittivät välillä yllättävät toimijat. Stöckell raportoi esimerkiksi Putinin neuvonantajana toimineen Sergei Karaganovin kirjoittaneen Zubovin teoksesta positiivisen arvion *Rossijskaja Gazetaan*, joka on Venäjän hallinnon virallinen julkaisu. Karaganov kirjoitti teoksen ”herättäneen hänessä alkuun ihmetystä, iloa ja jopa suuttumusta, mutta lopuksi kuitenkin ihailua ja kiitollisuutta”, ja että jokaisen venäläisen tulisi lukea Zubovin teos, jotta Venäjä voisi ”ottaa askeleen kohti kansakuntaa”⁹⁸.

Stöckellin tutkielman perusteella voin itsekkin odottaa aineistosta löytyvän oppikirjan sisällön kritiikkiä – toki kritisoitavat asiat ovat erilaisia kuin Zubovin teoksesta käydyssä keskustelussa. Zubovin teos on käytännössä vastanarratiivi valtion viralliselle historialliselle narratiiville, jota omaan tutkielmaani valitsemani Kremlin masinoivat historian oppikirjat edustavat. Zubovia kohtaan esitettiin henkilökohtaista kritiikkiä ja hänen uskottavuutensa kyseenalaistettiin. Hänet jopa erotettiin hetkellisesti keväällä 2014 MGIMO-yliopiston professuuristaan ”harhaoppisen” historiapolitiittisen kommentin vuoksi: Zubov vertasi *Vedomosti*-julkaisun kolumnissa Venäjän toimia Ukrainassa natsi-Saksaan⁹⁹. Kiinnostavaa on verrata, esiintyykö tällaista henkilökohtaisuuksiin menevää kritiikkiä omassa aineistossani – kritisoidaanko valtion virallisen historiallisen narratiivin ideologeja?

⁹⁶ Stöckell 2015, 2–4.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Mt. 59.

⁹⁹ Proekt 2021.

Venäläisten historioitsijoiden näkemyksiä Venäjän historiapolitiikasta on tarkastellut myös International Federation for Human Rights -järjestö raportissaan, joka pohjautuu 16 haastatteluun, jotka on tehty Venäjällä lokakuussa 2020. Tarkastelun kohteena ovat *historian tuottajat* (history producers), joita raportin määritelmän mukaan eivät ole vain historioitsijat vaan kaikki he, jotka ovat ammatillisesti tai muuten mukana historian keräämisessä, luomisessa ja tiedon levittämisessä. Historioitsijoiden lisäksi haastateltujen joukossa on esimerkiksi aktivisteja ja toimittajia. Haastattelujen runkona on ollut kysymyspatteristo, jonka vastaaja on saanut nähdä etukäteen. Osa haastatteluun lupautuneista perui osallistumisensa patteriston nähtyään, mikä kertonee teeman arkuudesta. Haastateltaville tarjottiin mahdollisuus osallistua myös anonyymisti, mutta ainakin moni historioitsija esiintyy raportissa omalla nimellään. Raportti on tehty venäjäksi, mutta se on käännetty myös englanniksi.

Raportti tarkastelee aineistoaan ihmisoikeusrikkomuksien näkökulmasta, johon on sovellettu historioitsija Antoon De Baetsin esittämää ajatusta *rikoksista historiaa vastaan*, crimes againts history. Vuonna 2021 julkaistu raportti toteaa, että vuoden 2014 jälkeen ihmisoikeusrikkomukset neuvostomenneisyyden historiallisen muistin parissa työskenteleviä kohtaan ovat moninkertaistuneet ja koventuneet. Historiallisen muistin parissa työskentelevien ammattilaisten ja vapaaehtoisten aktiivien toimintaa on järjestelmällisesti rajoitettu ylhäältäpäin. Raportissa käydään läpi valtiojohtoista pyrkimystä historian ja historiallisen muistin kontrollointiin, minkä lisäksi haastateltujen kertomana valottuvat myös epäviralliset ja hienovaraisemmat kontrolloinnin keinot. Kaikki haastateltavat kertoivat arkistoihin pääsyn vaikeutuneen 2000-luvulla, ja 10 vastaajaa nimesi arkistoihin pääsyn rajoittamisen suureksi esteeksi toiminnalleen. Tutkimusyhteistyö on kielletty Puolan, Ukrainan ja Baltian maiden kollegoiden kanssa. Virallisesta historiallisesta narratiivista poikkeavia tutkimustöitä ei anneta julkaista, ja tutkijat kohtaavat korkeakouluissa ja tutkimuslaitoksissa painostusta tutkimusaiheiden vaihtoon. Historioitsijoiden töitä on myös päätyntä vuonna 2007 perustetulle federaatiotason ekstremistisen materiaalin listalle. Eräät historioitsijat kertoivat haastatteluissa, että heidän julkaisujaan poistettiin kirjakauppojen hyllyiltä Krimin aneksaation jälkeen. Historioitsijat kertovat valtio-omisteisten medioiden harjoittamista lokakampanjoista sekä siitä, miten lakimuutokset vaikuttavat historian opetukseen, tutkimukseen ja tapahtumien järjestämiseen. Kiristynvä poliittinen ilmapiiri, riippumattoman tutkimuksen ja näkemysten esittämisen rajoittaminen on saanut raportin mukaan kymmeniä historioitsijoita muuttamaan ulkomaille.

Raportin perusteella tulee ilmi se, että historiapolitiisissa päätöksissä, komissioissa, järjestöissä ja lainsäädännössä ei kuunnella historioitsijoita tai muita historian tuottajia. Historioitsijat ja myös muut

haastateltavat, joissain tapauksissa jopa kansalaisyhteiskunta vetoimuksilla selkeästi vastustavat valtion harjoittamaa historiapolitiikkaa.

4. TUTKIMUSMENETELMÄ, -AINEISTO JA - KYSYMYKSET

Tässä luvussa esittelen tutkimusmenetelmäni sekä käyttämäni aineiston, ja täsmennän tutkimustehtävääni. Ensimmäisessä alaluvussa esittelen lyhyesti laadullisen tutkimuksen lähtökohtia käyttämäni menetelmän ohella. Toisessa alaluvussa esittelen aineistoni ja raportoin aineiston hankintatavan ja ajallisen rajauksen. Esittelen lyhyesti myös molemmat oppikirjat, joista käytyä keskustelua analysoin. Esittelen kummankin kirjan osalta lyhyesti alustat, joilta olen valinnut tekstejä aineistooni. Alustan taustoittaminen on olennaista analyysin pohjustamiseksi, sillä on tärkeää tietää, onko jokin alusta sidoksissa valtioon vai ei. Kolmannessa alaluvussa tarkennan tutkimustehtäväni ja esitän tutkimuskysymykseni sekä selitän, miten aion hyödyntää menetelmäni aineiston analyysissä.

4.1. Teoriaohjaava sisällönanalyysi

Käsittelen aineistoani teoriaohjaavan sisällönanalyysin avulla. Teoriaohjaava sisällönanalyysi on aineistolähtöisen ja teorialähtöisen sisällönanalyysin välimuoto. Puhtaasti aineistolähtöinen sisällönanalyysi edellyttää laajaa tutkimusaineistoa, eikä keräämäni aineisto ole kovin laaja. Historiapolitiikka toimii näkökulmana aineistoon. Historiapolitiikan kehikon kautta muodostan sisällönanalyysille kehikon, jonka avulla taas pyrin vastaamaan tutkimustehtävääni.

Käytännössä olen aluksi lähilukenuit aineistoa historiapolitiikan kehikon läpi, ja ”laajalla pensselillä” jättänyt aineistoon kaiken historiapolitiikkaan viittaavan. Tämän jälkeen olen teemoitellut aineistoa niin, miten niissä otetaan kantaa oppikirjan sisältöön, sen tavoitteeseen ja tekijään sekä historian opetuksen tarkoitukseen. Kolmannessa vaiheessa olen luonut vielä näille alalokerot. Tarkemmin kuvaan analyysiprosessia tämän luvun viimeisessä alaluvussa.

4.2. Aineisto

Tässä alaluvussa esittelen lyhyesti historian oppikirjat, joiden ympärillä käyty keskustelu on primaariaineistoni. Keskityn venäläisten historioitsijoiden netin välityksellä käymään keskusteluun ja julkaistuihin kommentteihin. Kaikki aineistoni on venäjänkielistä. Viittaan sanalla aineistokappale yhteen aineiston osaan. Sanalla aineisto taas viittaan aineistokappaleiden kokonaisuuteen.

Olen siis valinnut kaksi historian oppikirjaa, joista käytyä keskustelua analysoin. Olen valinnut juuri nämä kaksi historian oppikirjaa, koska niillä kummallakin on kiinteä yhteys Venäjän valtion johtoon,

minkä vuoksi ne edustavat selkeästi virallista historiallista narratiivia. Molemmat myös käsittelevät Venäjälle kaikkein keskeisintä historiallista ajanjaksoa eli 1900-lukua. Näiden kahden oppikirjan välillä on myös riittävä ajallinen etäisyys, 14 vuotta, jonka toivon mahdollistavan myös yhteiskunnallisen kehityksen arvioinnin. Virallinen historiallinen narratiivi ei sinänsä ole 14 vuoden aikana muuttunut, mutta Venäjän yhteiskunta on.

Rajaavani kriteerinä varsinaiselle aineistolleni on se, että keskustelija, kommentoija tai haastateltava on koulutettu historioitsija, joka on venäläinen tai toimii Venäjällä. Analysoitava aineistoni koostuu yhdeksästä tekstistä ja yhdestä YouTube-videosta, jonka olen litteroinut itselleni puhtaaksi. Aineisto on kerätty Yandex-hakukoneen ja Integrum-tietokannan avulla. Integrum on laaja eri tietokantoja sisältävä hakuportaali, joka sisältää muun muassa Venäjä ja muiden IVY-maiden kirjallisuutta ja reaaliajassa päivittyvää uutisaineistoa. Yandex taas on Googlea vastaava hakukone. Yandexin osalta tarpeellista on huomioda se, että hakukoneilla on aina oma toimintalogiikkansa ja sääntönsä hakutulosten suhteen. Esimerkiksi uutisaggregaattinsa osalta Yandex joutuu poistamaan tuloksista sellaiset alustat, joita Roskomnadzor ei ole rekisteröinyt mediaksi¹⁰⁰. Olisin voinut kerätä aineistoni myös muilla hakukoneilla, mutta mielestäni on perusteltua kerätä venäjänkielistä aineistoa juuri Venäjällä paljon käytetyllä venäläisellä hakukoneella muiden hakukoneiden sijaan. Aineistossa on sekä toimittajien että historioitsijoiden itse kirjoittamia tekstejä.

Vuoden 2007 kirjan osalta aineisto on kerätty Integrum-tietokannan sekä Yandex-hakukoneen avulla. Yandexin avulla keräsin aineistoa hakulausekkeella, johon määrittelin ajankohdan (vuodet 2007 ja 2008) ja kielen (venäjä), ja käytin hakusanoista eri variaatioita. Testailin eri variaatioita täsmentäen hakulausekettä ja pienentäen näin tulosten määrää. Yandexin kautta aineisto on kerätty manuaalisesti käymällä läpi täsmennetyt hakulausekkeen¹⁰¹ tulokset, joita oli 373. Kriteerinä oli, että jutussa kommentoidaan edes lyhyesti vuoden 2007 oppikirjaa, että kirjoittaja tai haastattelussa kommentoija on omalla nimellään esiintyvä historioitsija. Blogeissa ja keskustelufoorumeilla julkaistut anonyymit tai pseudonyymit kirjoitukset olen jättänyt pois, vaikka kirjoittaja olisi esiintynyt historioitsijana ja/tai kirjoitus olisi täyttänyt akateemisen tekstin tunnusmerkit lähdeviitteineen. Sen sijaan aineistooni päätyneissä kirjoituksissa ei aina ole lähdeviitteitä, vaan ne voivat olla kommentimuotoon kirjoitettuja tekstejä tai haastatteluita. Pyrin aina myös avaamaan julkaisun tai nettialustan taustaa, eli kertomaan, onko se itsenäinen, sidoksissa valtioon, vai jotain siltä väliltä.

¹⁰⁰ The Moscow Times 2017; Voiman Venäjä -raportin mukaan 2019, 118.

¹⁰¹ Tarkka hakulauseke: date:2007** "новейшая история России 1945-2006" lang:ru филиппов "историк" комментарий ~~купить

Vuoden 2021 oppikirjan osalta kriteerit ovat samankaltaiset. Täsmennetyn Yandex-hakulausekkeen avulla tuloksia tuli 416, joista jälleen otsikoiden ja ingressien perusteella seuloin jutut, joissa oli jonkinlainen historioitsijan puheenvuoro tai kommentti kirjasta. Iso osa kaikista tuloksista oli uutistiedotteita kirjan julkaisusta. Sekä 2007 että 2021 oppikirjojen osalta hakutuloksissa oli mukana paljon kirjakauppojen sivustoja, vaikka hakulausekkeella yritinkin rajata ne pois. Tuloksissa oli molempien kirjojen osalta mukana myös paljon linkkejä blogeihin ja keskustelufoorumille.

Aineistooni taustalla vaikuttava tekijä on internetin käytön yleistymisen 2000-luvulla. Vuonna 2007 venäläisistä vastaajista vain seitsemän prosenttia vastasi käyttävänsä internetiä päivittäin tai useita kertoja viikossa. Vuonna 2008 yhtä aktiivisia käyttäjiä oli jo 12 prosenttia vastaajista. Internetin käyttäminen oli tuolloin sosioekonomisesti keskittynyt kaupunkeihin ja hyväosaisille: esimerkiksi opiskelijoista tai jonkin alan asiantuntijoista 24 prosenttia, ja korkeakoulutetuista 26 prosenttia ilmoitti käyttävänsä internetiä päivittäin tai useita kertoja viikossa.¹⁰² Vuonna 2019 internetiä käytti Venäjällä 81 prosenttia täysi-ikäisistä vastaajista. Päivittäin tai miltei päivittäin internetiä vastasi käyttävänsä 65 prosenttia täysi-ikäisistä venäläisistä vastaajista.¹⁰³

Vuoden 2007 osalta tuloksia voi siis supistaa se, että internet ei ollut vielä kovin laajassa käytössä. Jotkin sivustot ovat voineet myös hävitä bittiavaruuteen, tai niitä on voitu määrätä suljettavaksi Roskomnadzorin toimesta. Toisaalta 2007 julkaistu teos herätti keskustelua niin laajasti, että uskon voivani luottaa ainakin siivun siitä olevan yhä saatavilla verkossa.

Useimmiten juuri äärimmäisiä tunteita herättävät asiat aktivoivat kommentoimaan, joten aineiston sisällöstä lienee odotettavissa selkeästi negatiivisia ja positiivisia puheenvuoroja, sen sijaan neutraaleja kommentteja odotan vähemmän. Keskityn myös jo aineiston kokoamistavan vuoksi sellaisiin puheenvuoroihin, joissa historioitsija kommentoi suoraan oppikirjaa eikä jonkun toisen henkilön puheenvuoroa. Tällaisia ketjuuntuvia kommenttipuheenvuoroja ei toisaalta Yandex-haun kautta löytynytäkään. Jotkin aineistokappaleeni sisältävät myös kuvituskuvia, mutta analyysini kohdistuu vain aineistokappaleiden tekstiosiin.

Tämän kirjoitushetkellä Venäjällä on voimassa tiukka sotasensuuri. Sotasensuuri ei sinänsä ulotu aiheeseeni, mutta sensuurin vuoksi joitakin sivustoja ja medioita on voitu määrätä suljettavaksi, minkä lisäksi monet sivustot ovat olleet palvelunestohyökkäysten kohteena. Aineistoa kerätessä muutamia kertoja on tullut vastaan lupaavia artikkeleita, joiden hyperlinkki tai koko julkaisualusta ei

¹⁰² Levada 2008.

¹⁰³ Levada 2019.

ole toiminut. Aineistona olevat artikkelit on tallennettu näköisversioina koneelleni analyysiä varten. Aineiston käsittelyssä ja analyysissä hyödynnän Atlas.ti-ohjelmaa.

Aineistoni on osa laajempaa yhteiskunnallista historiapolitiittista keskustelua. Harkitsin myös aineiston keräämistä venäläisistä historia-alan tiedejournaaleista tai haastatteluina. Tiedejournaaleista kerätty aineisto ei olisi kuitenkin tyyliltään ollut ennemminkin akateemista keskustelua, jolla on rajallinen yleisö. Tiedejournaalit myös ilmestyvät harvakseltaan, 3-4 kertaa vuodessa, minkä vuoksi ne eivät välttämättä ole otollisin alusta usein nopearytmiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun. Kattavan otoksen kasaaminen tiedejournaaleista olisi ollut haastavaa, sillä venäläiset tiedejournaalit eivät ole minulle kovin tuttuja: minun olisi pitänyt ensin etsiä riittävästi sopivia journaaleja, minkä jälkeen olisi pitänyt käydä journalit selaillen tai hakutoiminnoilla läpi vuosilta 2007 ja 2021. Tiedejournaaleissa ei toisaalta olisi ollut samanlaista poistetun tai hävinneen aineiston ongelmaa, mikä nettipohjaisessa aineistossani nyt on. Journaliaineiston keräys olisi kuitenkin ollut teknisesti haastavaa, eivätkä kaikki journalit tai niiden artikkelit välttämättä ole vapaasti saatavissa. Aineiston kerääminen Integrumin ja Yandexin avulla on siis mielestäni perusteltua, vaikka muitakin mahdollisuuksia olisi ollut. Itseäni myös kiinnosti enemmän historioitsijoiden laajalle yleisölle suunnatut puheenvuorot, joilla historioitsijat pyrkivät vaikuttamaan mielipiteisiin. Tämän lisäksi uskoisin, että keräämäni aineisto todennäköisesti myös heijastaa historiajournaaleissa mahdollisesti esitettyjä puheenvuoroja. Haastatteluilla aineiston keräämisessä taas olisi ollut se etu, että se olisi yhdenmukaistanut aineistoa, kun kaikille vastaajille olisi voinut esittää samat kysymykset. Haastatellen olisi kuitenkin ollut vaikeaa tarkastella suhtautumista vuoden 2007 oppikirjaan, koska asia ei ole enää tuoreessa muistissa, vaan sitä voitaisiin tulkita ja selittää nykyhetkestä käsin. Sama ongelma olisi toisaalta voinut olla vuoden 2021 oppikirjan kanssa. Vallitsevissa oloissa, joissa Suomen korkeakoulut ovat keskeyttäneet kaiken yhteistyönsä Venäjän suuntaan Venäjän Ukrainaan hyökkäyksen jälkeen, ei venäläisten historioitsijoiden haastatteleminen olisi ollut kenties suotavaa. Kahdessa seuraavassa alaluvussa esittelen keskustelun aiheena olevat oppikirjat ja niistä käydyn keskustelun. Esittelen aineistokappaleet järjestyksessä vanhimmasta tuoreimpaan.

4.2.1. Oppikirja vuodelta 2007 ja siitä käyty keskustelu

Noveišaja istoria Rossii 1945–2006: kniga dlja utsitelja eli Venäjän lähistoria 1945–2006: kirja opettajalle (jatkossa Noveišaja istoria Rossii) on 496-sivuinen teos, jonka ensimmäinen painos julkaistiin vuonna 2007. Se on vapaasti saatavilla internetistä pdf-muodossa. Tämän opettajille suunnatun teoksen pohjalta laadittiin myös koululaisille suunnattu oppikirja, jonka Venäjän

opetusministeriö hyväksyi joulukuussa 2007. Opettajan oppaasta julkaistiin vuonna 2008 hieman muokattu ja täydennetty versio. Alun perin tarkoitukseni oli rajata aineistoni kirjan julkaisuvuoteen, mutta se, että kirjasta otettiin uusia painoksia, piti teosta puheenaiheena muutaman vuoden. Varsinaisia historioitsijoiden puheenvuoroja kirjasta oli myös vähän, joten aineistooni olen sisällyttänyt kaikki 2007–2009 välillä julkaistut kriteerini täyttävät julkaisut. Aineistokappaleissa on siis kommentoitu joko pelkkää opettajanopasta ja/tai sen uudistettua painosta tai sekä opettajanopasta että oppaan pohjalta laadittua koululaisille tarkoitettua oppikirjaa.

Noveišaja istorija Rossii herätti keskustelua myös Suomessa. Keskeinen syy huomioon ja kritiikkiin oli Stalinin esittäminen tehokkaana johtajana, jonka hallintokautta esiteltiin myönteisesti saavutusten kautta. Epäsuorasti kirjassa väitetään, että Venäjää ei voi hallita muulla tavoin. Kirjan viimeinen luku, ”Suvereeni demokratia”, on kunnianosoitus Putinin aikakaudelle, jonka saavutukseksi esitetään Venäjän mahdin elpymisen ja Venäjän paluu Euroopan suurten kansakuntien joukkoon.¹⁰⁴ Opettajille tarkoitettu Noveišaja istorija Rossii kohtasi myös Venäjällä opettajien ammattijärjestöissä ja tutkijoiden keskuudessa kovaa kritiikkiä¹⁰⁵. Olen lukenut opettajan oppaan myös itse, ja se on todellakin läpeensä poliittinen ja silloista (ja nykyistä) vallitsevaa järjestelmää sementoiva. Loppusanoissa muun muassa haukutaan kaikki Stalinin jälkeiset ja Putinia edeltävät Neuvostoliiton/Venäjän johtajat.

Julkaisualustat ja historioitsijat

Noveišaja istorija Rossii -opettajanoppaasta käydyn keskustelun osalta aineistooni kertyi viisi artikkelia. Aineistossa ääneen pääsee yhteensä kuusi historioitsijaa viideltä eri alustalta. Aineistoa kertyi *Noveišaja istorija Rossii* -opettajan oppaan osalta 33 liuskaa. Esittelen seuraavaksi aineistokappaleet lyhyesti taustoittaen sekä julkaisualustan että nimeten historioitsijat.

Regnum on vuonna 1999 perustettu laaja tiedonvälityskanava, joka julkaisee uutisia ja artikkeleita. *Regnum*-alustalta aineistooni päätyi toimittajan kirjoittama artikkeli, jossa oppikirjaprojektia kommentoivat pian teoksen julkaisun jälkeen historioitsijat Andrei Saharov ja Jevgeni Vjazemski. Artikkelin otsikoltaan *Rokotus historiallista revansionismia vastaan vai repression puolustus? Uusi historian oppikirja jatkaa kiistojen herättämistä*¹⁰⁶, ja se on *Regnumin* kirjeenvaihtajatoimittajan kirjoittama. Toimittaja oli havainnoimassa historian opetuksen konferenssia, johon osallistui historian ja yhteiskuntaopin opettajia, opetusministeriön ja RAN:in edustajia sekä *Noveišaja istorija*

¹⁰⁴ Vituhnovskaja-Kauppala 2009, 328.

¹⁰⁵ Kaunismaa 2009, 262.

¹⁰⁶ 23.10.2007.

Rossii -teoksen tekijöitä. Artikkelin keskiössä ovat historioitsijoiden puheiden tiivistykset ja suorat sitaatit sekä konferenssissa käydyin keskustelun tiivistys, jossa myös oppikirjan tekijöitä siteerataan.

Andrei Saharov esittää kirjan sisältöä kohtaan sekä kritiikkiä että kiitosta. Hän kehuu kirjan sisältävän paljon uutta materiaalia ja olevan objektiivinen sekä tasapainotettu verrattuna ideologisoituneeseen ja politisoituneeseen 90-lukuun. Saharov kritisoi kirjaa sen valtiokeskeisyyden vuoksi. Puutteita on hänen mukaansa myös 90-luvun käsittelyssä sekä siinä, miten maan kehityksen ja teollistamisen taustalla oleva inhimillinen kärsimys jätetään kertomatta. Jevgeni Vjazemski kommentoi kirjan poliittista tilausta. Kirja on hänen mukaansa kirjoitettu tukemaan presidenttiä ja Venäjän valtiota. Artikkelin loppuun on poimittu Vjazemskin esiin nostamia tekstinpätkiä opettajanoppaasta.

Oppikirjan tekijöistä kritiikkiin vastaavat Aleksandr Filippov ja Aleksandr Danilov. Filippov puolustaa oppikirjaprojektia sillä, että sen tavoite on vastata Venäjää vastaan suunnattuihin politisoituneisiin historiatulkintoihin, joita on esitetty entisissä SNTL:n valtioissa. Filippovin mukaan historiallista revansionismia vastaan voidaan rokottaa koulun historian opetuksen avulla. Danilov taas kommentoi, että kirja tuo esiin Stalinin yksinvaltiuden ja Stalinin ajan repressiivisyyden, eikä hän näe syytä dramatisoida kerrontaa. Danilov toteaa, että oppikirjaprojektin taustalla ovat Venäjän kansalliset intressit sellaisina kuin vallanpitäjät ne lausunnoissaan esittävät.

Peoples on vuonna 1998 perustettu julkisuuden henkilöitä asiapohjalta esittelevä nettisivusto, joka julkaisee myös uutisia ja artikkeleita kaikilta elämän aloilta. Aineistooni päätyneessä artikkelissa vuodelta 2007 haastatellaan historioitsija Nikolai Svanidzea. Svanidze kommentoi oppikirjaprojektia, joka on otsikoitu *Vain ymmärtämällä menneisyytensä voi mennä eteenpäin*¹⁰⁷. Myös Svanidze toteaa oppikirjan poliittisen tilauksen ja sen tavoitteen vahvistaa vallitsevaa poliittista järjestystä. Svanidze kommentoi haastattelussa Filippovin oppikirjan lisäksi myös historian opetusta ja Venäjän historiankirjoituksen kehitystä yleisesti. Opettajanoppaan Svanidze toteaa olevan faktojen suhteen objektiivinen, mutta historiallisten tapahtumien arviointi oppaassa jää yksipuoliseksi.

Stoletie on poliitikkonakin toimineen historian tohtori Natalia Narotšnikskajan perustamaan Historiallisen perspektiivin säätiöön (Fond istoričeskoi perspektivy) kytköksissä oleva nettipohjainen alusta, joka on perustettu vuonna 2004. Aineistooni päätyi historioitsija Sergei Kotovin sivustolle kirjoittama artikkeli vuodelta 2007. Kotov käsittelee itse kirjoittamassaan *Epäsövn kirja*¹⁰⁸ otsikoidussa tekstissä Filippovin opettajanoppaan nostattamaa mediakohua. Kotov kritisoi liberaalia mediaa skandaalihakuisuudesta. Hänen voi tulkita myös syyttävän

¹⁰⁷ 24.10.2007.

¹⁰⁸ 27.12.2007.

liberaalimediassa ilmestyneitä juttuja lännen masinoimiksi. Sergei Kotov suhtautuu oppikirjaprojektiin neutraalisti ja jopa myönteisesti. Kotov katsoo, että 90-luvulla George Sorosin tukemat oppikirjat olivat pahasta Venäjälle. Hän kuitenkin toteaa oppikirjan olevan vielä kokeiluvaiheessa, mutta toteaa, että jos tästä oppikirjasta ei tule ”vakiota” kouluihin, on tehtävä uusi oppikirja, josta tulee.

Polit on vuonna 1998 toimintansa aloittanut nettipohjainen monitieteellinen tiedettä popularisoiva alusta, jonka sisältö on asiapitoista. Polit-sivustolta aineistooni päätyi historioitsija Nikita Sokolovin kirjoittama artikkeli vuodelta 2008. Kirjoittamassaan artikkelissa Sokolov käsittelee Filippovin oppaan lisäksi laajasti historian opetuksen historiaa ja kehitystä Venäjällä. Artikkelin otsikoltaan *Murmelin vuosisata, tai lyhyt historia venäläisten historian oppikirjojen kiertokulusta*¹⁰⁹. Artikkelin on pitkä, noin 10 liuskaa. Sokolov kommentoi oppikirjaprojektia ja teoksen narratiiveja, sekä sitä, miten teoksen julkaisuun on päädytty taustoittamalla perusteellisesti historian opetuksen kehitystä Venäjällä. Sokolov esittää myös käsityksiään Venäjän historyayhteisöstä sekä historian merkityksestä demokratian kehitykselle.

Uroki istorii eli historian oppitunteja -sivusto on populaaritieteellinen hanke, joka nettialustan avulla pyrkii kannustamaan historian itseopiskeluun. Sivuston taustalla on samanniminen voittoa tavoittelematon kansainvälistä yhteistyötä tekevä järjestö, joka on Venäjällä joutunut rekisteröitymään ulkomaiseksi agentiksi. Sivuston tarkoituksiksi todetaan neuvostoterrorin uhrien muistaminen sekä ihmisoikeuksien ja vapauksien toteutumisen turvaaminen Venäjällä. Aineistooni päätyneessä artikkelissa vuodelta 2009 historioitsija Irina Karatsuba kommentoi oppikirjaprojektia. Itse kirjoittamassaan artikkelissa Karatsuba keskittyy kommentoimaan lähinnä Filippovin opettajanoppaan toisen painoksen ja oppikirjan sisältöä. . Karatsuban teksti on vuodelta 2009 ja otsikoltaan *Filippovin oppikirja: keskustelu jatkuu*¹¹⁰. Karatsuba on tutustunut sekä ensimmäiseen vuonna 2007 julkaistuun opettajanoppaaseen, että myöhemmin julkaistuun toiseen painokseen sekä koululaisille tarkoitettuun oppikirjaan. Hän kommentoi perehtymisensä perusteella myös oppikirjoihin palautteen pohjalta tehtyjä muutoksia. Karatsuba kommentoi tekstissään myös oppikirjaprojektista käytyä keskustelua ja toisaalta historyayhteisön hiljaisuutta oppikirjan suhteen.

Alustoja on siis *Noveišaja istorija Rossii* -teoksen osalta viisi, joilla ääneen pääsee kuusi eri historioitsijaa. Alustoista yksi, *Uroki istorii*, on rekisteröity ulkomaiseksi agentiksi.

¹⁰⁹ 15.10.2008.

¹¹⁰ 28.10.2009.

4.2.2. Oppikirja vuodelta 2021 ja siitä käyty keskustelu

Istorija Rossii 10 on 10-luokkalaisilla eli 16-vuotiaille tarkoitettu kesällä 2021 julkaistu Venäjän historian oppikirja, joka käsittää ajanjakson 1914 vuodesta 2020-luvulle asti. Kirjan tekemistä on ollut vahvasti tukemassa Venäjän sotahistoriallinen seura eli RVIO, jonka logo on myös kirjan kannessa. Kirjan tekijöinä oli suuri joukko opettajia ja historioitsijoita. Kirjan on toimittanut RVIO:n puheenjohtaja ja Putinin neuvonantaja Vladimir Medinski. Medinski toimi myös kulttuuriministerinä vuosina 2012–2020. Medinskillä on kaksi tohtorintutkintoa, joista ensimmäinen on politiikan tutkimuksesta ja toinen historiasta. Medinskin historian väitöskirjasta kuitenkin nousi kohu, sillä sitä ei historioitsijoiden parissa pidetty kelvollisena. Poliittisista syistä väitöskirja kuitenkin hyväksyttiin. *Istorija Rossii* -oppikirjan on julkaissut Arkadi Rotenbergin omistama Prosveštšenie-kustantamo, joka on viimeisen 10 vuoden aikana saavuttanut monopoliaseman oppikirjojen julkaisijana Venäjällä. *Istorija Rossii* -teoksen ensimmäinen painos oli 20 000 kappaletta.

Istorija Rossii -teosta on ole itse lukenut. Teoksen omakohtainen tunteminen ei tutkielmani kannalta ole välttämätöntä, sillä analysoin historioitsijoiden kommentteja, en oppikirjaa.

Istorija Rossii -teoksen julkaisu ei herättänyt projektivaiheessa eikä julkaisunsa jälkeenkään vastaavaa kohua kuin Filippovin opettajanoppaan julkaisu vuonna 2007. Helsingin Sanomat julkaisi lokakuussa 2021 jutun, jossa tarkasteli teoksen sisältöä eritoten talvisodan näkökulmasta. Helsingin Sanomat myös vertasi teosta Neuvostoliiton ja Venäjän oppikirjoja väitöskirjassaan tutkineen Kari Kaunismaan avustuksella muutamaan muuhun venäläiseen oppikirjaan. Artikkelin tekijät eivät löytäneet teoksesta talvisotaan liittyvien seikkojen kannalta moitittavaa.

Julkaisualustat ja historioitsijat

Istorija Rossii -oppikirjasta käydyn keskustelun osalta aineistooni valikoitui neljä artikkelia ja yksi YouTube-video. Aineistossa ääneen pääsee yhteensä viisi eri historioitsijaa neljältä eri alustalta. Aineistoa kertyi *Istorija Rossii* -oppikirjan osalta noin 15 liuskaa.

Open Media on Mihail Hodorkovskin rahoituksella vuonna 2017 perustettu yhteiskunnallisiin ja poliittisiin uutisiin keskittynyt nettipohjainen alusta, jolla on myös Youtube-kanava. *Open Media* joutui kuitenkin lopettamaan julkaisutoimintansa elokuussa 2021, sillä Roskomnadzor katsoi sen olevan yhteydessä ”ei-toivottuihin organisaatioihin”.¹¹¹ *Open Median* osalta aineistooni päätyi artikkeli, jossa *Istorija Rossii* -oppikirjaa kommentoi kolme historioitsijaa: Oleg Budnitski, Nikolai Svanidze ja Tamara Eidelman.

¹¹¹ Open media 5.8.2021.

Rosbalt on vuonna 2000 perustettu politiikkaan ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin keskittynyt nettialusta. Rosbalt-sivustolta aineistooni päätyi kaksi artikkelia, joissa molemmissa oppikirjaprojektia kommentoi Dmitri Dubrovski.

Ura on vuonna 2020 rekisteröity media, joka mainostaa olevansa Venäjältä, Uralilta ja maailmalta uutisia välittävä tieto- ja analyysitoimisto. Uran sivustolta aineistooni päätyi kaksi artikkelia. Ensimmäisessä ääneen pääsee Nikolai Svanidze¹¹², toisessa Vladimir Maksakov¹¹³.

RTVI on vuonna 2020 rekisteröity media-alusta, jolla on sekä uutissivusto että oma Youtube-kanava. RTVI esittää olevansa poliittiseen keskustaan sijoittuva kansainvälinen media. RTVI:n osalta aineistooni päätyi noin 5-minuuttinen Youtube-video, jolla historioitsija Dmitri Dubrovski vastailee juontajan kysymyksiin.

Alustoja on siis vuonna 2021 julkaistun Medinskin toimittaman oppikirjan osalta neljä, joilla ääneen pääsee viisi eri historioitsijaa. Alustoista yksi, Open Media, on joutunut lopettamaan toimintansa.

4.3. Tutkimustehtävän täsmennys ja analyysiprosessin kuvaus

Aineiston analyysiprosessi alkoi jo aineiston koontivaiheessa käydessäni pintapuolisesti läpi sen, että aineistokappale täyttää asettamani kriteerit eli on venäläisen tai Venäjällä toimivan koulutetun omalla nimellään esiintyvän historioitsijan kommentti tai haastattelu jommastakummasta oppikirjasta. Lähestyin aineistoa aluksi laveasti määritellyn tutkimustehtävän ja historiapolitiikan viitekehyksen kautta. Aineistokappaleissa kommentoitiin ja pohdittiin esimerkiksi historian opetuksen tarkoitusta, historiayhteisön roolia sekä historianopettajien vastuuta historiatietoisuuden välittämisessä koululaisille. Aineiston lähilukemisen myötä tutkimuskysymykseksi muotoutui se, miten aineistossa suhtaudutaan historian oppikirjaan ja sen sisältämään viralliseen historialliseen narratiiviin?

Aineistoni on tyypiltään avointa, ei-strukturoitua. Mukana on sekä historioitsijoiden itse kirjoittamia artikkeleita että toimittajien tekemiä haastatteluja tai juttuja, joihin on hyödynnetty historioitsijan kommentteja. Aineiston, jossa on ollut välikätenä toimittaja, olen segmentoinut niin, että toimittajan tekemät tiivistelmät ja kiteytykset erottuvat historioitsijan suorista puheenvuoroista. Erottelin aineistokappaleista myös osiot, jotka ovat ylimääräisiä tai epäolennaisia tutkimustehtäväni kannalta. Tällaisia osioita ovat esimerkiksi haastatteluista ja toimittajien kirjoittamista jutuista ne kappaleet ja/tai lauseet, jotka taustoittavat tekstiä kertoen uutismaista taustatietoa käsiteltävästä historian

¹¹² 21.6.2021.

¹¹³ 31.7.2021.

oppikirjasta. Joissain aineistokappaleissa on kommentoitu oppikirjan lisäksi muitakin asioita. Näistä säilytin olennaisina kommentit Venäjän historiapolitiikkaan ja historian opetukseen liittyen.

Segmenttien pituudet vaihtelevat. Olen pyrkinyt sisällyttämään yhteen segmenttiin yhden teeman, mutta käytännössä teemat limittyvät toisiinsa. Analyysiprosessin alussa segmenttien koodaukset olivat yksityiskohtaisempia ja muistiinpanon kaltaisia. Aineistoni avoimuuden ja monipuolisuuden vuoksi kävin aineiston ensin lukuisia kertoja läpi kiinnittäen huomiota siihen, mistä asioista puhutaan, mihin sävyyn, mitä sanoja käytetään, mitä argumentteja esitetään. Laajana huomiotani suuntaavana tekijänä oli historiapolitiikan kehikko, mutta annoin teemojen silti nousta pitkälti aineistosta itsestään. Analyysiprosessin myötä aineistokappaleista alkoi hahmottua tietyt yhteneväisyydet, jotka lopulta olivat määriteltävissä teemoiksi, joiden avulla voin vastata tutkimuskysymyksiini.

Aineistoni avoimuuden ja monipuolisuuden vuoksi kävin ensin aineiston lukuisia kertoja läpi kiinnittäen huomiota siihen, mistä asioista puhutaan, mihin sävyyn, mitä sanoja käytetään, mitä argumentteja esitetään. Laajana huomiotani suuntaavana tekijänä oli historiapolitiikan kehikko, mutta annoin teemojen pitkälti nousta aineistosta. Historiapolitiikan kehikko ja analyysiin nostamani teemat olivat jo siis olemassa. Kirjoitin teoriaosuutta puhtaaksi analyysin teon kanssa samanaikaisesti.

Määrittelin aineiston ja aiemman tutkimuksen pohjalta kaksi teemaa, joista molemmille määrittelin alateemoja. Teemojen teoreettinen taustoitus on esitelty luvuissa kaksi ja kolme.

Aineistokappaleissa kommentoitiin ja pohdittiin esimerkiksi historian opetuksen tarkoitusta, historiayhteisön roolia sekä historianopettajien vastuuta historiatietoisuuden välittämisessä koululaisille. Kaikissa aineistokappaleissa ei välttämättä kommentoitu kaikkia näitä asioita. Kuljetan historioitsijoiden nimiä mukana analyysissäni, sillä historioitsijoiden kannanotot ja näkemykset eivät aina ole yhteneväisiä. Olisi valheellista yrittää rakentaa aineiston pohjalta sisäisesti yhtenäinen teemoittelu, josta kommentoijan persoona ja tausta olisi siistitty pois.

Ensimmäinen teema on oppikirjan sisältämä virallinen historiallinen narratiivi. Alun perin pyrin tarkastelemaan suhtautumista oppikirjaan ja sen poliittiseen tilaukseen toisistaan erillisinä teemoina, mutta käytännössä aineistokappaleissa oppikirjan sisältämä virallinen historiallinen narratiivi ja sen poliittisen tilauksen kommentointi limittyvät. Tämän teeman osalta huomioin aineistokappaleista sellaiset segmentit, joissa kommentoidaan suoraan oppikirjan sisältöä ja/tai poliittista tilausta.

Toinen teema on historian opetuksen tarkoitus. Tämän teeman alle olen poiminut kommentteja, joissa suoraan ilmaistaan oma mielipide historian opetuksen tarkoituksesta tai kommentoidaan sitä, millainen tarkoitus oppikirjalla on. Mukana on siis sekä kuvaavia kommentteja siitä, millainen

historian opetuksen tarkoitus oppikirjan tekijöillä historioitsijoiden mukaan on sekä normatiivisia näkemyksiä siitä, millaista historian opetuksen pitäisi olla ja mitä se ei saisi olla.

Teemojen määrittely oli haastavaa johtuen aihepiirien limittyneisyydestä. Pyrin pitämään teemojen lukumäärän maltillisena, jotta myös vertailu onnistuu eikä tutkielma paisu mahdottomaksi. Teemojen määrittelyn yhteydessä pyrin luomaan teemat niin, että ne olisivat mahdollisimman selkeärajaisia ja että yhdessä segmentissä olisi vain yksi teema. Yhdistin oppikirjan sisällön ja poliittisen tilauksen kommentoinnin yhdeksi teemaksi, koska usein yhdessä segmentissä otettiin kanta kumpaankin. Sisällön kommentointia ja poliittisen tilauksen kommentointia ei siis voinut täysin erottaa toisistaan. Tämä on tietysti luonnollista, sillä paitsi itse oppikirja myös sen sisältö on poliittisesti tilattua.

Ennen aineiston teemojen analyysiä tarkastelen kuitenkin ensin kummankin oppikirjakeskustelun osalta sitä, miten historioitsijat suhtautuvat oppikirjaan tai oppikirjaprojektiin¹¹⁴. Vaihtoehtoisia suhtautumistapoja olen määrittellyt kolme: myönteisesti suhtautuva, kielteisesti suhtautuva, kanta epäselvä tai ehdollinen. Suhtautumistavan luokittelussa on otettava huomioon se, että osa aineistokappaleista on historioitsijoiden itsensä kirjoittamia, osa taas toimittajan kirjoittamia. Pyrin varmistamaan sen, että kyseessä on nimenomaan historioitsijan eikä toimittajan kanta oppikirjaan. Tarkastelen myös sitä, miten suhtautuminen perustellaan.

Kuljetan historioitsijoiden nimiä mukana analyysissäni, sillä historioitsijoiden kannanotot ja näkemykset eivät aina ole yhteneväisiä. Olisi valheellista yrittää rakentaa aineiston pohjalta sisäisesti yhtenäinen teemoittelu, josta kommentoijan persoona ja tausta olisi siistitty pois.

Aineistossani ääneen pääsevät historioitsijat esiintyvät julkisina henkilöinä omalla nimellään ja auktoriteetillaan. Julkisuudessa omalla nimellä ja asemalla esiintyminen on ollut yksi puheenvuoron instrumentti, keino esiintyä vakuuttavasti. Julkisuus on siis ollut väline tai jopa tavoite julkiselle puheenvuorolle. Julkisena henkilönä ja julkisuudessa annettujen puheenvuorojen vuoksi en näe tarvetta anonymisoida tai pseudonymisoida historioitsijoita, mutta selkeyden ja käytännöllisyyden vuoksi käytän jokaisesta vain sukunimeä. Todennäköisesti historioitsijoiden puheenvuorot ovat keränneet ja keräävät enemmän yleisöä kuin oma tutkielmani tulee keräämään, joten en näe myöskään tarvetta informoida heitä siitä, että analysoin heidän esittämiään puheenvuoroja tutkielmassani.

Käyn seuraavassa luvussa aineistokappaleet läpi kahden teeman näkökulmasta. Käyn ensin läpi vuoden 2007 oppikirjakeskustelun ja sen teemat, minkä jälkeen käyn läpi vuoden 2021

¹¹⁴ Käytän sanaa oppikirjaprojekti, koska kahdessa aineistokappaleessa historioitsija ei ole itse lukenut oppikirjaa, vaan kommentoi oppikirjaa projekti- tai suunnitelmatasolla esimerkiksi RVIO:n tai oppikirjan kustantamon tekstien perusteella. Vuoden 2007 Filippovin toimittaman opettajan oppaan pohjalta taas julkaistiin myöhemmin koululaisille tarkoitettu oppikirja sekä päivitetty ja muokattu uusi opettajanopas.

oppikirjakeskustelun ja sen teemat. Ensimmäisen teeman kautta tarkastelen suhtautumista oppikirjan sisältöön ja poliittiseen tilaukseen. Toisen teeman kautta tarkastelen sitä, mikä historian opetuksen tarkoitus on tai pitäisi olla. Aineistokappaleeni ovat erilaisia, minkä vuoksi niitä on sellaisenaan vaikea vertailla keskenään. Teemojen avulla aineistokappaleiden vertailu onnistuu.

5. ANALYYSILUVUT

5.1. Filippovin oppikirjasta käydyn keskustelun analyysi

Ensimmäisessä alaluvussa tarkastelen sitä, millainen on oppikirjan virallinen historiallinen narratiivi historioitsijoiden kommenttien mukaan. Ensimmäinen alaluku tarkastelee siis historioitsijoiden esittämiä kommentteja oppikirjan sisällöstä, sen teemoista ja tavoitteista.

Toisessa alaluvussa tarkastelen sitä, miten historioitsijat näkevät oppikirjan tavoitteen. Kolmannessa alaluvussa taas esittelen sitä, miten historioitsijat itse näkevät historian ja historian opetuksen tavoitteen yhteiskunnallisen kehityksen kannalta.

5.1.1. ”Salakavala oppikirja”

Moraaliton, vaihtoehdoton, valtiokeskeinen, objektiivinen – kaikilla näillä sanoilla kommentoidaan Filippovin toimittaman oppikirjan sisältöä. Historioitsijoista Sokolov ja Svanidze välttävät oppikirjan sisällön tunnepitoista arviointia. Empiirisesti tutkijan otteella Sokolov listaa oppikirjan viisi keskeistä narratiivia. Historia ensinnäkin esitetään oppikirjassa yhteensopimattomien sosiaalisten maailmojen ja sivilisaatioiden välisenä kamppailuna, joka samaistetaan luonnon organismien eloonjäämiskamppailuun. Venäjä esitetään hyökkäyksenalaisena piiritettynä linnakkeena, jota ulkoiset viholliset USA etunenässä uhkaavat. Näistä seikoista taas juontuu oikeutus ja perustelu ”venäläiselle hallintomallille”, johon liittyy resurssien ja vallan keskittäminen autoritaarisen valtion käsiin. Terrori taas on oikeutettu tapa luoda yhteiskunnalle tehokas eliitti, joka ”onnistuu mahdottomassa”. Neuvostoliiton voitto toisessa maailmansodassa oli vahvan valtion ja viisaan Stalinin ansiota.

Svanidze toteaa oppikirjan olevan salakavala, sillä faktojen esittämisen suhteen se on objektiivinen, mutta historiallisten tapahtumien arviointi on yksipuolista. Ikävistä asioista kertomista ei oppikirjassa vältetä, mutta kerronta on rajattua, puolueellista tai jopa valheellista. Karatsuba toteaa, että esimerkiksi kollektivisaation seurauksista ja jopa nälänhädästä kerrotaan, mutta nälänhädän esitetään olleen sääolosuhteista johtuvaa eikä ylhäältä päin johdettua. Myös Saharov toteaa oppikirjan keskittyvän kirkkaksiin kohtiin, eikä valtion sodanjälkeisen jälleenrakentamisen hintaa kerrota. Teollistamisen ja modernisaation inhimillisestä hinnasta kerrotaan hänen mukaansa vain ohimennen, mikä on kansaa kohtaan epäreilua.

Stalinin valkopesu

Usein kommentoitu oppikirjan asiasisältö on Stalinin aikakauden esittäminen oppikirjassa. Oppikirjan ensimmäisissä painoksissa oli Aleksandr Danilovin esittämä teesi Stalinin vainojen uhrien uudelleenmäärittelystä. Danilov oli määritellyt vainojen uhreiksi vain leireillä teloitetut, jolloin uhrien lukumäärä pieneni 10–15 -kertaisesti. Oppikirjan uudesta painoksesta tämä uudelleenmäärittely kritiikin vuoksi poistettiin, mutta Karatsuba katsoo, että Stalinin syntien vähentämiseksi kirjan uusissa muokatuissa painoksissakin tehdään kaikki mahdollinen. Vaikka oppikirjaa on palautteiden ja kritiikin perusteella muokattu, Karatsuban mukaan tulos on yhä moraaliton ja skitsofreeninen. Kun kirjan ensimmäisessä painoksessa todettiin terrorin olleen hyödyllinen ja käytännöllinen hallinnon työkalu maan modernisoimiseksi ja teollistamiseksi, on uuteen painokseen tämän jälkeen lisätty huomautus, ettei saatu hyöty oikeuta terroria. Karatsuban mukaan pahoitteleva huomautus ei auta, sillä hyöty itsessään on oikeutus.

Karatsuban mukaan oppikirja on Stalinin valkopesun lisäksi moraaliton myös toisesta syystä: se ei erota hyvää pahasta, vaan teloittajat ja teloitetut esitetään samalla jalustalla. Karatsuba vertaa, että esimerkiksi Ranskassa ei voitaisi kertoa vastaavalla tavalla Pariisin kommunardeista ja heidän teloittajistaan, tai Espanjassa Francon puolella taistelleista kenraaleista ja heidän vastustajistaan. Karatsuba kritisoi siis sitä, että pahuus ja valtion tekemät rikokset neutralisoidaan, ja tappajat ja heidän uhriensa esitetään samanarvoisina. Svanidze esittää samanlaisen argumentin vaatiessaan moraalisia virstanpylväitä, joita ei saisi ohittaa. Esimerkkinä tällaisesta virstanpylvästä hän antaa tavan, miten Saksassa käsitellään Hitleriä. Saksassa olisi suorastaan rikollista käsitellä Hitleriä ja hänen aikakauttaan niin, että kehuttaisiin hänen ratkaiseen työttömyyden, edistäneen teollisuutta ja rakentaneen Saksasta suurvallan. Hitleriä ei siis käsiteltäisi samalla tavalla kuin Staliniä käsitellään Filippovin oppikirjassa. Svanidze kuitenkin toteaa, että Saksassa historiografia tämän suhteen on helpompaa, sillä ”Saksassa oli denatsifikaatio”, kun taas Venäjällä valtaosa suhtautuu Staliniin positiivisesti.

Moraalittomana osa historioitsijoista pitää oppikirjan tapaa esittää Venäjän ja Neuvostoliiton historia vaihtoehdottomana, deterministisenä. Karatsuba ei käytä tätä sanaa itse, mutta käytännössä sitä hän tarkoittaa kritisoidessaan oppikirjan tapaa mitätöidä muut mahdolliset kehityskulut. Karatsuba toteaa, että oppikirja on moraaliton jopa verrattuna hänen oman nuoruutensa historian oppikirjoihin Breznevien ajalta. Tuolloin oppikirjoissa Karatsuban mukaan jätettiin paljon kertomatta, kun taas Filippovin oppikirjassa esitetään, että toisenlainen kehityskulku Neuvostoliitolle/Venäjälle olisi ollut

mahdoton. Stalinin kovakätiselle johtamistavalle ja terrorille ei oppikirjan mukaan ollut vaihtoehtoja, vaan autoritaarinen johtaja ja terrori oli ainoa tapa modernisoida ja teollistaa Neuvostoliitto.

Valheet ja valtiokeskeisyys

Oppikirjassa on Karatsuban mukaan joitain suoranaisia valheita. Esimerkkinä valehtelusta ja vääristelystä hän esittää sen, miten oppikirjassa kerrotaan Katynin joukkomurhasta. Oppikirjassa Katynin metsässä ja muilla keskitysleireillä tapahtuneet teloitukset kuvataan oikeutettuna kostotoimenpiteenä. Oppikirjan mukaan puna-armeijan vapautuskampanjan aikaan suuri määrä puolalaista sotahenkilöstöä otettiin vangiksi, ja oikeuden määräyksellä määrättiin teloitettavaksi. Tämä esitetään oikeutettuna, sillä Neuvosto-Venäjän ja Puolan sodassa 1919–1920 puolalaiset murhasivat kirjan mukaan 60 000 puna-armeijan sotilasta. Karatsuba toteaa, että oikeastikin 1919–1920 neuvostosotilaita kuoli Puolan vankileireillä, mutta 60 000 on liioittelua. Vankeja kuitenkin kuoli lähinnä nälkään, tauteihin ja huonoihin olosuhteisiin sekä tavallisten kansalaisten aggression purkauksiin. Puolassa ei punavankien teloittamista määrätty valtiotasolla, Karatsuba huomauttaa. Sen sijaan Katynin joukkomurhaan oli käsky Neuvostoliiton johdolta. Teloitetut eivät myöskään olleet pelkkää sotahenkilöstöä. Karatsuba kritisoi sekä oppikirjan sanavalintoja (puna-armeijan ”vapautuskampanja”) että suoranaista valehtelua (teloitetut olivat sotahenkilöstöä, teloituksiin oli oikeuden päätös). Lisäksi hän tuomitsee sen, että Katynin joukkomurhaa oikeutetaan 1919–1920 tapahtumilla. Karatsuban mukaan näitä kahta verilöylyä ei voi esittää samanarvoisina eikä Katynia voi oikeuttaa 1919–1920 tapahtumilla.

Saharov kritisoi oppikirjaa siitä, että sen lähtökohtana on aina valtio: ”Kaikki mikä on hyväksi valtiolle, on hyväksi maalle ja kansalle.” Saharov huomauttaa, että historia tieteenä ei ole valtioiden historiaa vaan ihmisen toiminnan historiaa. Valtiokeskeisyyden lisäksi oppikirjaa voi kuvata johtajakeskeiseksi. Karatsuban mukaan oppikirjassa vallanpitäjä on aina erehtymätön ja oikeassa – paitsi, jos on reformisti. Vahvat, autoritaariset johtajat esitetään sankareina, reformistit taas antisankareina.

Valtiokeskeisyyden lisäksi kommentteja esitetään myös tavallisen kansan arjen kuvauksesta ja sen puutteista. Karatsuba toteaa, että oppikirjassa kyllä kuvataan tavallisen kansan arkea, mutta turhan ruusuisesti: neuvostokansalaisten kerrotaan käyneen ahkerasti elokuvissa ja olleen onnellisia. Aitoja aikalaiskuvauksia ei esitetä tai mainita. Positiivisena asiana Karatsuba mainitsee oppikirjan sisältämät informatiiviset biografiat muista kuin poliitikoista. Liian usein historian opetuksessa Karatsuban mukaan keskitytään vain lakeihin, hallintoon ja politiikkaan. Biografioissa olisi kuitenkin Karatsuban mukaan ollut hyvä esitellä myös toisinajattelijoita.

Myös Saharov kommentoi tavallisen kansan esittämistä, mutta eri näkökulmasta kuin Karatsuba. Saharov kritisoi sitä, ettei oppikirja kerro mitään kansan roolista totalitaarisen järjestelmän muotoutumisessa. Saharovin mukaan ihmiset olivat järjestelmän selkäranka, ja kansa laajasti kannatti teollistamista, koulutusohjelmia sekä uusien kaupunkien rakentamista.

Kaottinen 90-luku ja vakaa 2000-luku – vallitsevan järjestelmän legitimointi

Aineistokappaleista ja historioitsijoista myönteisimmin oppikirjaprojektiin suhtautuu Kotov, mutta hänkään ei suhtaudu varauksettomasti kirjan tekijöihin tai sen esitystapaan. Kotovin mukaan ”--teoksen sisältämät tulkinnat eivät selitä sitä, miten Venäjä on saapunut nykyiseen kukoistavaan hetkeen.” Tästä hän kuitenkin syyttää nykyistä ihmis- ja kulttuuritieteiden tilaa Venäjällä eikä kirjan tekijöitä. Kotov kiittelee myös oppikirjan tekijöiden muistaneen sen, että ”Venäjä ei 1900-luvulla pelkästään peittonnut fasismia vaan täytti sivilisaatiomissiotaan ja liitti suuria alueita osaksi historian kulkua.” Lisäksi hän toteaa, että ”Luojan kiitos, oppikirjan tekijät eivät enää syyllisty kansalliselle historialle kikatteluun ja irvailuun”, mikä hänen mukaansa oli tyypillistä 90-luvun liberaaleille oppikirjoille.

Myös Saharov osin kiittelee oppikirjaa. Saharovin mukaan Filippovin oppikirjan vahvuus on se, että se sisältää paljon uutta materiaalia, minkä lisäksi se on hänen mukaansa objektiivinen ja tasapainotettu verrattuna ”yhteiskuntaamme 90-luvulla syövyttäneeseen ideologisoitumiseen ja politisoitumiseen”. Saharov toteaa historiatieteen neuvostoaikana eläneen paineen alla. Tämä paine purkautui 90-luvulla, jolloin kaikki vanha myllättiin ja peitettiin uudella informaatiolla.

Kotovin ja Saharovin kommentteihin sisältyy vastakkainasettelua Venäjän ja lännen välillä. Heille oppikirjan objektiivisuus tarkoittaa riippumattomuutta läntisestä rahoituksesta ja läntisistä vaikutteista.

Oppikirjan sisältöä toisaalta moititaan siitä, miten 90-lukua kuvataan. Saharov huomauttaa, että 90-luvun saavutuksia vähätellään, eikä 1993 perustuslain ja uuden Venäjän syntyä käsitellä riittävästi. Saharov moittii myös sitä, miten 90-luvun loppua ja 2000-luvun alkua kuvataan siirtymästä kaaoksesta vakauden aikaan. Saharovin mukaan vakaan aikakauden idealisointi on vaarallista.

5.1.2. ”Rokotus revansionismia vastaan vai paluu neuvostojärjestelmään?”

Koska oppikirjan sisältö on pitkälti poliittisesti tilattua tai ainakin hyväksyttyä, on oppikirjan sisällön ja sen poliittisen tilauksen kommentointi osin päällekkäistä ja erottamatonta: kommentoimalla

oppikirjan sisältöä kommentoi myös oppikirjan poliittista tilausta. Oppikirjan poliittista tilausta sen poikkeuksellisuutensa vuoksi kommentoidaan kuitenkin myös oppikirjan sisällöstä erillisenä aiheena. Svanidze toteaa oppikirjan ilmentävän ”tiettyjen virkamiesten ja vallanpitäjien halua nähdä menneisyys tietynlaisena, jotta myös tulevaisuus olisi halutunlainen”. Vjazemski taas toteaa kirjan olevan tehty tarkoituksella tukemaan presidenttiä ja yhdistämään kansaa kannattamaan Venäjän valtiota. Svanidze esittää kommenttinsa neutraalisti ja toteavasti. Vjazemski taas näkee tilanteessa pahaenteisyyttä, ja kommenttinsa tueksi hän on poiminut artikkelin loppuun oppikirjasta joitain suoria lainauksia, joista oppikirjan ilmentämä vallitsevan järjestelmän tukeminen ja patriotismin luominen hänen mukaansa tulevat esiin. Esimerkiksi:

”Venäjällä on heräämässä vakaa valtiollinen järjestelmä, joka kasvattaa valtion voimaa ja mahdollistaa paremman huolenpidon kansalaisista. Venäjä on aina tukeutunut kansansa syvään patriotismiin, sen uskollisuuteen ja uhrautuvuuteen. Aikakausien yhteys ei saa katketa.”

Svanidze esittää siis oman kantansa neutraalisti, Vjazemski kriittisesti. Oppikirjan poliittiseen sidokseen myönteisesti suhtautuva Kotov taas toteaa, että ”uusien oppikirjojen reformaatio ja ilmestyminen on luonnollista juuri nyt, kun Venäjä on nousemassa polviltaan jaloilleen eikä yhteiskuntana enää kysele länneltä mielipidettä siitä, miten pitäisi elää ja ajatella.” Kotov moittii 90-luvulla oppikirjoja tehdyn lännen ”hyväntekijöiden” kuten George Sorosin rahoilla. Näissä oppikirjoissa Kotovin mukaan Venäjän historia ja kulttuuri esitettiin räävittömästi, ja lapsiin pyrittiin istuttamaan idea siitä, että Venäjällä on häpeällinen menneisyys. Opetusministeriö ajoi 90-luvulla Kotovin mukaan lännen agenda.

Oppikirjan tekijöiden kommentteja referoidaan Regnum-alustalla julkaistussa artikkelissa sekä Karatsuban kirjoittamassa artikkelissa. Oppikirjan tekijät katsovat Venäjän puolustavan omia intressejään ja toimivan pelkästään reaktiivisesti. He esittävät oppikirjan olevan oikeutettu vastalause lännen harjoittamaan Venäjän vastaiseen informaatiokampanjaan, josta esimerkkinä Filippov mainitsee Ukrainaan perustetun kansallisen muistin instituutin sekä Baltian maihin perustetut venäläisen historiatulkinnan haastavat miehitysajasta kertovat museot. Oppikirjaprojektilla on siis kansainvälinen ulottuvuus, sillä sen esitetään olevan oikeutettua vastapropagandaa. ”Mielestämme historian opetus koulussa on hyvä keino rokottaa historiallista revansionismia vastaan”, Filippov toteaa. Oppikirjan teossa mukana ollut Aleksandr Danilov taas toteaa oppikirjan pohjana olevan Venäjän kansalliset intressit sellaisina kuin vallanpitäjät ja presidentti ne kannanotoissaan esittävät.

Karatsuba vertasi oppikirjan sisältöä oman nuoruutensa historian oppikirjoihin, mutta oppikirjaprojektia sinänsä ei rinnasteta Neuvostoliiton aikaiseen historian opetukseen, eikä yksikään historioitsijoista povaa paluuta neuvostojärjestelmään. Päinvastoin: Svanidze esimerkiksi

kommentoi, ettei neuvostomenneisyyteen tai stalinismiin ole paluuta, koska ”eliitti ei tarvitse stalinismia”. Sen sijaan Svanidze toteaa jonkinlaisen autoritaarisen hallintomuodon olevan tulevaisuudessa mahdollinen. Suoria vertauskohtia historiasta nykyaikaan ei Svanidzen mukaan kannata hakea, mutta toimittajan pyynnöstä hän toteaa nykyhetken muistuttavan hieman Aleksanteri III:n aikakautta, jolloin eliitti säikähti maassa tehtyjä reformeja ja alkoi jälleen ”kiristää ruuveja turvatakseen omaa asemaansa”.

Toisaalta historioitsijoista Sokolov, joka käsittelee artikkelissaan historian opetuksen historiaa Venäjällä, katsoo Filippovin oppikirjan edustavan paluuta ”karamzilaiseen suunnitelmaan”. Sokolov taustoittaa, että jo 1700-luvun puolivälissä Venäjällä kiisteltiin siitä, millainen lähestymistapa historiaan ja historian kouluopetukseen tulisi olla: Saksasta peräisin oleva faktoihin pohjautuva tieteellisen kriittinen vai ”moraalisimperialistinen”. Moraalisimperialistisen lähestymistavan tehtävä oli historian tutkimuksen ja opetuksen avulla osoittaa, että ”Venäjä ei ole Eurooppaan nähden vähäpätöisempi, vaan venäläiset ovat muinaisuudessaan ylhäisempiä verrattuna naapurikansoihin.” Kiista lähestymistapojen välillä Sokolovin mukaan laukesi 1930-luvulla, kun kouluihin luotiin historian opetussuunnitelma, joka joitain painotuksia lukuun ottamatta säilyi kutakuinkin samanlaisena Neuvostoliiton romahtamiseen saakka. Opetussuunnitelman laati Nikolai Mihailovitz Karamzin, jolla oli hovihistorioitsijan titteli. Karamzilainen suunnitelma nojautui marxismin leninismiin ja valtiota palvelemaan tarkoitettuun historiankirjoitukseen. Sokolov toteaa, että Karamzanin luoma pohja on niin tiukasti kudottuna venäläiseen maailmankatsomukseen, että historioitsijoiden yritykset korjata sen epä johdonmukaisuuksia ovat olleet tuloksettomia.

5.1.3. Kremlin tornien taisto ja historyayhteisön rooli

Karatsuba kommentoi Venäjän sisäpolitiikkaa Kremlin tornien taistoksi. Karatsuba mainitsee artikkelissaan tuolloin vasta julkaistun ja korkeakouluihin oppikirjaksi suositellun Andrei Zubovin toimittaman historiateoksen. Karatsuban mielestä on erikoista, että samaan aikaan sekä Zubovin liberaalin kriittistä historiateosta, että Filippovin toimittamaa teosta suositellaan oppimateriaaleiksi. Hän katsoo tämän olevan esimerkki ”Kremlin tornien taistosta”, joka manifestoituu myös oppikirjoihin.

Kotov mainitsee useaan otteeseen oppikirjan olevan kokeiluasteella, ja että sitä tulisi ensin testata rauhassa ennen lopullista tuomiota. Lisäksi Kotov toteaa, että mikäli Filippovin oppikirjaprojekti todetaan epäonnistuneeksi, tulee perustaa uusi kirjoittajaryhmä tekemään uusi vastaava oppikirja. Hän katsoo oppikirjan olevan kouluille ja historian opiskelulle yhtä tärkeää kuin ilma.

Karatsuba toteaa olevansa yllättynyt siitä, että historyayhteisö on esittänyt oppikirjaprojektia kohtaan vain vähän kritiikkiä. Karatsuba kuitenkin esittää kaksi mahdollista syytä vähäiseen kritiikkiin. Ensimmäkin osa historioitsijoista on hänen mukaansa konservatiivisia: monet voivat kannattaa Stalinia ja ajatella, että neuvostoaikana kaikki oli paremmin. Toinen syy Karatsuban mukaan on taloudellinen. Historyayhteisö ja historioitsijat eivät uskalla esittää kritiikkiä, sillä vaarana voi olla se, että Prosveštšenie-kustantamo ei enää julkaisisi heidän teoksiaan.

Kustantamon vaikutusvalta ja kytkös valtaeliittiin käy ilmi myös Sokolovin tekstistä. Sokolov kirjoittaa, että Prosveštšenie-kustantamon työntekijät ovat anonyymisti todenneet jo salaa päätetyn, että Filippovin oppikirjasta tulee lähivuosina ainoa sallittu, tai vaihtoehtoisesti oppikirjasta luodaan useita eri kirjasarjaversioita, joiden avulla ylläpidetään illuusiota pluralismista.

Kotov kommentoi oppikirjasta nousutta mediakohua. Hän epäilee Filippovin teoksesta nousseen kohu-uutisoinnin liberaalissa mediassa olleen koordinoitua. Kotov huomauttaa, että Filippovin teosta kritisoivat artikkelit ilmestyivät kuin synkronoidusti samana päivänä, ja että jutut olivat sisällöltään ja sävyiltään samanlaisia. Kotov myös huomauttaa (aiheellisesti) joidenkin julkaistujen artikkeleiden sisältämistä asiavirheistä. Jutuissa väitettiin virheellisesti oppikirjan toimittajan olevan Venäjän kulttuuriministeri Aleksandr Filippov. Kohu-uutisissa on Kotovin mukaan virheellisesti myös väitetty oppikirjan syrjäyttävän muut oppikirjasarjat.

Kotov kommentoi myös syytöksiä siitä, että oppikirja olisi tehty salaa ja ilman keskustelua. Kotovin mukaan oppikirjaprojektia tehtiin avoimesti, legitiimisti ja demokraattisesti. Oppikirjaprojektin tapaamisissa oli mukana opettajia ja historioitsijoita, joiden kommentteja kirjan sisällöstä ja rakenteesta hänen mukaansa kuultiin. Karatsuba taas toteaa, että keskustelua oppikirjasta on kyllä näennäisesti käyty, mutta keskusteluun aktiivisesti osallistuneita historioitsijoita on ollut vain viisi tai kuusi, mikä ei Karatsuban mukaan ole riittävästi. Karatsuban mukaan kriittisiä ääniä ja keskustelua myös vaiennettiin kirjan tekijöiden ja kustantamon puolelta argumentoimalla, että kirja on vielä suunnittelu- tai testausvaiheessa. Kritiikin esittämisen ei välttämättä nähdä olevan edes hyödyllistä. Sokolov toteaa: ”Protestit ovat hyödyttömiä. Yhteiskunnalta on riistetty kaikki lailliset instrumentit, joilla estää uuden ’yhtenäisen ja oikean doktriinin’ levittäminen.”

Sokolovin mukaan olisi epäilemättä kansalaisyhteiskunnan kehityksen kannalta hyvä edistää modernin historiatieteen kehittämää ja ”perestroikan konsensukseen” pohjautuvaa historiaa eikä Filippovin oppikirjan edustamaa historiatulkintaa. Tällainen kehitys ei kuitenkaan Sokolovin mukaan ole todennäköistä. Osittain tähän syynä on Sokolovin mukaan historyayhteisö ja ammattihistorioitsijat itse, sille he eivät ole ansainneet yhteiskunnan luottamusta, vaan neuvostoajoista lähtien historyayhteisö on pysynyt ”opportunistisen korruptoituneena ja ollut aina valmis palvelemaan

valtiota ja tottelemaan sen käskyjä.” Yhteiskuntaa itseään taas Sokolovin mukaan ajaa väärä käsitys historiasta esi-isien sankarillisten tekojen muistamisena, eikä yhteiskunta hänen mukaansa ole valmis muuttamaan käsityksiään eikä kehittämään uutta historian opetussuunnitelmaa. Myös Svanidze katsoo historian käsittelyn ja yhteiskunnallisen kehityksen olevan vuorovaikutuksessa keskenään: ”Mennäkseen eteenpäin on ensin ymmärrettävä menneisyytensä.”

Oppikirjan virallista historiallista narratiivia sävyttää patriotismi, johon historioitsijoiden suhtautuminen vaihtelee. Kotov on tyytyväinen siihen, että ”oppikirja sisältää paljon materiaalia, joka auttaa opettajaa istuttamaan lapsiin kunnioittavan asenteen isänmaata kohtaan”. Kotovin mukaan se ei ole mikään salaisuus, että ”historian oppikirja maassa kuin maassa opettaa ihmisiä olemaan ylpeitä kotimaastaan!” Oppikirja alkaa ja päättyy kehotukseen rakastaa isänmaata. Karatsuba kuitenkin pohtii, mitä tällä tarkoitetaan: ”Edellyttääkö isänmaan rakastaminen Stalinin rakastamista?” Karatsuba toteaa, että patriotismissa eli isänmaan rakastamisessa ei tule sekoittaa isänmaata hallitsijaan. Karatsuba kommentoi oppikirjan tekijöiden ilmeisesti uskon, että patrioottisen kasvatuksen vuoksi ”kaikki paha tulee ulkopuolelta” -henkinen representaatio Venäjän historiasta on välttämätöntä. Oppikirjan edustama virallinen historiallinen narratiivi on valtiokeskeinen, tavallisen kansalaisen kokemuksen unohtava.

Virallisen historiallisen narratiivin avulla oppikirjassa pyritään siis rakentamaan patriotismin sävyttämää historiatietoisuutta. Historiatietoisuuden ja historiatiedottomuuden käsitteiden kautta esiin nostetaan myös tarve päivittää koulun historian opetusta, sillä historiatiedottomuuden nähdään mahdollistavan poliittisen manipulaation. Moni historioitsija esittää, että historian opetuksen tarkoitus on opettaa analysoimaan tietoa. ”Kyky erottaa väärennetty aidosta, disinformaatio informaatiosta on avain, joka kehittyy parhaiten historiallisia lähteitä analysoimalla”, historian opetuksen konferenssissa kommentoidaan. Sokolov toteaa, että historiatiede ei ole tarkoitettu kansallisen historiallisen narratiivin rakentamiseen, mutta ”[k]ouluhistoria on aina tarina kansallisesta ’kohtalosta’, jonka tavoitteena on kertoa nuorille jokin ’totuus’ kansallisista sankareista ja vihollisista. Ongelma on siinä, kun yhteiskunta yrittää omaksua menneisyydestään käsityksen, joka on yhteensopimaton [yhteiskunnan] nykyisen aseman ja tehtävien kanssa.” Sokolov lisää myös, että 1800-luvulla aloitettu kansakuntien rakentaminen historialla ja patriotismilla oli yksi taustatekijä 1900-luvulla käytyihin maailmansotiin.

Muutama historioitsija näkee oppikirjan edustavan paluuta neuvostoliittolaiseen ideologiseen monopoliin. Sokolovin mukaan Filippovin oppikirja ja sen edustama paluu ideologiseen historianopetukseen tulee käymään inhimillisesti kalliiksi. Venäjän kansalainen, jonka historiatietoisuus rakentuu Filippovin oppikirjaan tai vastaavaan historiatulkintaan, saa vääristyneen kuvan historian luonteesta, kun historia esitetään valtiokeskeisesti ja ihmisiltä viedään toimijuus. Jos opetetaan, että ”itsevaltius on luontainen polkumme”, ei Sokolovin mukaan ole ihme, että liberaaleihin ajatuksiin suhtaudutaan Venäjällä skeptisesti. Myös Saharov toteaa, että oppikirja käsittelee vallan keskittämistä liian positiivisesti. Vallan keskittämistä on usein vahvistettu demokratian kehityksen ja kansalaisten etujen kustannuksella, hän toteaa.

Oppikirjakommenteissa mainitaan myös demokratia ja demokraattinen kehitys. Esimerkiksi Karatsuban mukaan oppikirjan pragmaattinen suhtautuminen terrorismiin on demokratian arvojen vastaista. Karatsuba toteaa, ettei ymmärrä, ”—miksi valtiossa, joka perustuslakinsa mukaan on demokraattinen, lapsille pitäisi opettaa terrorin olleen käytännöllinen väline maan hallintaan.” Karatsuba esittää myös oppikirjan tekijöiden kärsivän suurvalta-ajan kaipauksesta johtuvasta aavesärystä. Demokratiakehityksen kannalta olennaista on toisaalta myös historyayhteisön rooli, jonka Sokolov kritisoi olevan neuvostomalliin kangistunut. Historyayhteisö ei siis ole ottanut riittävän aktiivisesti osaa keskusteluun tai kehittynyt uskottavaksi kansalaisyhteiskunnan osaksi edistämään menneisyydenkäsittelyä.

5.2. Medinskin oppikirjasta käydyn keskustelun analyysi

Tämän luvun rakenne mukailee muutoin edellisen analyysiluvun rakennetta, mutta toiseen alalukuun on aineiston suppeuden vuoksi yhdistetty se, miten historioitsijat arvioivat oppikirjan tavoitetta sekä se, miten he itse näkevät historian ja historian opetuksen tavoitteen yhteiskunnallisen kehityksen kannalta.

Ensimmäisessä luvussa tarkastelen kuitenkin ensin sitä, millainen on oppikirjan virallinen historiallinen narratiivi historioitsijoiden kommenttien mukaan.

5.2.1. ”Medinskin lempimytytti” ja muita valheita lapsille

Keskustelussa vuonna 2021 julkaistun historian oppikirjan osalta kommentoinnin kohteena olivat muun muassa oppikirjan sisältämä ”Medinskin lempimytytti”, Molotov-Ribbentrop -sopimuksen uudelleentulkinta, Neuvostoliiton loppuvaiheen ja uuden Venäjän alun kuvaukset. Eroavaisuutena

Filippovin kirjasta käytyyn keskusteluun on se, että historioitsijat toteavat monen asiasisällön osalta oppikirjan sisältävän väärää tai vääristeltyä tietoa. Budnitski esimerkiksi huomauttaa, että oppikirjassa esitetään vuonna 1935 käytössä olleen Stalinin toimittama historian oppikirja. Tällaista oppikirjaa ei Budnitskin mukaan ole ollut olemassa saatika käytössä.

Vääristeltyä tietoa oppikirjassa on myös myyttien esittäminen totuutena. Oppikirjaan on sisällytetty myytti 28 Panfilovin miehestä, joka Dubrovski kutsuu ”Medinskin lempimyytiksi”. Medinski on aiemmin todennut myytin kyseenalaistamisen olevan suorastaan jumalanpilkkaa, vaikka myytti olisikin alusta loppuun asti sepitettä. Myytti 28 Panfilovin divisioonan miehestä väittää miesten tuhonneen 18 panssarivaunua Moskovan puolustamisen aikaan. Budnitski huomauttaa, että myytti on täysin keksitty sepitys, joka on julkaistu Punatähti-lehdessä vuonna 1948. Budnitski toteaa, että tällaiset keksityt sankaritarinat historian oppikirjassa ovat paitsi epäeettisiä, myös haitallisia siksi, että ne jättävät aidot sankarit varjoonsa. Myös Svanidze kritisoi myytin hyödyntämistä, jossa ”isänmaallinen paatos esitetään historiallisena totuutena.”

Esimerkki valikoivasta ja hieman koomisesta historian kuvauksesta oppikirjassa on kuvaus Afganistanin sodasta, joka kuvataan oppikirjassa positiiviseen sävyyn. Svanidze nostaa oppikirjasta esiin kohdan, jonka mukaan neuvostojoukot eivät hävinneet ainuttakaan taistelua Mujahideenissä. Svanidze kertoo, että taisteluja ei hävitty, koska Mujahideenissa ei käyty ainuttakaan taistelua. Molotov-Ribbentrop -sopimus taas kuvataan oppikirjassa diplomaattiseksi voitoksi, jonka avulla Neuvostoliittoa laajennettiin. Sen sijaan ”[m]itään ei sanota siitä, että se oli eettinen rikos, eikä siitä, että se oli poliittinen virhe”, toteaa Svanidze.

Neuvostoliiton romahdus kuvataan Svanidzen mukaan virheellisesti tasavaltojen valtakamppailun seuraukseksi. Svanidzen mukaan tasavaltojen valtakamppailu oli romahtamisen seuraus eikä syy. Svanidze kritisoi 90-luvun kuvausta puutteelliseksi myös siksi, että oppikirjassa ei mainita Jegor Gaidarin toimeenpanemia reformeja, vaikka niiden avulla todennäköisesti vältettiin nälänhätä, jonka uhka Svanidzen mukaan oli todellinen vuosina 1990–1991.

Eidelmanin mukaan Venäjän nykyistä kansainvälistä politiikkaa kuvataan yksipuolisesti. Venäjän esitetään olleen pakotettu etsimään kumppanuuksia muualta, kun USA ja muut länsimaat jatkoivat vastakkainasettelun lietsomista.

Open Media -alustalla julkaistussa aineistokappaleessa kolme eri historioitsijaa, Budnitski, Svanidze ja Eidelman, kommentoivat oppikirjan sisältöä. Yhteiseksi kritiikin aiheeksi nousee valtiokeskeisyys. Oppikirjan sisältö on heidän mukaansa kauttaaltaan tarkoitushakuista kirkkaksiin kohtiin keskittyvää ja synkkiä kohtia vähättelevää, eikä tavallisten kansalaisten kokemuksia kuvata.

Myös Medinskin toimittamassa oppikirjassa Stalinin syntejä vähätellään. Budnitskin mukaan oppikirjassa on aliarvioitu Stalinin vainojen ja sorron uhrien lukumäärä. Oppikirjassa kerrotaan, että vainon kohteena oli yli kolme miljoonaa ihmistä, joista 800 000 teloitettiin ja 2,5 miljoonaa lähetettiin vankileireille. Budnitski huomauttaa, että nämä lukumäärät sisältävät todennäköisesti vain poliittisista syistä tuomitut, jolloin asia olisi hyvä erikseen mainita. Budnitski lisää, että uhrien lukumäärä on alakanttiin ja ristiriidassa jopa valtion turvallisuusviranomaisten esittämien virallisten lukujen kanssa. Budnitski esittää, että kaiken kaikkiaan historioitsijat ovat arvioineet noin 18 miljoonan ihmisen olleen leireillä Stalinin aikana.

Budnitskin mielestä häkellyttävää on, että vuosien 1937–1938 terroria käsiteltäessä keskitytään vain puolueen ja armeijan johtoon kohdistuneeseen vainoon, vaikka sorto kohdistui suurilta osin tavallisiin kansalaisiin. ”Kaikki kärsivät – työläiset, professorit, intellektuaalit, papit ja kaikki muut”, Svanidze lisää. Svanidze kommentoi myös kerronnan sävyä. Stalinin ajan rikoksista kerrotaan erittäin niukasti ja kuivasti, kun taas saavutuksia kuvataan runsaasti ja kirkkaasti. Svanidzen mukaan neuvostohistorian synkät sivut kuten nälänhätä ja repressio saavat tarkoituksella liian vähän huomiota. Hän huomauttaa, että nälänhätä esimerkiksi kuitataan yhdeksällä rivillä. Muodollisesti asiasisältöjen kuvauksissa ei ole Svanidzen mukaan mitään vikaa – ikävistäkin asioista mainitaan, mutta tavalla, joka tuskin koskettaa kirjaa lukevia koululaisia. Tämä on Svanidzen mukaan tämä on ammatillisesti kyyninen tapa opettaa lapsille historiaa.

Maksakovia ihmetyttää se, että RVIO:n nettisivuilla oppikirjasarjan kehutaan esittävän Venäjän historian yhtenäisenä prosessina, historiallisena jatkumona, jossa kaikki yhteiskunnan kehitysvaiheet 1000 vuoden ajalta esitetään toisiinsa linkittyneinä. Maksakovin mukaan korrektia olisi tuoda esiin myös historian epäyhtenäisyys, sillä historiallinen jatkumo on keinotekoisesti rakennettu.

Nyky-Venäjän ja Neuvostoliiton historiapolitiikan rinnastaa historioitsijoista suoraan vain Dubrovski, joka katsoo, että nykymeno on uhkaavasti lähestymässä Neuvostoliiton mallia. Juontajan kysyessä voidaanko Medinskin toimittama oppikirja ja neuvostoaikainen Pokrovskin oppikirja nähdä analogioina, Dubrovski vastaa, että analogia ei ole sopiva. Tässä Dubrovski kuitenkin korostaa historian opettajien roolia ja vastuuta – hyvät historian opettajat kertovat oppilaille asioista, joista oppikirja vaikenee. Hyvät opettajat hänen mukaansa keskusteluttavat ja kertovat oppilaille muistakin kuin oppikirjan esittämistä asioista. Dubrovski katsoo, että oppilaat voivat kuitenkin saada ensikosketuksensa kaksoisajatteluun, kun oppikirja on ristiriidassa opettajan kertoman ja muualta saadun informaation kanssa.

5.2.2. Medinski – poliitikko vai hovihistorioitsija?

Oppikirjan toimittanutta Vladimir Medinskiä ja hänen asemaansa kohtaan esitetään myös henkilökohtaista kritiikkiä.

Dubrovski kommentoi oppikirjaprojektia jo helmikuussa 2021 ennen kuin oppikirja on julkaistu. Oppikirjan vielä ollessa tekeillä Dubrovski kommentoi, että koulutettu historyayhteisö kyllä ymmärtää, että oppikirjalla ei tule olemaan mitään tekemistä historian kanssa. Dubrovski kritisoi siis jo etukäteen oppikirjan poliittista ohjausta. Hän nostaa esiin oppikirjaprojektia johtavan Vladimir Medinskin henkilökohtaisen aseman, jonka avulla Medinski Dubrovskin mukaan ajaa sekä omaa henkilökohtaista että valtiojohdon tavoitetta esittää Venäjän menneisyys pelkästään myönteisessä valossa. Dubrovskin mukaan projektin tavoite on levittää haluttua ideologiaa kouluissa ja vieroittaa lapset kriittisestä suhtautumisesta todellisuuteen.

Dubrovskin mielipide oppikirjasta ei ole sen julkaisun jälkeen muuttunut. Juontajan kysyessä yleisesti Dubrovskin näkemystä oppikirjasta Dubrovski kertoo ymmärtävänsä sen, että historian oppikirjoja tehdessä on luonnollisesti vaikeaa ottaa riittävää etäisyyttä 1900-luvun ristiriitaisiin tapahtumiin. Oppikirja on Dubrovskin mukaan selkeästi puolueellinen, mutta suurin ongelma hänen mukaansa on se, että kirja sulkee pois mahdollisuuden oman maan historian kriittiseen tarkasteluun. Vallitsevaa järjestelmää legitimoidaan esittämällä nykyhetki ruusuisesti. Dubrovski kommentoi, että ”Putin esitetään hyvikesenä”, jonka ansiosta ”Venäjä voi katsoa ylpeänä eteenpäin”. Dubrovski kyseenalaistaa oppikirjaa myös nostamalla esiin Medinskin kyseenalaisen historian väitöskirjan ja vilpillisesti hyväksytyyn tohtorintutkinnon. Hän ei sinänsä esitä suoraa kritiikkiä Medinskiä kohtaan, vaan korruptoitunutta järjestelmää kohtaan: vaikka akateeminen yhteisö vastusti Medinskin väitöskirjan hyväksymistä, poliittisista syistä se hyväksyttiin.

Myös Svanidze kritisoi Medinskin oppikirjaa, mutta hän asettelee sanansa varovaisemmin kuin Dubrovski. Svanidze toteaa Medinskin olevan pätevä historioitsija, mutta presidentin neuvonantajan asemansa vuoksi myös oppikirjasta tulee ”virallinen”, mikä taas aliarvioi historian opettajien ammattitaitoa. Svanidzen mukaan Medinskin toimittama oppikirja ja oppikirjan esittämä historian tulkinta on hyväksyttävä niin kauan kuin historian oppikirjasarjoissa on valinnanvaraa – kirjasta ei saa tulla ainoaa hyväksyttyä.

Laajemmassa mittakaavassa oppikirjaa arvioiva Dubrovski katsoo, että historian opetuksen politisoituminen ja Medinskin oppikirja on vain yksi esimerkki ideologisesta konservatiivisesta käänteestä Venäjällä. Poliittisessa retoriikassa eritoten venäläisten nuorten nähdään olevan lännen

haitallisen vaikutuksen kohteena. Nuoria halutaan suojella, mutta Dubrovski epäilee, että tällä suojelulla voi olla päinvastainen vaikutus.

Nyky-Venäjän ja Neuvostoliiton historiapolitiikan rinnastaa historioitsijoista suoraan vain Dubrovski, joka katsoo, että nykymeno on uhkaavasti lähestymässä Neuvostoliiton mallia. Juontajan kysyessä voidaanko Medinskin toimittama oppikirja ja neuvostoaikainen Pokrovskin oppikirja nähdä analogioina, Dubrovski vastaa, että analogia ei ole sopiva. Tässä Dubrovski kuitenkin korostaa historian opettajien roolia ja vastuuta – hyvät historian opettajat kertovat oppilaille asioista, joista oppikirja vaikenee. Hyvät opettajat hänen mukaansa keskusteluttavat ja kertovat oppilaille muistakin kuin oppikirjan esittämistä asioista. Dubrovski katsoo, että oppilaat voivat kuitenkin saada ensikosketuksensa kaksoisajatteluun, kun oppikirja on ristiriidassa opettajan kertoman ja muualta saadun informaation kanssa.

Oppikirjan sisällöllä on kiinteä linkki oppikirjan poliittiseen tilaukseen. Open Median jutussa Svanidze, Eidelman ja Budnitski toteavat 2000-luvun kuvauksen olevan historian opetuksen sijaan poliittinen manifesti. Sotšin olympialaisia esimerkiksi kuvataan monen sivun verran, mutta doping-skandaalia ei mainita sanallakaan. Svanidze rinnastaa kuvauksen tyylin neuvostoajan historian oppikirjoihin, joissa kuvattiin lokakuun vallankumouksen vapauttaneen työläiset riiston alta ja tuoneen näin paratiisin maan päälle. Neuvostovallan sijaan nyt paratiisin tuo presidentti Putin, hän kommentoi. Svanidzen kommentti, ”[t]ämä ei ole enää historian oppikirja vaan poliittinen konjektuuri” on nostettu aineistokappaleen otsikoksi. Eidelmanin mukaan Putinin aikakausi on oppikirjassa hyvän ja pahan ulottumattomissa. Myös vallan vertikaalin vahvistaminen perustellaan yksityiskohtaisesti, hän lisää. ”Putinin aikakausi kuvataan yhtenä yhtämittaisena menestyksenä”, toteaa Svanidze.

5.2.3. Patriotiksi ei synnytä, vaan kasvatetaan

Dubrovskille historian opetuksen tarkoitus on opettaa kriittistä ajattelua. Hänen lausuntonsa, ”[i]lman kriittistä suhtautumista historia muuttuu pelkäksi lyhytkurssiksi Neuvostoliiton kommunistipuolueen historiasta”, on nostettu jutun otsikoksi. Lyhytkurssi Neuvostoliiton kommunistipuolueen historiasta on 1938 julkaistu teos, jonka jokaisen neuvostokansalaisen odotettiin lukevan ja osaavan lähes ulkoa¹¹⁵. Vertauksella, tai varoituksella, Dubrovski huomauttaa nyky-Venäjän kehityskulun olevan rinnastettavissa stalinistiseen historiapolitiikkaan ja narratiivin pakottamiseen. Dubrovski esitti jo

¹¹⁵ Wikipedia: Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (bolshevikkien) historia: lyhyt oppikurssi. Venäjäksi sama artikkeli: *Kratkij kurs istorii VKP(B)*. Luettu 25.6.2022.

ennen oppikirjan julkaisua vetoamuksen, että opettajat pidättäytyisivät käyttämästä Medinskin toimittamaa oppikirjaa opetuksensa tukena.

Myös Maksakov esittää, että historian opetuksen tavoitteen tulisi olla ajattelun kehittäminen. Maksakov käyttää kriittisen ajattelun sijaan termiä historiallisen ajattelun kehittyminen. Lapsia on hänen mukaansa tärkeää opettaa työskentelemään historiallisten lähteiden parissa, ja opettaa heille välineet ja keinot niiden tulkitsemiseen ja ymmärtämiseen.

Myös oppikirjan tekijät, kustantamo ja RVIO esittävät oppikirjan ja historian opetuksen tavoitteen olevan se, että lapsi oppii lukemaan tekstejä, tulkitsemaan karttoja ja kuvia, ja tekemään niiden pohjalta päätelmiä. Maksakov ei pidä tätä tavoitetta mahdollisena, mikäli käytössä on oppikirja, joka esittää vain yhden näkökulman ja historiatulkinnan. Oppikirjan tekijöiden, kustantamon ja RVIO:n ääneen lausutuilla tavoitteilla ja kirjan sisällöllä on siis Maksakovin mukaan ristiriita. Maksakov siteeraa Prosveštšenie-kustantamon edustajaa, jonka mukaan ”historia ei ole vain lista faktoja ja nimiä, joita syötetään oppilaiden päähän”. Maksakov huomauttaa, että kuitenkin juuri tällaista objektiivisesti mitattavaa tietoutta Suomen ylioppilaskokeita vastaavat valtakunnalliset kokeet edellyttävät ja testaavat.

Myös historian opettajana työskentelevä Maksakov kommentoi oppikirjan olevan ristiriidassa myös historian opetuksen tavoitteiden kanssa. Maksakovin mukaan historian opetuksen tavoite ei voi olla pelkästään kansallisylypeyden ja patriotismin lietsominen. ”Koulussa pitäisi välttää sellaista fraasia kuin ’ylpeyden tunne’”, Maksakov toteaa. Maksakov nostaa esiin myös oppikirjan tavoitteen kehittää oppilaiden osallisuutta historiaan. Maksakov pohtii, mitä osallisuus historiaan on. Koululaisella ei Maksakovin mukaan ole minkäänlaista osallisuutta esimerkiksi suureen isänmaalliseen sotaan, lukuun ottamatta sitä, että hänen isovanhempiaan ja sukulaisiaan on todennäköisesti taistellut, haavoittunut ja kuollut sodassa. Tästä ei pidä Maksakovin mukaan kuitenkaan puhua koulussa, vaan perheissä. Maksakov kysyy myös, miksi koululaisen pitäisi tuntea ylpeyttä sellaisesta, mitä hän ei ole itse tehnyt.

Lapsista ei Maksakovin mukaan tarvitse yrittää kasvattaa patriootteja. Historian avulla patriotismiin kasvattaminen voi hänen mukaansa olla myös vaikeaa, koska ”historiasta löytyy paljon epämiellyttävää ja ei-isänmaallista”. Maksakov ei puhu patriotismia vastaan, mutta hänen käsityksensä suotavasta patriotismista pohjautuu siihen, että patriotismiin kasvatetaan opettamalla kriittistä ajattelua alkuperäisten historiallisten lähteiden parissa työskennellen. Koululaisen pitää hänen mukaansa oppia lukemaan erilaisia tekstejä, analysoimaan kuvia ja karttoja, ja tekemään niiden pohjalta päätelmiä, eikä tämä onnistu vain yhden näkökulman esittävän oppikirjan avulla.

Koululaisen on Maksakovin mukaan opittava päätelmien tekeminen itse, eikä hänelle pidä tarjota vain ammattihistorioitsijan valmiita mielipiteitä, joiden kanssa oppilas ei voi olla eri mieltä.

Historian opettaminen ja ymmärtäminen on Maksakovin mukaan mahdollista vain historiallisten tekstien ja alkuperäislähteiden avulla. Tunneperäisillä näkemyksillä ladattu oppikirja ei hänen mukaansa ole hyvä keino oppia historiaa. Historian arvo kasvatuksessa kriittisen ajattelun kehittymisen lisäksi on Maksakovin mukaan myös se, että historian avulla oppilas voi eläytyä menneisyyden henkilöiden elämään, ajatteluun ja päätöksentekoon.

Medinskin toimittaman vuonna 2021 julkaistun historian oppikirjan virallinen historiallinen narratiivi on hyvin samanlainen kuin vuoden 2007 oppikirjankin: valtiokeskeinen, kirkkaisiin kohtiin keskittyvä ja Neuvostoliiton kansalaisiaan vastaan tekemiä rikoksia vähättelevä. Virallista historiallista narratiivi pyritään esittämään jopa 1000-vuotisena yhtenäisenä jatkumona. Virallista historiallista narratiivia rakennetaan oppikirjassa jopa keksityksi todistetun myytin avulla.

Vain yksi historioitsija suoraan rinnastaa Venäjän historiapolitiikan Neuvostoliiton historiapolitiikkaan ja sen kaksoisajatteluun Historian opetuksen politisoituminen asettuu myös yhdessä aineistokappaleessa laajempaan kontekstiin, jossa historian politisoituminen on vain yksi esimerkki niin kutsutusta Venäjän konservatiivisesta käännteestä.

Lähimenneisyyden historian käsittelyn myönnetään aineistossa olevan haastavaa, mutta oppikirjassa Venäjän 2000-luvun ei nähdä olevan edes historiaa vaan poliittinen manifesti, jolla legitimoidaan Vladimir Putinin hallintoa ja politiikkaa.

Historioitsijoiden mukaan historian opetuksen tarkoitus on opettaa oppilaille kriittistä ja analyttistä ajattelua, mikä on myös oppikirjan julkilausuttu tavoite. Historioitsijoiden mukaan tämä oppikirjan tavoite ei kuitenkaan voi toteutua oppikirjan virallisen historiallisen narratiivi yksinäkökulmaisuuuden vuoksi. Sen sijaan oppikirjan nähdään pyrkivän edistämään yksinomaan sen toista julkilausuttua tavoitetta, patriotismia.

5.3. Yhteenveto ja vertailu

Medinskin toimittamasta oppikirjasta käydyn keskustelun osalta aineisto on suppeampaa ja aineistokappaleet lyhyempiä kuin Filippovin toimittaman oppikirjakeskustellun osalta. Samankaltaisuutta aineistojen välille toi se, että sekä 2007 että 2021 aineistoon löytyi laaja artikkeli,

jossa käsiteltiin oppikirjan asiasisältöjä. Historioitsijoista yksi, Nikolai Svanidze, osallistui kumpaankin oppikirjakeskusteluun.

Oppikirjojen viralliset historialliset narratiivit näyttäytyivät historioitsijoiden kommenttien perusteella keskenään samankaltaisina. Kummankin oppikirjan virallista historiallista narratiivia moitittiin valtiokeskeiseksi ja tavallisen kansalaisen kokemuksen unohtavaksi. Oppikirjan virallisella historiallisella narratiivilla nähtiin olevan selkeä tavoite kasvattaa oppilaita patriotismiin, jopa vääristelyn, vähättelyn ja keksytyiksi todistettujen myyttien avulla.

Historioitsijoille historian ja historian opetuksen tavoite on opettaa kriittistä ja analyttistä ajattelua. Sekä historioitsijat että oppikirjan tekijät pitävät historiatietoisuutta keskeisenä hyvän kansalaisen ominaisuutena, mutta heillä on historioitsijoilla ja oppikirjan tekijöillä on toivottavasta historiatietoisuudesta hyvin erilainen käsitys. Taustalla on kenties myös erilainen käsitys isänmaallisuudesta ja patriotismista. Aineistojen liberaaleiksi luokiteltavissa olevien historioitsijoiden kommentteista on luettavissa näkemys, että isänmaata voi rakastaa myös ilman, että sulkee silmiään kielteisiltä asioilta.

Erona aineistojen välillä on demokratia-keskustelu. Vuoden 2021 oppikirjasta keskustelussa viittaukset demokratiaan puuttuvat kokonaan. Vuoden 2007 oppikirjakeskustelun osalta vielä vedotaan demokratiaan sekä siihen, että historian tutkimuksen ja historiatietoisuuden avulla voidaan viedä yhteiskunnallista kehitystä eteenpäin parempaan suuntaan.

Erona aineistojen välillä on myös se, että vuoden 2007 oppikirjakeskustelussa viitattiin Venäjän historyyhteisöön ja sen rooliin ja vastuuseen historiapolitiikassa. Vuoden 2021 keskustelussa taas yksi historioitsija vetoaa historian opettajiin, että Medinskin oppikirjaa ei kouluissa käytettäisi.

Jos aineistoani ja sen teemoja vertaa Stöckellin pro gradu -tutkielman havaintoihin, ovat historioitsijoiden puheenvuoroissaan mainitsevat asiat erilaisia. Stöckell gradussaan tarkasteli Andrei Zubovin toimittamasta liberaalista historiategoksesta käytyä keskustelua. Teoksessa korostui tavallisten ihmisten historia valtiollisen poliittisen historian sijaan, ja se pyrki purkamaan neuvostonostalgiata ja myyttiä suuresta isänmaallisesta sodasta. Stöckellin mukaan teosta kritisoitiin neuvostovastaiseksi, moralisoivaksi ja subjektiiviseksi. Kirjan toimittanutta Zubovia kohtaan esitettiin myös henkilökohtaista kritiikkiä ja hänen uskottavuutensa kyseenalaistettiin. Sekä Filippovin että Medinskin toimittamaa oppikirjaa moitittiin puheenvuoroissa valtiokeskeisyydestä ja tavallisen kansan unohtamisesta, Stalinin ajan rikosten vähättelystä ja monista muista harhaanjohtamisista. Koska Zubovin toimittama teos oli tarkoituksellinen vastanarratiivi Filippovin toimittamalle oppikirjalle, ovat sekä teoksen sisältö että historioitsijoiden esittämät kommentit siitä

miltei vastakkaisia omassa aineistossani esitettyjen kommenttien kanssa. Zubovin toimittamaa teosta ja häntä itseään kohtaan esitetty kritiikki oli kuitenkin likaisempaa ja henkilökohtaisuuksiin menevää verrattuna aineistossani Medinskiä kohtaan esitettyyn hienovaraiseen kritiikkiin.

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

Analyysin perusteella historioitsijat kommentoivat sekä vuoden 2007 että vuoden 2021 oppikirjojen sisältöä ja virallista historiallista narratiivia samankaltaisista syistä. Oppikirjojen asiasisältöjen osalta aineistossa 2007 ja 2021 kommentoitiin samankaltaisia asioita: Stalinin ja Neuvostoliiton rikosten vähättelyä ja vääristelyä sekä valtiokeskeisyyttä. Lähihistorian kuvauksen osalta kumpaakin oppikirjaa moitittiin siitä, että ne muistuttavat enemmänkin poliittista manifestia kuin jonkinlaiseen objektiivisuuteen pyrkivää historian kirjoitusta. Kumpikin oppikirja henkilöityi myös vahvasti toimittajaansa, minkä vuoksi kommentteja esitettiin myös oppikirjojen toimittajista – Medinskistä kuitenkin enemmän kuin Filippovista.

Kummankin oppikirjan osalta historioitsijat näkivät, että tarkoituksena on tietynlainen kansalaiskasvatus ja vallitsevan järjestelmän vakiinnuttaminen. Patriotismi ja ylpeys isänmaasta olivat kummankin oppikirjan osalta myös julkilausuttuja tavoitteita, joita aineistojen liberaaleiksi luokiteltavat historioitsijat kritisoivat. Heidän näkökulmansa voisi tiivistää niin, että patriootiksi ei tarvitse kasvattaa tynnyrissä, vaan myös moninäkökulmaisen historian opiskelun avulla voidaan kasvattaa isänmaallisuuteen, joskin patriotismi on ennemminkin sivutuote eikä itse päämäärää. Päämäärä taas on kriittinen ja analyttinen ajattelu. Konservatiivisiksi luokiteltavia ääniä esiintyi lähinnä 2007 aineistossa. Yksi historioitsija näki oppikirjan edistysaskeleena irti lännen vaikutusvallasta.

Historian oppikirjoja ja niiden sisältämiä narratiiveja on tutkittu paljon. Erityisen paljon on tutkittu juuri Venäjän ja Neuvostoliiton sekä entisten neuvostotasavaltojen historian oppikirjoja, sillä ne ovat kuin laboratorioesimerkki siitä, miten poliittisen järjestelmän muutos vaikuttaa virallisiin historiallisiin narratiiveihin. Tutkielmani kannalta vanhaa tietoa on se, että historian oppikirjoja käytetään kansalaiskasvatukseen, kansakunnan rakentamiseen ja legitimointiin. Tutkielmani tuo tähän uuden näkökulman kiinnittämällä huomiota historioitsijoiden kannanottoihin Venäjän valtiojohtoisesti tehtyihin historian oppikirjoihin.

Kuvasin Venäjän yhteiskunnallista kehitystä 2000-luvulla luvussa kaksi. Vuoden 2007 oppikirjaa kommentoitiin laajemmin, aineistokappaleet olivat pidempiä, laajempia ja kriittisempiä. Vuoden 2021 oppikirjan osalta keskustelu ja kannanotot olivat vähälukuisempia ja lyhyempiä, vaikka voisi kuvitella, että internetin loputtomat eri julkaisualustat olisivat tarjonneet enemmän mahdollisuuksia mielipiteen ilmaisuun kuin vuonna 2007. Ottaen vielä huomioon sen, että vuoden 2007 aineiston osalta määrittelemättömän kokoinen osa on todennäköisesti vuosien saatossa kadonnut internetistä, oli 2007 ja 2021 aineistojen erisuuruus jo itsessään havainto. Tulokseni kuvaavat sitä, miten julkisen yhteiskunnallisen keskustelun ikkuna on Venäjällä 2000-luvulla kaventunut.

Historian oppikirjat ovat poliittisia dokumentteja, jotka historioitsijat ovat tehneet valtion puolesta, kiteytti Klymenko. Vuoden 2007 ja 2021 aineistojen vertailun perusteella voi hyvin esittää, että vaikka vuoden 2007 Filippovin toimittama oppikirja jäi vähälle käytölle, sen sisältämät narratiivit ja poliittiset teesit ovat toteutuneet ja niistä on tullut arkipäivää. Vuonna 2021 julkaistu Medinskin toimittama kutakuinkin samansisältöinen oppikirja ei saanut aikaan vastaavaa kohua.

Johdannossa siteerasin Pierre Noraa, joka totesi, että historioitsijoilta on viety monopolioikeus historian tulkintaan. Tämä on selvästi näkyvässä Venäjän 2000-luvun kehityksessä: valtio on suorastaan kaapannut tämän monopolin. Tämä ilmenee siinä, miten mediatilan kontrolli on tiukentunut, korkeakoulujen ja tutkimuksen vapaus kaventunut, miten valtion johto ottaa kantaa historiapoliittisiin kysymyksiin ja hyödyntää historiaa poliittisessa retoriikassaan.

Valtio on vaikutusvaltaisin virallisen historiallisen narratiivin tuottamisessa ja ylläpitämisessä, mutta virallinen historiallinen narratiivi ei ole ainoa narratiivi. Oppikirjojen asiasisältöä kommentoidessaan historioitsijat toivat implisiittisesti ilmi myös vaihtoehtoisia narratiiveja tai vastanarratiiveja. Venäjällä on olemassa muitakin historiallisia narratiiveja kuin valtion propagoima narratiivi.

Kuten jo aineisto- ja menetelmäluvussa pohdin, aineiston olisi voinut kerätä myös toisin – esimerkiksi haastatteluilla tai keskittymällä tieteellisiin julkaisuihin. Oman tutkielmani rajoitteena oli aineiston heterogeisuus ja sisällöllinen epätasalaatuisuus, sillä historioitsijat kommentoivat oppikirjan ohella myös muita asioita. Haastattelumenetelmällä vastaajille olisi voinut esittää samat kysymykset, mikä olisi tasalaatuistanut aineistoa. Rajoitteena tutkielmassani oli myös aineiston vähyys, minkä vuoksi täysi aineistolähtöinen tutkimusote ei olisi toiminut.

Kuten todettua, Venäjän ja Neuvostoliiton historian oppikirjoja on tutkittu paljon. Tulevaisuuden tutkimuskohteiden kannalta katson perustelluksi keskittyä myös muihin kuin itse viralliseen historialliseen narratiiviin, jota historian oppikirjatkin edustavat. Tutkielmani tuotti uutta tietoa ja uuden näkökulman siitä, miten historioitsijat itse suhtautuvat valtiojohtoisesti kirjoitettuihin virallista historiallista narratiivia edustaviin historian oppikirjoihin. Venäjän historian oppikirjoja tutkitaan varmasti myös tulevaisuudessa, sillä historian oppikirjojen tiukempi valtion haltuun ottaminen ei ole päättyneessä. Vuoden 2023 alussa julkaistaan uusi päivitetty Vladimir Medinskin toimittama historian oppikirja, johon on päivitetty Venäjän virallinen narratiivi ”sotilaallisesta erikoisoperaatiosta”, ”kansantasavaltojen liittymisestä Venäjään” sekä Euroopan Venäjää vastaan asettamista ”laittomista pakotteista”. Oppikirjassa aiotaan kertoa myös niin kutsutun sotilaallisen erikoisoperaation sankareista. Oppikirjasta on myös tulossa valtakunnallinen. Se kehityskulku, joka alkoi ja oli näkyvässä jo 2007 ja jota historioitsijat jo tuolloin kritisoivat, on toteutunut: historia on aivan liian tärkeää jätettäväksi historioitsijoiden vastuulle.

LÄHDELUETTELO

Primaariaineisto:

- Open Media (2021). *«Это не исторический учебник, а политическая конъюнктура».* *Историки — об учебнике под редакцией Мединского.* Saatavissa: <<https://openmedia.io/news/n2/eto-ne-istoricheskij-uchebnik-a-politicheskaya-konyunktura-istoriki-ob-uchebnike-pod-redakciej-medinskogo>>, luettu 28.3.2022.
- Peoples (2007). *Только разбираясь в своем прошлом, можно идти дальше.* Saatavissa: <<https://www.peoples.ru/tv/svanidze/interview5.html>>, luettu 15.3.2022.
- Polit (2008). *Век сурка, или Краткая история коловращения российских учебников истории.* Saatavissa: <<https://polit.ru/article/2008/10/15/history/>>, luettu 15.3.2022.
- Regnum (2007). *Прививка от исторического ревизионизма" или оправдание репрессий? - новый учебник по истории продолжает вызывать споры.* Saatavissa: <<https://regnum.ru/news/904003.html>>, luettu 28.3.2022.
- Rosbalt (2021). *Эксперт об учебниках под редакцией Мединского: Без критического отношения история просто превратится в краткий курс ВКП (б).* Saatavissa: <<https://www.rosbalt.ru/piter/2021/02/11/1887097.html>>, luettu 28.3.2022.
- RTVI Новости (2021). *За что критикуют учебник истории от Мединского?* Youtube. 29.7.2021, <<https://youtu.be/WA1uvKn6LJs>>, luettu 28.3.2022.
- Stoletie (2007). *Книга раздора. Станет ли экспериментальный учебник базовым для российской школы.* Saatavissa: <https://www.stoletie.ru/obschestvo/kniga_razdora.htm>, luettu 15.3.2022.
- Ura (21.6.2021). *Историк назвал главные проблемы учебника Мединского.* Saatavissa: <<https://ura.news/news/1052496938>>, luettu 28.3.2022.
- Ura (31.7.2021). *Сванидзе назвал главный недостаток учебника Мединского.* Saatavissa: <<https://ura.news/news/1052490591?>>, luettu 28.3.2022.
- Uroki istorii (2009). *«Учебник Филиппова»: продолжение последовало.* Saatavissa: <<https://urokiistorii.ru/articles/uchebnik-filippova-prodolzhenie-pos>>, luettu 15.3.2022.

Muut lähteet:

- Ahonen Sirkka (2016). ”Kaanonin paluu. Historianopetuksen politiikkaa idässä ja lännessä”. *Historiallinen aikakauskirja* 114(3): 254–266.
- Anderson, Benedict (2017). *Kuvitellut yhteisöt: nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua.* Tampere: Vastapaino.
- Bell, Duncan (2006). *Memory, Trauma and World Politics: Reflections on the Relationship between Past and Present.* New York: Palgrave Macmillan.
- DOXA. Saatavissa: <<https://doxajournal.ru/about>>, luettu 15.2.2022.

FIDH [International Federation for Human Rights] (2021). *Russia: "crimes against history"*. Saatavissa: <https://www.fidh.org/IMG/pdf/russie-_pad-uk-web.pdf>, luettu 25.6.2022.

FreedomHouse (2021):

Demokratia-indeksi. Saatavissa: <<https://freedomhouse.org/country/russia/nations-transit/2021>>, luettu 21.3.2022

Vapaus-indeksi. Saatavissa: <<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2021>>, luettu 21.3.2022

Internetin vapaus -indeksi: Saatavissa: <<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-net/2021>> luettu 21.3.2022

Fedor, Julie (2021). "Historical Falsification" as a Master Trope in the Official Discourse on History Education in Putin's Russia". *Journal of Educational Media, Memory, and Society* 13(1): 107–135.

Federalnyi portal Istorii Rossii [histrf.ru] (2022). "Ytšiteljam i ytšenikam o sobytijah na Ukraine." Saatavissa <www.histrf.ru/read/articles/uchitelyam-i-uchenikam-o-sobytyyah-na-ukraine>, luettu 21.3.2022.

FIDH [International Federation for Human Rights]. 2021. *Russia: "crimes against history"*. Saatavissa: <https://www.fidh.org/IMG/pdf/russie-_pad-uk-web.pdf>, luettu 25.6.2022.

Filippov, A; Utkin A. & C. Alekseev (2008). *Istorija Rossii 1945–2008 gg. Kniga dlja ytšitelja*. Moskova: Prosvestšenie. Saatavissa: <<https://epdf.tips/-1945-2008-.html>>, luettu 28.3.2022.

Gaufman, Elizaveta (2016). *Security Threats and Public Perception: Digital Russia and the Ukraine Crisis*. Springer International Publishing.

Gel'man, Vladimir (2015). "Venäjä – autoritaarinen vai demokraattinen valtio?" Teoksessa Kivinen, Markku & Vähäkylä, Leena (toim.), *Venäjän palatseissa ja kaduilla*. Helsinki: Gaudeamus.

Gessen, Masha (2018). *Venäjä vailla tulevaisuutta: yksinvaltiuden paluu*. Jyväskylä: Docendo.

Golos (2020). Предварительное заявление по итогам общественного наблюдения за ходом общероссийского голосования по изменению Конституции. Saatavissa: <<https://www.golosinfo.org/articles/144477>>, luettu 21.3.2022.

Harari, Yuval Noah (2016). *Sapiens: ihmisen lyhyt historia*. Helsinki: Bazar.

Helsingin Sanomat (13.10.2021). *Venäjällä tehtiin uusi oppikirjasarja Putinin neuvonantajan johdolla – HS luki, mitä Venäjän lapsille opetetaan talvisodasta*.

Karta narysheny (2020). Saatavissa <<https://www.kartanarusheny.org/>>, luettu 16.6.2022.

Kasamara, Valeria, and Anna Sorokina (2015). "Post-Soviet Collective Memory: Russian Youths About Soviet Past." *Communist and post-communist studies* 48(2–3): 137–145.

Kasamara, Valeria, and Anna Sorokina (2017). "Rebuilt Empire or New Collapse? Geopolitical Visions of Russian Students." *Europe-Asia studies* 69(2): 262–283.

Kaunismaa, Kari (2009). *"Punatähdestä kaksoiskotkaan: Neuvostoliiton romahtamisen vaikutus venäläisen keskikoulun historian oppikirjoihin"*. Turku: Turun yliopisto. (Väitöskirja)

Kaunismaa, Kari (2022). "Venäjän historianopetus 2000-luvulla". *Idäntutkimus* 29(1): 44–53.

Klymenko, Lina (2016). "Narrating the Second World War: History textbooks and nation building in Belarus, Russia, and Ukraine". *Journal of educational media, memory, and society* 8(2): 36–57.

- Korostelina, Karina (2013). “Constructing nation: national narratives of history teachers in Ukraine”. *National Identities* 15(4): 401–416.
- Krawatzek, Félix (2021). “Which History Matters? Surveying Russian Youth and Their Understandings of the Past.” *Problems of post-communism* 68(5): 402–414.
- Krawatzek, Felix & Nina Friess (2022a). “A Foundation for Russia? Memories of World War II for Young Russians.” *Nationalities papers* (2022): 1–21.
- Krawatzek, Félix (2022b) “Remembering a Contentious Past: Resistance and Collaboration in the Former Soviet Union.” *East European politics and societies* 36(1): 298–327.
- Kremlin.ru (2014). ”Vstretša s avtorami kontseptsii novogo utšebnika istorii.”16.1.2014 Saatavissa <<http://www.kremlin.ru/events/president/news/20071>>, viitattu 8.4.2022.
- Laine, Veera & Lassila, Jussi (2021). *Internet and media repression in Russia. Avoiding the complicity of western actors*. Finnish Institute of International Affairs (FIIA) briefing paper.
- Levada (2008). *Internet v Rossii*. Saatavissa: <<https://www.levada.ru/2008/02/25/internet-v-rossii/>>, luettu 1.2.2022.
- Levada (2019). *Dinamika polzovaniya internetom*. Saatavissa: <<https://www.levada.ru/2019/12/05/dinamika-polzovaniya-internetom/>>, luettu 1.2.2022.
- Malinova, Olga (2017). “Political Uses of the Great Patriotic War in Post-Soviet Russia from Yeltsin to Putin”. Teoksessa Fedor, Julie; Kangaspuro, Markku; Lassila, Jussi; Zhurzhenko, Tatiana & Etkind, Alexander (toim.), *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. 43–70. Cham Springer International Publishing.
- Malinova, Olga (2019b). ‘Constructing the “Usable Past”: the Evolution of the Official Historical Narrative in Post-Soviet Russia’. Teoksessa Bernsand, Niklas & Törnquist-Plewa, Barbara (toim.), *Cultural and Political Imaginaries in Putin’s Russia*. 85–104. Brill.
- Malinova, Olga (2019a). ”Who Forms Official Historical Narrative and How? Analysis of Russian Practices”. *The Journal of Political Theory, Political Philosophy and Sociology of Politics Politeia* 94(3): 103–126.
- Malinova, Olga (2021b). “Framing the Collective Memory of the 1990s as a Legitimation Tool for Putin’s Regime.” *Problems of post-communism* 68(5): 429–441.
- Malinova, Olga (2021a). ”Politics of Memory and Nationalism”. *Nationalities Papers* 49(6): 997–1007.
- Meduza (2019). “Utšebniki pod redaktsiei Arkada Rotemberga.” 21.10.2019.
- Miller, Aleksei (2009). ”Rossija: vlast i istorija”. *Pro et Contra* 3–4: 6–23.
- Müller, Jan-Werner (2002). ”Introduction: the power of memory, the memory of power and the power over memory”. Teoksessa Müller, Jan-Werner (toim.), *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past*. 1–35. Cambridge: Cambridge University Press.
- Podeh, Elie (2000). “History and Memory in the Israeli Educational System: The Portrayal of the Arab-Israeli Conflict in History Textbooks (1948–2000)”. *History and Memory* 12(1): 65–100.
- Polity Project (2011). *Polity IV Country Report 2010: Russia*. Saatavissa <<http://www.systemicpeace.org/polity/Russia2010.pdf>>, luettu 24.3.2022.
- Proekt (2021). *Образовательный ценъ. Исследование о том, кто учит российскую молодежь*. Saatavissa: <<https://www.proekt.media/research/rukovodstvo-vuzov-edinorossy/>>, luettu 15.2.2022.

- Rossiiskii sojuz rektorov (2022). *Obrašćenie Rossijskogo Sojuza rektorov*. Saatavissa <<https://rsr-online.ru/news/2022/3/4/obrashenie-rossijskogo-soyuza-rektorov/>>, luettu 28.12.2022.
- Segert, Dieter (2020). ”Kansallisuus ja historiapolitiikka uhkina Ukrainan sisäiselle rauhalla”. Teoksessa Kangaspuro, Markku; Aitamurto, Kaarina; Kahla, Elina & Lassila, Jussi (toim.), *Sandarmohista Skolkovoon: historiapolitiikan pitkä varjo*. 49–61. Helsinki: Into.
- Sherlock, Thomas (2007). *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia Destroying the Settled Past. Creating the Uncertain Future*. New York: Palgrave Macmillan.
- Smith, Hanna (2008). Haasteiden Venäjä. Puolustusministeriö.
- Soroka, George & Krawatzek, Felix (2021). ”When the Past Is Not Another Country: The Battlefields of History in Russia”. *Problems of Post-Communism* 68(5): 353-367.
- Staalesen, Atle (2021). *Repression by Law. Police against journalists, courts against independent media and the Kremlin against the Free World*. The Independent Barents Observer. Saatavissa <https://thebarentsobserver.com/sites/default/files/repressionbylaw_6.pdf>, luettu 16.6.2022.
- Stöckell, Tuula (2015). *Teoksen Istorija Rossii XX vek Venäjällä herättämä keskustelu toisesta maailmansodasta ja Neuvostoliitosta*. Turun yliopisto. (Pro gradu -tutkielma)
- V-Dem (2017). *Democracy at Dusk? V-Dem annual report 2017*. Saatavilla: <https://www.v-dem.net/static/website/files/dr/dr_2017.pdf>, luettu 21.3.2022.
- V-Dem (2022). *Autocratization Changing Nature? Democracy report 2022*. Saatavilla: <https://v-dem.net/media/publications/dr_2022.pdf>, luettu 21.3.2022.
- Vedomosti (2022). ”Minobrnauki vvedjot objazatelnyi kurs istorii dlja vseh ctudentov.” 16.3.2022.
- Venäjän opetus- ja tiedeministeriö (13.4.2022). Kontseptsiju prepodavanija istorii Rossii v vuzah razrabotaet rabotšaja gruppa Ekspertnogo soveta pri Minobrnauki. Saatavissa: <https://minobrnauki.gov.ru/press-center/news/?ELEMENT_ID=49933&sphrase_id=3859346>, luettu 21.6.2022.
- Vituhnovskaja-Kauppara, Marina (2009). ”Venäjän valta ja media menneisyyttä rakentamassa”. *Historiallinen Aikakauskirja* (3): 325–335.
- Voiman Venäjä (2019). Puolustusministeriö.
- Vähä, Eliisa (2006). *Patrioottien tuotantoa: sankarit ja antisankarit neuvostoliittolaisen ja venäläisen identiteetin rakentajina historian oppikirjoissa 1951–1995*. Tampere. (Lisensiaatintyö)
- Wang, Zheng (2018). *Memory Politics, Identity and Conflict: Historical memory as a Variable*. Palgrave Macmillan.
- Wertsch, James (2002). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge University Press.
- Wertsch, James (2008). “Collective Memory and Narrative Templates”. *Social Research* 75(1): 133–156.
- Zajda, Joseph (2012a). “Transforming images of nation-building. Ideology and Nationalism in History School Textbooks in Putin’s Russia, 2001–2010”. Teoksessa Taylor, Tony & Guyver, Robert (toim.), *History Wars and the Classroom: Global Perspectives*. 125–142. Information Age Publishing.
- Zajda, Joseph (2012b). “Globalisation, Ideology and the Politics of History School Textbooks: Russia”. *Education and Society* 30(3): 67–78.
- Zajda, Joseph (2013). “Secondary History Teachers’ Responses to Historical Narratives in School History Textbooks: The Russian Federation”. *Educational Practise and Theory* 35(2): 27–61.

Zajda, Joseph (2014). "The politicizing of Russian history education in the Russian media". *Educational Practise and Theory* 36(2): 53–77.